

לבחוש היטב לפני שהרים את המצקת עם התכולה המימית לשפכה לפחית המרק שבידי כל מקבל. אך בדרך הטבע קבלו האחרונים יותר גרגירים מן הראשונים. התחרות על התוכן המוצק היתה סמויה, אך ניכרה היטב. "הירקות הטריים" בתוך המרק היו חומר זלוח, קפוא בערמות בחורף ותוסס ונרקב בחום הקיץ. אחרי שבושלו במרק, היה לזה טעם מגעיל. הציון "ירקות טריים" בתפריט הרשמי, היה לעג לרש :

מן הערמה הובא חומר הגלם למטבח במריצות. שם קולפו הדלעות או הסלקים מן החלקים הרקובים או הקפואים. אך כל מריצה, - בלי חשבון אם התכולה ראויה למאכל כולה או רק בחלקה, נחשבה למנת אוכל נטו למספר כר-וכר של אנשים. מה שקולף ונחתך בגלל קלקולו לא נחשב לפחת לגבי מספר האוכלים וההפסד היה רק שלהם. לכן אם היה כתוב בתפריט 1 ק"ג ירקות, היה בסופו של דבר יכול להיות, שלמעשה נשארו 300 גרם של חומר אכיל מסלק הבהמות, הדלעות או הבטטות. לא היה במזון זה כדי להשביע לשליש ולרביע.

יש שמכרו טבק או סיגריות שנשלחו להם מבחוץ תמורת מנות לחם-; ויש שמכרו כל-דבר אחר, גם מנת הלחם, כדי לקנות עוד מעט טבק או כמה סיגריות ממי שהיו לו. לידי חי יהודי וינאי, מעצב חלונות ראווה במקצועו, שמכר מעט הלחם שקבל בבוקר בשעה עשר בדיוק, כדי לקנות סיגריות. כמוכן הוא היה חלש עד כדי-כר, שלא היה יכול לקום ממזונו. זכור לי הרושם העגום שעשה. אז החלטתי, כי לעולם לא אגע בסם זה, כי אבדון בעקבותיו. קיימתי החלטת-נעוריים זו, כמו גם אחרות, עקב מראות קשים אשר ראו עיני בגירס.

הוינאי היה במיטב שנותיו, כבן 35-40. בעירו השתייך לקבוצת אומנים, עשה חיים בנוסח האטיאיסטי-נהנתני, היה אמיד ושוחר אופרה, מסעדות-יוקרה, נשים ובעל דירה "בבית פינתי" < Eekheisel = מושג יהודי-וינאי, שמצביע על עושר, כי גר בבית עם חלונות לשני רחובות, כפי שהציגו את עצמם רוב יהודי וינאי שהכרתי בגירס בהמשך... >.

יום אחד החל הוינאי, שהיה אינטליגנטי ואלגנטי מעקרו לחקות את אבי בענין ההזנה העצמית. אבי ז"ל השפיע עליו לא להחליף מנת הלחם לטובת עישון, אלא להוסיף ולקנות בכסף דגים מלוחים, מאנשים שהיו מוכנים למכור מנתם השבועית לאחרים. כי זאת לדעת : הדתיים ויתרו על מנת "הבשר" השבועית וקבלו במקומה דגים מלוחים מתוך חבית, כאשר המלח דבק בהם עדיין. דגים מלוחים נמכר בשוק השחור, כנראה על ידי טבחים, הקרובים לצלחת. אבא ז"ל השרה חצי דג ליום במים קרים, ואכלנו מנה זו עם הלחם היומי. כך הציע לעשות לשכננו ההולך ודועך. > דאגנו למים קרים ממש, השכם בבוקר מן הברזיה, כדי שלא יתמוסס גם השומן של הדג, רק המלח. < ואמנם התאושש האיש לאחר כמה שבועות והוא חזר להיות בן-אדם ממש. הוא גמל לאבי בידידות לו ולנו על עצתו הטובה והאנושית. > נדמה לי, כי אבי נתן לו את הכסף למנות הראשונות, עד שעמד שוב על רגליו. < האפטיה בו היה שרוי חלפה והוא החל לאייר ולצייר, לקשט את צריפנו בקריקטורות הומוריסטיות. כשנודעה אומנותו צייר אף קלסטרונים; קבל הזמנות מאנשים שונים תמורת תשלום פעוט אך מספיק, כדי שיוכל להמשיך לקנות לעצמו דג מלוח אחד ליום, היו בו חלבוניים ומלחי-יסוד מספיקים, כדי להציל נפש רעבה בישראל. גם זאת למדתי מחכמת אבא ז"ל.

ב Ilot שלנו התרכזו עם הזמן יהודים שומרי כשרות. אבא ז"ל היה אחד מפעילי הכשרות שבמחנה. הוא עסק בכך עוד בגרמניה, כך סיפר לי בן דודי נתן זומר, שנים מאוחר יותר. הרב יהודה-ליאו אנסבכר ואחיו מקס-משה אנסבכר לאוי"ט, כמו ידיד נעורים של אבי ז"ל מנפרד באואר הי"ד מהמבורג, גם יהודי מנהיים וקרלסרוה בדרום גרמניה ויהודים מזרח-אירופיים חסידיים שנעצרו בצרפת, קבלו רשות לנהל מטבח כשר במחנות שלנו. כמוכן ויתרו על בשר ושומן מן החי.

לעומתו קבלנו כאמור דגים מלוחים באותו משקל, כולל כמו בן המלח.

> בידי מכתב בכתב ידו של אבי, בצרפתית, בו פונה להנהלת המחנן, בן גיסו (בן דודי) מנפרד גלוקשטאדט, שעקב היותו ממשפחה שומרת כשרות, הוא מבקש לאשר העברתו ממחנן אחר למחנן D, כי שם קיים מטבח כשר. בן דודי התום על מכתב זה ואבי אישר את הנתון המוצהר בחתימתו. רק ממכתב זה למדתי, כי מנפרד בן-דודי נתפס על ידי המשטרה הצרפתית, בנסיונו להגיע בסתר לפורטוגל, כמו אחיו הבכור זיגפריד. מאוחר יותר שוחרר, כי נשלח לו סרטיפיקט, -והגיע דרך פורטוגל לקובה אל דודו, אח אמו <

תת-התזונה פגעה קשה בעצורים שלא הצליחו להשתחרר מן המעצר; - והם אלפים. מזון משלים אחר אותו קנה אבי ז"ל בשוק האפור, היתה שעועית יבשה ועדשים. מדי יום ביומו השרה כמות מסוימת במים עם סודה-שתיה ובמחרתו בישל מנה לנו, כמוטי ולשתי אחיותינו. למדנו מהר להכין את שביבי העץ לעובי הדרוש לתנור הבישול, פרי יצירת אחד מבעלי ההמצאה שבמחנה. בישול השעועית ארך שעה-שעתיים. בתורנות עמדנו ליד הלהבה הקטנה, שהיה צריך להוסיף לה כל פעם שביב-עץ, תוך כדי בחישת התבשיל שלא ידבק בתחתית צלחת הפח. נדמה לי, כי רק לאחר כחודשיים בערך מבואנו לגירס, החל אבי לדאוג לתוספות המזון שזכינו בה על המנה העלובה המוקצית מהנהלת המחנה. נדמה לי, כי רק לאחר כחודשיים מבואנו לגירס, נשלחו לאבי האמצעים לכך מדודתי גרטרוד. אחרי תקופה זו, כשחלתה אמנו ז"ל קשות, הבין אבי ז"ל, כי ללא תוספת מזון לא נעמוד ברעב שהחל לכלות את שומני הגוף. < על כך בפרק "תחלואה" > היינו בגיל הגדילה וההתבגרות. מוטי ז"ל ירדה במשקלה, היותה אשה חזקה עד כה. אדגיש, כי תחושת-רעב תמידית לוותה אותנו. לי היא זכורה עד היום. לא הייתי שבע אף פעם בכל אותם 14 חודשי מעצר בגירס. היום אין לי ספק בכך, כי יוזמת אבינו ז"ל לדאוג לנו לתוספת מזון קבועה בצורת חצי דג מלוח ושעועית ליום, מנעה מאתנו בהמשך תת-תזונה קיצונית.

החיים היומיים

אבא ז"ל היה מן המכובדים והפעילים בחיי האנשים במחנן ד". בגלל יוזמותיו ואישיותו נבחר לסגן ראש-הצריף. הראש וסגנו היו שופטי העצורים בענינים שנגעו ליושבי כל צריף. הם אף יצגו את העצורים כלפי הנהלת ה Ilot. החיים המשותפים של כל כך הרבה אנשים מבוגרים מתרבות והרגלים שונים, שאולצו עתה לחיות ימים-שבועות-תודשים ושנים תחת קורת-גג אחת, זימנו בודאי סכסוכים פעוטים וגדולים יותר בין איש לשכנו, אשר לאף אחד לא היה שטח מחיה פרטי בכלל, ומרחק הישיבה והשכיבה בין השוכנים בצריף לא עלה על מטר אחד לרוחב !! מדי פעם השתחרר מישהו מן העצורים, או הועבר למחנה אחר ואז יכולנו להרחיב את המרווחים בין הדרגשים לרווחת דיורי הצריף. כאן אי-אפשר היה לרמות אחד את השני. הגישה השוויונית והצדק האובייקטיבי, רק השמירה עליהם אפשרו חיים לא טבעיים כאלה, כאשר כ-50 גברים שוכנים באותו חלל ביחד : תלוקת המזון המדוקדקת וללא רמיה; - מתי יסיקו את התנור בחורף הקשה בעץ שהוקצב ומתי יכבו את האש, כדי לחסוך מעץ-החימום לשעות קשות יותר? - מתי יזדיקו ומתי יכבו את שתי נורות החשמל? ממתני חייבים לשקוט לטובת ככל הרוצים לישון? - באיזה ימים ובאיזה שעות יאוררו את הצריף, יפתחו את האשנבים ואת הדלתות משני קצות הצריף? > אגב, שתי נורות החשמל החלשות הושארו זלוקות כל היום והליכה בימי החורף האפלים, כאשר אשנבי האורור הושארו סגורים. בקיץ כאשר פתחו אותם ואת הדלתות ביום, כיבו את הנורות. <

- שני האחראים על הצריף עסקו גם בעניני הגיינה ציבורית-והיו כמה כאלה.
- היה חשוב מאוד לבריאות הציבור לשמור על כללים בענין זה, כגון :
- השתנה ליד הצריף בלילות הקרים; -יריקת ליחה במגורים ולידום;
- עישון בצריף; - צנעת הפרט; - שמירת המרחב האישי הצר של דיירי הצריף ;
- תורניות נקיון מתחלפות. > נדמה לי שכל יום שטפו את קרשי הרצפה במים;<
- תורניות להבאת לחם בבוקר, הקפה והמרק היומי בשעות הקבועות;
- <ההליכה למטבח ובחזרה עם סירים היתה קשה בימי גשם ושלג, רוח ובוץ.>
- תליית הכביסה האישית במקומות שנקבעו ולא בצריף פנימה.
- כיבוד איש את זכויות זולתו; - נוהגים מוסכמים בכל מיני תופעות חיים;
- פתרון סכסוכים אישיים והשכנת שלום ועוד כהנה וכהנה...

המצב התרבותי והמנטלי בגירס

התפתח הצורך לדעת מה נעשה בעולם. עתונאי בעל יוזמה פיתח שרות של מסירת רפורטז"ות אודות הנעשה בעולם. היה צריך להזמין בשם דרי הצריף וכמובן לדאוג ולאסוף ממי שהיה לו, את התשכום תמורת שרותו החשוב הזה, מראש. הרי שרות זה היה האשנב היחידי לעולם החיצון שהיה נתון אז במלחמה אכזרית על השליטה בעולם, בין הגרמנים-איטלקים-יפנים מצד זה ומעצמות המערב ורוסיה הסובייטית מן הצד השני. הרפורטז"ות האלה היו לשעת התעוררות שכלית כמעט יחידה. ההתמצאות האנושית נפגעה קשה על ידי ניתוק עצורי המחנה מן העולם הקרוב והרחוק. הסוקר היה עתונאי מקצועי, אסיר בעצמו, שקיבל רשיון מהנהלת המחנה לשמוע חדשות רשמיות של רדיו וישי במנהלת המחנה. הוא אף הוסיף פרשנות משלו. אינני זוכר אם זו היתה אוביקטיבית או אופטימית יחסית. החדשות עוררו את האנשים מחוסר המעש והאדישות בו היו שרויים חלקם. לאחר חצי של מסירת החדשות, אנשים דברו, שקלו, הביעו דעות ובימים של חדשות טובות למעצמות המערב ורעות לגרמנים, התעורר לפתע שביב של תקווה, כי אולי יש סיכוי שיום מן הימים נצא מפה, כי עוצמת הגרמנים אינה נצחית ואולי יבוא יום והם יובסו במלחמה ??? התקווה הזו גברה בעקר, כאשר באו חדשות ראשונות על תבוסות של הצבא הגרמני בחזית הרוסית בחורף הקשה של 1941. אך בתקופתי במחנה היה מצב הרוח לרוב עגום, כי עדיין לא נראה, כי יהיה אפשרי לנצח את הגרמנים-היפנים והאיטלקים. העתיד היה בלתי ידוע...

הדתיים קיימו תפילות קבועות שחרית, מנחה ומעריב. מחויבות זו הבדיקה אותם מחסרי האמונה והמחויבות הדתית. הרי היו צריכים לקום ממיטותיהם בשעה היעודה, ליתול ידיים וכהתכנס בפינת התפילה. אני, שהייתי צעיר וחריתי לראשונה אוכלוסיה לא דתית בקרבתי, הבחנתי במצבם העגום של חסרי האמונה. זכור לי כי החלטתי אז, על אף היותי בעצם בגיל המרד במוסכמות, כי רק אורח-חיים דתי מונע שקיעה בהבלי עולם ללא תוחלת... בשבתות הלך אבא ז"ל עמנו לתפלת מנחה לצריף החסידים, כי שם קיימו מלווה מלכה כנהוג אצלם. היה זה בשבילי חידוש ממנו התלהבתי. הבנתי כבר אז, שאין לקדש רק את מה שאתה הורגלת לו בקהיכתך, - וכי היהדות עשירה בגוונים השונים. שני ניגונים חסידיים חדרו לתודעתי ושרתי אותם ביחד עם היהודים יוצאי מזרח אירופה. הם היו מבוססים על לחני-לכת פולכניים (מארשים) ופעלו על נפשי בעוצמתם. חשתי שהפיתו רוח של עוז ותקווה בקהל, שהיה מונהג על ידי אחד או שניים זמרים חסידיים, כעין "רבי". גם הטפחות בידיים נעמו לי. אבי, שהיה ידוע כיוצא גרמניה, התקבל בקהל המזרח-אירופי בכבוד רב. הם כינו אותו "חסיד מכבוד". הוא לימד אותי להשתייך לכלל היהודים ולא "דק" לקבוצת המוצא שלך. > בשנות מחקרי תהיתי על השוני של מנטליותו של אבא ז"ל, לעומת הקרואים "יקס" בדרך כלל. כאשר התגלה לי מקור משפתנו מן העבר הרחוק,

הבנתי, כי ישנם כנראה "גנים" המודישים גם מנטליות של אדם, או אלה התנהגויות המועברות מאב לבניו... > יתר היהודים הגרמנים בצריפנו, לא הצטרפו לאבי... אבי ז"ל זאג גם שלמדן-יהודי ילמד את אחי ואותי פרקים בגמרא "ברכות". הפרטים לא זכורים לי כל-כך, אך אחי פאול-ישראל זוכר את שמו: הרב נויברגר, או נויפלד. כמובן שילם אבי למלמדנו בעבור שיעוריו ועשה לו חסד בכך. לאחי זה היתה נטיה לעולם הלימודי והרוחני של יהדות כבר בימים אלה. הוא זוכר שנשא את ספר התורה של יהודי בשם אלטמן, לצריף היהודים החסידים שרבי איסר היה הרוח החיה שם. היתה לאחי במצוה זו, - כשהוא מלווה כמובן על ידי אבא ז"ל - התעוררות נפשית עצומה, עקב המצוה שהוא שותף לה. יתכן ויהודי זה, מר אלטמן היה רב מערב אירופי, כי אחי זוכר דרשה שדרש בפ" ויחי, בענין "פקוד פקדתי". דרשה זו עשתה רושם נפשי רב על אחי. מרים פלק-שטראוס הזכירה לי, כי כחודש אחרי כליאתנו בגירס חל חג השבועות. הרב יהודה אנסבכר בעזרת אחיו ועוד כמה יהודים בעלי רוח יהודית איתנה, ארגן בחג השבועות עצמו, החל בשנה זו בימים 2+1 ביוני (1941) עצרת קבלת-התורה תחת כפת-השמים. העצרת התקיימו בשעות אחר-הצהריים בשטח ריק הנמצא בין המחנות שלנו - אילוט ד", לבין אילוט ב", ששכן קרוב לכניסה למחנה. ישבנו על הקרקע, כאשר פנינו לכוון הרי הפירינאים, שהיו רקע מרשים לנאום מלא האמונה של הרב. תוך כדי נאום החלו להבריק ברקים מעל ההרים ורעמים עמומים מלוים אותם במרחקים. כאן מדבר הרב דברים חוצבי להבות-אש וממולנו תפאורה כאילו מוזמנת, כעין המחשה חוזרת מהר סיני. המחזה היה מהמם. הקולות והברקים גברו וגברו ועננים הכבדים גולשים מן ההרים בכיון אלינו. ממשגם תום אסיפת קבלת-התורה החלה רוח עזה מנשבת וטיפות גשם ראשונות וכבדות גרמו שכל הקהל המרותק למראות, לקולות ולתוכן הנאום ימהר לרוץ כל אחד למכלאה ממנה בא, כל עוד הוא יבש. ואז ירד מבול של גשם... שאיננו תואם את האזור בעונת שנה זו... הרבה מן המאמינים ראו בזאת אות מן השמים...

הבנתי אז : אם אין אמונה, אין תקוה. אם אין תקוה - אין כח להאבק בתלאות החיים. להיות דתי - הוא להצמד לחיים רוחניים, גם כאשר המצב החומרי גרוע. להיות נטול אמונה, חילוני, הוא להיות תלוי במצב החומרי בלבד. אם זה ירוד, דועכת התוחלת לרצות לחיות. ראיתי עובדות חיים אלה ממש לידי !

שלשה לקחים עקריים מלוים אותי מגירס : לשמור על הנפש, הוא לשמור על הגוף. מזון הוא דבר יקר, אין להשחית אפילו פירור. עישון הוא סם של מחלה ומוות.

בצריף מולי, ליד ויכון השמיכות שהפריד בין הדיירים לבין פינת התפכה ובית-המדרש, שכן איש מבוגר, בעל הדרת פנים וגבה גוף. הוא היה כבן 85 לפחות. יהודי דתי מן העיר Mannheim אשר במחוז Baden, אשר כל יהודיה הוגלו למחנה גירס באוקטובר 1940 על ידי השלטון הנאצי, כ 7000 במספר, גברים, נשים וטף. > התוכנית הנאצית היתה לנקות את גרמניה מכל יהודיה. ב 1940 החליטו, לגרש את היהודים הגרים קרוב לצרפת לאי Madagaskar, שבשלטון צרפת. אך משטר וישי העדיף להחזיקם בגירס, מסיבות לא ידועות לי. על תוכנית ההשמדה הטוטלית, הוחלט מאוחר יותר, ב 20 ינואר 1942. > היהודי המבוגר, יקה טיפוסי בעל זקנקן-סנטר, היה מן הלומדים שיעורים קבועים בפינת התפילה אשר בצריפנו. הייתי צעיר, ולעגתי למנהגיו. (לצערי כיום) במיוחד הפריע לי, כי דיבר שוב ושוב על יחוסי המשפחתי, על התניו ממשפחות מיוחסות. אבי שהיה צעיר ממנו בכ 20 שנים, הקשיב לו בנימוס, כראוי לאיש זקן במצוקת המעצר, אשר הפליג במחשבותיו אל עבר משפחתו והשתבח בעתיד בניו

ובנותיו. פעם הייתי נוכח בשיחה, אשר עיצבה את תפיסתי באשר להשתייכות הקבוצתית שלנו. איש מנהיים פנה לאבי ז"ל בשאלה הבאה : Herr Bundheim, - דהיינו מר בונדהיים, אתה לא מספר לי אף פעם על יחוס משפחתי !! האין לך יחוס אבות ?? ואבי ענה: "ידידי היקר והמכובד - אם יש לי יחוס מאבותי, למה אפגע בהם כאשר אני לא ראוי להם? .. למה יתביישו בי ?? ואם אין לי יחוס מאבותי, אך אני מקובל ומכובד על הסובבים אותי, מה חשיבות יש בכך, אם לאבותי אין יחוס מיוחד משלהם ??". ולא יסף !

למדתי מאבי לקח לתמיד: אדם אל יתלה את עצמו באילנות גבוהים, אם אינו ראוי אישית לאבותיו... למה יתפרנס משמם הטוב, והוא לא יטרח בעצמו להשיג כזה ?? אם להוריו יש יחוס-אבות, אין זה מספיק לו לאדם להתחמם לאורם... ואם אין להם יחוס מיוחד, מדוע לא יטרח האדם לעשות לעצמו שם טוב במעשיו הוא ?? השתכנעתי מחוכמת אבא ז"ל. צר לי, על כי ראיתי עתה את היהודי המבוגר באור עוד יותר נלעג, דבר שלא היה בדעתו של אבי כלמדני בודאי.

כיום בוש אני על התיחסותי החצופה, כאשר נפגשתי עמו בלילות הקרים, ליד גדר המחנות. שם נאלצנו להטיל את מימינו, כאשר היה בוצי ואי-אפשר היה להגיע לשרותים המוגבהים, הרחק מצריפנו. פעם, כאשר הטריד אותי כהרגלו בדבר-מה שלא היה לרוחי, התחצפתי בגסות נגדו שיעזוב אותי, כי אפילו להשתין במהירות אינו יכול כמוני... כמובן לא הבנתי אז צרת גברים זקנים, שלהם בעיה בהטלת שתן... היום כשאני מבין זאת, מתבייש אנוכי על תגובתי החצופה אז... זכרתי אותו לפני שנים, כאשר סבלתי מבעיה זו בהגיעי לגיל... ונאלצו לנתח. בלילות החורף הארוכים היה לנו קר, על אף השמיכה השלישית שקבלנו ועל-אף נייר האריזה שהוספנו ביניהן. הגוף חסר אנרגיה בגלל חסר בפחמימות ושומן !!

מאמי ז"ל קבלתי בשנים האחרונות מכתבים אותם כתב אבי ז"ל לקרוביונו בארץ-ישראל ובאמריקה. מהם למדתי על הפרספקטיבה שלו ועל פרטים ששכחתי. בהמשך אפרט בתרגום לעברית את תוכן מכתביו.

בין המכתבים נמצא לוח עברי בכתב-יד, אותו הכין יהודי בשם ל. יעקבסון לבעלי ענין משוכני המחנה. אבי רכש עותק ממנו, כדי להתמצא בעיתים ובדאי גם כדי לתמוך ליוצר לוח עברי זה. ללוח ערך מוזיאוני בלי ספק והוא שמור עמדי.

מפעל העזרה השווייצרית

בקצה הצפוני של מחנה המעצר, מחוץ לתחום העצורים, היה ממוקם צריף מיוחד במינו. הוא לא דמה לצריפים השחורים והעגמומיים, ללא חלונות. זה היה צריף בצבע עץ טבעי, עם הרבה חלונות, - צריף ארגון העזרה של הצלב האדום השווייצרי - L'OEUVRE DE SECOURS SUISSE

זמן-מה אחרי שנכלאנו בגירס, נשלחנו ללכת מדי בוקר לקבל שם מנת מזון מיוחדת לילדים, שנתרמו על ידי מפעל עזרה שווייצרי לטובת ילדים במצוקה. המרחק בשביל אחי ובשבילי מן המכלאה שלנו, היה כקילומטר וחצי, הליכה על כביש ישר כסרגל. (ראה צילום ממגדל המים)

שם היתה ממלכה עצמאית בהנהלת האחיות השווייצריות אלסבט קסר - Elisabeth Kasser ועוזריה. האחיות אלסבט הקטולית לא היתה נשואה. האשה התמירה היתה מרשימה: שערה הבלונדיני היה אסוף בשתי צמות עבות מסביב לראשה כמו כתר מלכות. הופעתה הקרינה סמכות, והיא הקפידה על דייקנות. השעה היעודה לכניסתנו המסודרת לצריף חדר האוכל היתה 10.00 בדיוק.

אני מניח, כי רצו להרחיק בשעה זו את הילדים במתכוון מחלוקת הלחם היומית המבישה בצריפי האסירים, בגלל הבושה שבמעמד זה, שהיו מלווים במתח שליכי. רב. כך הוצע להם בצריף השווייצרי מנת מזון עשירה, בתנאים אנושיים יותר. האחיות אלסבט היתה לבושה בקפידה בחלוק אחיות בצבע לבן, עובדה שהרשימה את

רואיה הקטנים, שהתרגלו לכבושם המרופט של האסירים והאסירות, נשים כגברים.

נדמה לי לזכור, כי פחדו לאחר אפילו בדקה, כדי לא להנזף על ידה, בעמדה ליד הפתח והקפיצה לבדוק ולבקר את הילדים הנכנסים. היא הכירה כל יחד בשמו. מאידך יכלב האחות אלסבט להיות לפתע וללא סיבה מובנת, לבבית מאוד ואישית. זכור לי היחס המתחלף הזה, והייתי נבוך לא פעם אחת. חשתי ביישנות ככפיה ואולי אף תחושת כבוד מעורב בחשש קל, שמא איני נוהג בתרבותיות מספקת לעיניה העוקבות אחרי כל אחד מעשרות הילדים והילדות הנכנסים במשמעת לצריף הצלב האדום. בודאי היתה זו הופעתה מקרינת הסמכותיות, המביעה עליונות כנוצריה בעלת זהות שווייצרית, בקרב הפליטים העצורים, שיצרה לה דימוי של מרחק בינה לבינינו, טעון ביראת כבוד.

> בשנות הששים בקרה אלסבט קסר בארץ. היא התלוצחה לסיור עמי בבית הספר של ילדי עולי תימן באליכין. כן נסעה עמי לבית-שאן, לפעולתי החינוכית במסגרת המרכז לטעונוי טיפוח במשרד החינוך "משחקים בחינוך", אותה הפעלתי אז בקרב עולי ארצות מגלויות האסלם.

בשיחותינו שהתפתחו בדרך ובביתנו בחבת ציון, היא התודתה, כי כמעשה אף היא, כמו שווייצרים אחרים בעלי רצון-טוב, היתה מושפעת מן התעמוכה הנאצית האנטישמית וראתה בנו, ביהודים, אנשים פחותים, שאמנם "החסד הנוצרי" ראוי שיעשה גם ככפיהם...

... הייתי אז המום מהבנתה באיחור את יחסה הפנימי המתנשא, הגם שהיה אנושי בהחלט, אותו חשתי בלי להבינו בדיוק, -אז-, היותי בקרבתה כשנה, כפי שיובהר בהמשך <

מרים פלק-שטראוס מתארת כך : "הסדר היה מופתי. המשמעת הנדרשת: יקית.

בתחילה שרנו שיר צופים צרפתי: *Nous-nous reverons mes freres etc* :
אנו נתראה אחא, אנו נתראה וכו'."

לאחר שישבנו בשקט ליד השולחנות הוגשה מנת מזון שהכיכה בעקר קלוריות. אך לא השביעה אותנו ממש, ז.א. לא מלאה את הקיבה עד לתחושה - הנה אני כבר לא רעב. לכל ילד הוגש ספל עם חלב חם ואורז. החלב נעשה מאבקת חלב. כן קבל כל ילד כף גדולה של ריבת תמרים או תאנים, או חתיכת חלבה וכן משוכש אחד של גבינה שווייצרית צהובה וטובה. המטפלים השווייצרים השגיחו בשבע עיניים שחם ושלום לא יחביא מי מן הילדים ממנת המזון בכיס, כדי להביא ממנה לאמו או לאביו שבמחנה... > זה אחד הנושאים אודותיו התודתה לפני האחות אלסבט, בביקורה אצלי... מאוחר היא תפסה, כי התאכזרה הן ליכדה אוהבת את אמה והן לאם הגוועת אולי מתת-תזונה?... כן-, הודתה, היינו מושפעים מן החינוך הגרמני הנוקשה, האנטישמי, והאשם הוא החינוך הנוצרי-קטולי שקבלנו... (!) < אחרי ארוחה קלה אמנם, אך בעלת מהות מזינה, לא שוחררו הילדים מיד, אלא כנסו אותם בקבוצות-גיל וכמדו אותם שירים בגרמנית ובצרפתית.

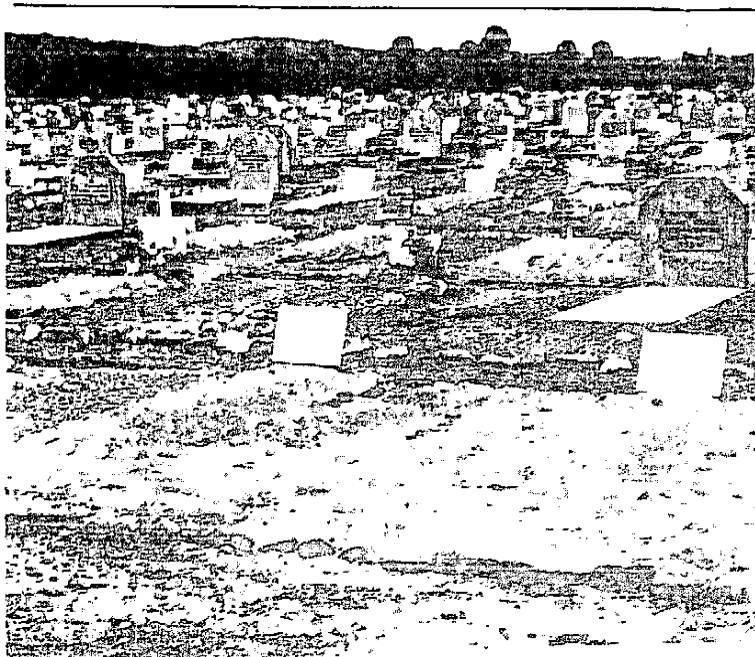
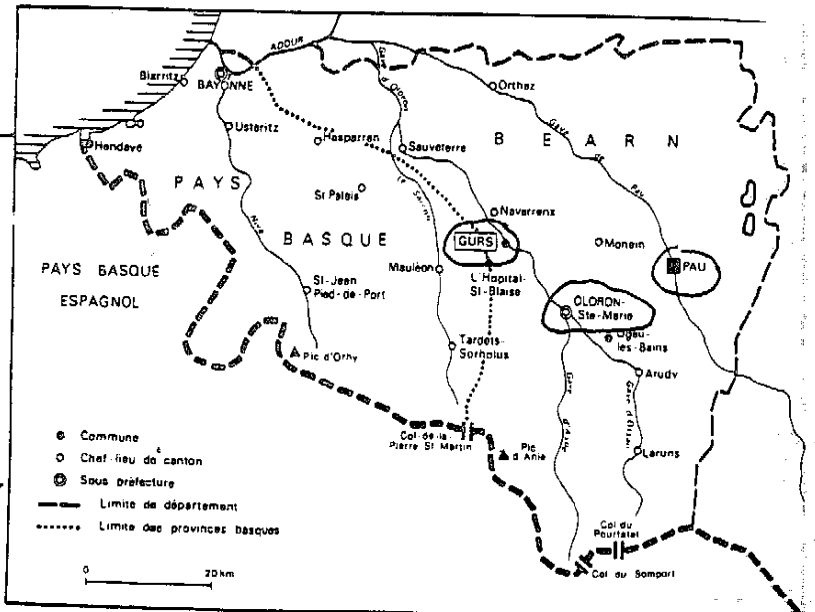
שפת הדיבור בצריף השווייצרי היתה גרמנית. בין הדיקלומים שלמדו אותה, זכור למרים השיר הגרמני הקלאסי "הפרש" = *Der Reiter*. אני לא זוכר, כי אי-פעם השתתפתי בלימודים מסוג זה. כן לא אכלתי עם קבוצת הילדים, כי נחשבתי כבוגר, היותי כבר בן 16 שנים בבואי לגירס במאי 1941. ישבתי לאכול עם צוות העובדים, מוקדם מן הילדים, והסיבה תובהר עוד מעט.

מרים פלק זוכרת עוד, כי נשארה רעבה גם אחרי ההזנה המיוחדת של הצלב האדום השווייצרי. כאב לה מאוד, שלא יכלה לעזור לאמה, אשה עדינה מבית אלגנטי, שלא התרגלה לחיים העלובים. לשוא ניסתה זו להפיח אויר אל מתחת לתנור הבישוק הפרימיטיבי, מקופסת שימורים בינונית, כדי להבעיר בו אש שתבשל את השעועית

שקנתה בכסף שנשאר לה, כדי להוסיף לעצמה מעט מזון. בעלה שהיה חופשי בעיר מרסיי, שלח לה כסף לקניית המעט שניתן שם לקנות מסוחר השוק השחור.

גדת ברייה שטראוס, פאני, מרים, אנה וג'קי הסני שוחררו מספר חודשים אחרי שנכלאו בגירס, לאחר שאבי המשפחה הצליח להשיג רשות מגורים בעבורם במרסיי. כי אישית זכור, כי באותם חודשים מעטים שהיו עמנו בגירס, היתה אנה בת ה-12 בעלת חיוך משובב כל פעם שנפגשנו במפעל ההזנה השוויצרי. חשתי, כי היא היתה מאוהבת בי ולא הסתירה זאת, שהייתי בעיניה כנראה בחור ממש, שהעריצה אותי ורצתה למצא חן בעיניי... דבר שלא נעלם גם מעיני אמה, כפי שסיפרה לי זאת כשביקרתיה בירושלים, בשנות השמונים, יהא זכרה ברוך.
 כאשר השתחררו עוד בקיץ 1941, נקף למרים לבה, כי גורלם שפר על גורלנו, שנשארנו כלואים בגירס... הרי היינו כבני משפחה אחת, מאז שבאו ב 1940 לגור עמנו בבריסל בבית דודנו ריכרד גליקשטאדט, ועברנו ביחד כבת-דרך הרפתקנית ולא נעימה כלל משם ועד למחנה ההסגר...
 לכן הכינה אמה במרסיי חבילות מזון בשבילינו. היא, מרים ארזה את המצרכים עם הרבה רגש ולב מתוך דאגה ואהבה לנו, למשפחת בונדהיים... כך ספרה לי לפני שנים מועטות, כאשר אספתי זכרונותיהם של המשתתפים באנדיסאה זו.

מחנה גירס
 במפת מחקר
 אודול מאנה דה
 החוקר: קלוד להרי
 CLAUDE LAHARIE

בית
 הקברות
 ובו
 נקברו
 1070
 מתים
 רשומים
 הרשימה
 בספטמבר
 קלוד להרי:
 בעמודים
 360-371
 (28 מקום אחרי)
 1.187

תחלואה ומנוח

תת-תזונה, רעב, פרעושים, כינים ופשפשים, עכברושים, קור ורטיבות, צפיפות-הדיור, שרותים פרימיטיביים והדבקה הזדית; כמו גם תנאי רחצה בלתי אפשריים בחורף, כ-אלה גרמו למחלות קשות, ביניהן מיוחדות לתנאי הרעב - ולתמותה רבה. המחלה הנפוצה ביותר היתה הדיזנטריה, תוצאת "הירקות כביכול", שאוחסנו בערימות מתחת כפת-השמים והעלו ריקבון ועובש. עכברושים נברו בערימה יומם וליילה. מחלה שניה היו נפיחויות כואבות, אשר נקראו Oedeme, אשר נגרמו על-ידי תת-תזונה. איבוד השכבות השומניות התת-עוריות גרמו לדלקות אלה, כאשר החלל שנוצר בין העור לשרירים נתמלא נוזל. לא היה טיפול במחלה זו, כי אם תזונה משופרת וזו אין. פה ושם היו גופי עזרה של הקטולים, הפרוטסטנטים וגם של היהודים, אשר ניסו להושיט לאומללים אלה מעט תוספת מזון. היו כאלה שרזו עד שלא נשאר בשר בגופם. אנשים כאלה הסתובבו במחנה כשקדים מתהלכים, סהרוריים. הם חיפשו בין הצריפים, בערמות הזבל שלאחרי המטבח ובערמות הסלק, הקפוא או המעלה ריקבון, מה לאכול. לאומללים אלה קראו Muslim ואינני יודע מדוע? הם סחבו בקושי את גופם המדולדל, בתנועות של סחיבת שקד הרגליים ובידם מקל תמיכה שמצאו אי-שם. איש כזה זכור לי ולא ידעתי כיצד להתיחס אליו? הרי לא יכולתי לעזור לו והדבר היה למעמסה מצפונית עלי. בדרך כלל היה מוזולמן כזה ללא קרוב-משפחה בחוץ, לכך לא הגיעה אליו עזרה. אין פלא, שהתמותה במחנה היתה רבה.

צפונה ממחנה המעצר, מעבר לצריף הצלב האדום השוויצרי, נקברו המתים, חסרי הבית והמולדת. שטח זה היה כמעט ביצתי והקברן עמד עם מגפיו בשוחה החפורה, כאשר זו מתמלאת ממי-התהום ובתוכו קבר את הנפטר בחורף. המחזה החריד אותי, כאשר פעם אחת ויחידה השתתפתי בהלוויה, שאינני זוכר מדוע השתתפתי בה? > עד היום יש לי רתיעה מלהתקרב לקבר בעת קבורה, יתכן והמראה דאז גרם לי זעזוע עמוק, עובדה שאני זוכר זאת עתה בכתבי על כך... <

על פי הרישומים ודף זכרון שבידי, נקברו שם 1.187 נפטרים. פרט ל 20 ספרדים, כולם יהודים ויהודיות. רובם הם ממגורשי המחוזות הגרמנים Baden-Pfalz, גברים ונשים, זקנים וזקנות, שויתרו על מלחמת-הקיום עקב ההשפלה במצבם ועקב אי-יכולתם להתגבר על התת-תנאים שכפו עליהם. רובם היו ממשפחות אמידות למחצה ומבתיים מכובדים. עתה גוועו כאן בבושת-פנים במצבם המביש, באי-יכולתם להאבק על חייהם שהתקרבו לסיומם במהירות-יתר עקב התחלואה. בכל מחנון היה אמנם חדר מרפאה, אך האמצעים שעמדו לרשות רופאי המחנה, רובם מבין האסירים עצמם, היו זלים ולא מספיקים. בקדמת המחנה, מצד ימין הוקם Lazaret, דהיינו בית-חולים-שדה, בו שרתו רופאים צבאיים צרפתיים, אחיות ואחים. אך גם שם הטיפול ניתן רק למחלות כלליות. ניתוחים לא היו אפשריים בדרך כלל.

אמי ז"ל סבלה בימים הראשונים של חודש יולי 1941 מכאבי בטן עזים. לאחר כמה ימי אישפוז בבית"ח של המחנה, הוחלט לשלוח אותה לעיר המחוז Pau, כי גילו, שהיא סובלת מאבנים במרה. תוצאה מפתת, כי שם נחשבה כאסירה, לכן שוכנה בקומת הגג, בתנאים פחותים לעומת חולים מאזרחי צרפת. מסקנת הרופאים היתה, שיש להוציא את האבנים בנייתוח, אך אמי סרבה לחתום על כך, כי חששה מיחסם המזלזל של הרופאים הצרפתים, מתת-התזונה שהיתה מנת חלקה, -> היא אבדה הרבה ממשקלה בחודשיים ששהתה עד כה בגירס <- ומן התנאים הלא-הגיינים בהם החזיקו אותה, היותה אזרחית זרה ואסירה פוליטית. אחרי חודשיים של דיאטה חריפה נרפאה מאליה, (אוכלי לתדהמת הרופאים?) והוחזרה למחנה גירס.

כנראה מאז החל אבי לדאוג לתוספת הזנה לה ולנו, בחביכות מדודה גרטרוד ומכסף ששלחה מלימוז". עד אז לא היה בשל להחליט לקנות מצרכים "בשוק השחור", כי זה היה מנוגד למוסרו האזרחי מאז, כי כך חונך. מצפוננו לא הרשה לו זאת, הן בגלל עצם-הדבר והן עקב אי-נוחותו המצפונית כלפי יתר היושבים עמנו בצריף: "איך הוא יקנה בגלל יכולתו להשיג כסף, דבר שאין לרוב הדרים עמו, והוא הרי מיצגם ודוברם כלפי הנהלת המחנה"...! אבי ז"ל היה יהודי ישר, עם חינוך "יקי" ובעל עקרונות ברזל. אך עתה קלט, כי אין לעקרונות כאלה מקום, אם ירצה להציל את משפחתו מחולי ומן הגרוע מכל... מלחמת הקיום החלה. כללי החיים השתנו. מי שהיה יכול לשפר את מצבו בתנאים לא-תנאים כאלה, היה צריך להתעלם מן הנורמות של ימים תקינים... זה היה משבר מצפוני, אך חיי משפחתו דרשו ויתור על העקרונות...

> בת דנדתי הילדה, בת גרטרוד ומקס זומער, כתבה לנו מאוחר יותר מצרפת, כי היא יודעת, כי לאבי היה חשבון בנק בשוויצריה וממנו משכה אמה את הכספים בעבורנו במשך השנים 1941-1943. חשבון סמוי זה לא התגלה לנו עד כה. אחי ישראל טורח לאחרונה לגלותו, שמא נשאר בו עוד מכספי אבינו ז"ל, אותם הפקיד שם, היותו סוחר מצליח בהמבורג... אם לא נשאר מחסכונותיו, לא אתפלא... <

היכן היו תרצה ורוזל בנות ה-13 וה-4 באותם חודשיים? תרצה לא זוכרת זאת. עד כה גרו עם מוטי בצריף הנשים באיכות K. בהעדרה, אולי צורפו לצריף הבנות עליו ספרה לי מרים פלק-שטראוס. שם אורגנו שיעורים על ידי מורים יהודים מתנדבים. הבנות למדו תורה, הסטוריה יהודית וכדומה. על פי מרים, אחותה פאני שטראוס ז"ל, שהיתה אז כבת 17, התלהבה "מחיי הקיבוץ" שחיו שם הבנות. - אך כאמור, לאחר כמה חודשי מאסר בקיץ 1941, שוחררה משפחת שטראוס ממחנה גירס.

עבודתי בחקלאות במחנה גירס

בהגיענו למחנה המעצר, הייתי כבר בן 16. ככן נפסקתי מקבל מנת מזון נוספת במפעל ההזנה השוויצרי, שנועד על פי הסכם בין השוויצרים לצרפתים, לילדים ונוער מתחת לגיל ההתבגרות. אני נחשבתי בוגר. אבי ז"ל היה פעיל במחנה בענייני כשרות. עדות זו קבלתי מבן דודי נתן זומער. הוא היה מראשוני העצורים היהודים בגירס, שהגיעו ממחנה St. Cyprien ב 1940, יומיים לפני 7000 היהודים המגורשים במחוזות באדן-פאלץ.

> בלוח אישי שנשתמר, רשם אבי ז"ל אירועים מרכזיים שבחיינו כאסיר. הוא רשם: ב 15-17 אוקטובר 1940 הוצף מחנה העצורים סנט סיפריאן עקב גשמי-עוז ושטפונות. ב 27 לחודש הוסענו לגירס, אליה הגענו ב 28.10.1940. אבי עם עוד כמה גברים יהודים שנאסרו עם פלישת הצבא הגרמני לבלגיה והוסעו לדרום צרפת, היוו במחנה גירס צוות של אנשי רוח ומעשה, שיזמו חיי כשרות ופעולות תרבות ודת במחנה. מביניהם אזכיר את הרב ליאו-יהודה אנטבכר יבל"ח, אחיו מקס-משה יבל"ח, זיגפריד רוטשייד יבל"ח ומנפרד באואר מהמבורג, שנשכח מגירס ונספה ביחד עם אבי ז"ל במרס 1943 הי"ד <

בגלל קשריו בעניין כשרות וכמעורב בנעשה נודע לו, כי הצלב האדום השוויצרי זקוק לצעירים, שיכולים ומוכנים לעבוד עבודה חקלאית. מאחר ומצרכי המזון השוויצרים לא הכיכו ויטמינים - כי אם קלוריות וחלבונים - והתחנה להזנת הילדים העצורים רצתה לספק להם גם ירקות טריים, על כן קבלו רשות משלטון המחנה לעבד חקת בור בכתי מנוצלת בקרבת התחנה השוויצרית להזנת הילד.

קרוב לתחנה עמד מגדל מים על קונסטרוקציה גבוהה של עמודי-עץ מזופתים. ממנו ועד לכביש האזורי Navarrenx-Oloron, אשר שער אלו שימש את השומרים הצרפתים וצוותי העזר בלבד, השתרעה חלקת אדמה מאורכת, לאורך הגדר הצפונית של המחנה. אני, כתלמיד בית-ספר חקלאי בבגיה, הייתי מועמד רצוי לאחות אלסבט. עוזריה היו רובם יהודים וינאים, שבגלל שפתם האוסטרית ומנטיותם היו רוב מנינם של מקורבי האחות השויצרית. אך כולם היו עירוניים ולא הבינו בעבודת האדמה. רק אלסבט קסר, אולי בת-כפר בעברה, התמצאה בה, כנראה. הצעת אבי ז"ל שהיה מכובד כיהודי דתי ומעשי, התקבלה אם כן ברצון-רב. הממונה עלי ועל עוד כמה צעירים, היתה אלסבט ועמה יהודי וינאי חילוני, בשם Seppi, בן כ 35, יד ימינה של אלסבט ותחזוקת התחנה השויצרית. הוא היה בעל אף נשרי, פנים גרמיות, סנטר חזק ובעל שרירים. במקצועו נגר, הקים חדר מלאכה קטן ליד הצריף השויצרי כתיקון ריהוט, דכתות וחלונות התחנה, - ואולי גם של מפעלי עזרה אחרים, שכולם היו ממוקמים בקצה הצפוני של גירס, מחוץ לתחום המגודר של העצורים. (הקוויקרים, הקטולים, הפרוטסטנטים שדאגו לאסירים נוצרים והאזזה - O.S.E מיועדת לילדים יהודים) כמה עובדים עבדו במטבח בהגשת האוכל ובניקיון. עתה הצטרפו לצוות זה כמה גננים. היינו כ 10 עובדים יהודים, שישבנו בשולחן אוכל אחד, אחרי שהילדים גמרו לקבל את מנתם. בצהריים קבלנו עוד מרק אפונה או משהו דומה. האחות אלסבט קסר ירדה עמנו לשולחן. הייתי צעיר וחשתי ביישן ככפיה. אמנם הייתי בעל ידע מקצועי יחיד בתחומי ותחת עינה והשגחתה של האחות אלסבט כאשר זפל הוא היועץ הטכני, התחלתי לסמן בחוטים ערוגות מיועדות לגידול ירקות שונים. האדמה היתה כבדה מאוד וסכנת הצפה בחורף גרמה להחלטה, שיש ליצור ערוגות מוגבהות עם שביכים עמוקים המשמשים בו-זמנית לניקוז המים. בתחילה ניסתה אלסבט להורות לי, כיצד ומה לעשות אך במהרה תפסה, כי אני יודע את המלאכה טוב בהחלט. אחיזתי במעדר ובאת חפירה ויצירת הערוגות וביניהם השביכים, הוכיחו לה, כי אמת דבר אבי וכי אני מנוסה בעבודה זו. היא החלה לסמוך עלי ואפילו על החלטותי, כיצד ומה לעשות. כל יום בבוקר, הרבה לפני הילדים האחרים, הכתימי מאילוט 0 למפעל השויצרי. התקופה היתה ראשית הקיץ והיה צורך להכשיר קודם את הקרקע. מן הכטריונות (= בתי השימוש) הוסעו על עגלות דו-גלגליות חביות עם הפרשות נוזליות ומוצקות של אסירי המחנה. הפועלים הספרדים שפכו את תכולתן על חלקות השדה המסומנות, לזיבול. מטרתנו היתה להוציא מן האדמה שני יבולים עוד לפני החורף. לכן הזיבול האינטנסיבי, שהיה מקובל בצרפת. למחרת, אחרי שהחומר הנוזלי נספג בקרקע החלה עבודת ההפיכה תוך הצנעת הזבל. נסיוני בהפיכת האדמה באת ישרה, תוך יצירת משטח קרקע מאורר שוה-גובה לכל אורכו ורוחבו, יישור סופי במגרפה, חלוקת האדמה לערוגות שוות, שתילת צמחים מוכנים שהוזמנו מן החוץ, עמדו לי. זפל היה מרוצה ממני, שבח אותי ואף ציין דבר שלא חשבתי עליו מקודם: שאני בעל גוף שרירי ואתלטי. זה הפליא אותי, כי חשבתי את עצמי כקטן-קומה ורזה הן בהמבורג ובודאי בין בני האכרים בבית-הספר כשתלנות וירקנות, לגידול עצי פרי ופרחים באנדרכט ליד בריסק, רק עוד לפני חודש.

והנה אומר הממונה עלי כאן, זפל, שאני נער אתלטי ושרירי. התחלתי לבדוק את עצמי וראיתי, שאמנם התפתחו בי שרירי חזה וזרוע, הגם שכללית לא נראיתי חזק, גדול ומפותח. הייתי עתה בן שש-עשרה. העבודה בגנה כלא חולצה עשתה לי טוב. גופי ספג את אור-השמש והתפתח עקב התבגרותי תוך עבודת החקלאות. לא חסכתי כל מאמץ כדי להוכיח, שאמנם איש אדמה אנוכי.

כאן בגירס חקף כראשונה רגש הנחיתות מיכדות, שתמיד הייתי הקטן בכתה. עתה במחנה העצורים גירס שובתתי על מקצועיותי ואפילו על גופי השרירי...

גם האחות אלסבט, - בעיני אשה מכובדת ורצינית, בעלת מעמד גבוה מעלי, נכריה בת לגזע "הארי", האשה הנאה והבלונדינית בחלוקה הלבן כשכג, אשר בחסדה עובד אני במפעל השויצרי, - חייכה אלי לא פעם אחת בראותה אותי עובד בחריצות ובהתמדה והתוצאות נראות היטב בשטח. בחורים אחרים התחלפו, כי לא התרגלו לעבודה זו וסבלו מימיות בידיהם ואני המשכתי מתוך ידיעה, כי הן יתקשו ויגנו על העור. יש שסכדו מן הזבל האנושי, לו לא הורגלו, ואני הרי הובלתי ושפכתי דומה לו בחוות הלימוד בבריסל והצנעתיו באת חפירה לקרקע. עתה נגשה האחות אלסבט מדי פעם, כדי לראות בהתקדמות ואף פתחה עמי בשיחה מחויכת. בודאי תהתה על הנער היהודי מבית דתי, ושומר גם עתה על כיסוי ראש תמידי בניגוד לוינאים מקורביה, והנה הוא עובד אדמה כאחד מבני עמה הלא יהודיים, השויצרים.

בודאי הייתי לה תגלית מבחנה זו, דבר שלא עלה במחשבותי כלל, כי בשביכי זה היה רגיל ופשוט, כהרגלי זה יותר משנה וחצי בבריסל. בהופיעה לפתע לידי, ובחיוכה הייתי נבוך ואף הסמקתי, זאת אני זוכר חזק מאז. התנהגותי המבושית עוררה בודאי עוד יותר את חיוכה אלי. > כך מתאר אנוכי לי כיום, בחשבי על המצב מנקודת ראותה אותי. <

אחרי הכשרת ערוגות לגידולים המתוכננים על ידי אלסבט וזפכ, - לפי תכנית הזנה החסרה ליכדים המורעבים, הוזמנו זרעי תירס, אותם זרענו לאורך הגדר הגובל עם הכביש ושתיכי ירקות מוכנים, שסיפקו פרנסה לאכרי הסביבה. אלה התבוננו בפליאה דרך הגדר במעשי האשה בכך עם האסירים המרופטים, Les Juifs - היהודים. היא תקשרה עמם בצרפתית השויצרית שלה.

הם חשו אולי ענין בחייהם השגרתיים, בראותם מעשה גידול ירקות במחנה השומם. לכן באו מדי-פעם לקרבת הגדר, לראות הגדלו השתילים שסיפקו וכיצד אנו, שנחשבנו לגזע של אנשים טפילים, על פי התעמולה הנאצית, מטפלים בהם. בבריסל למדתי גידול ירקות גם בחורף בחממות והתמחיתי ימים רבים בעיצוב צמחי עגבניות תוך קיטום ענפים צדדיים צעירים ודיכוכ חקקי של פרחים עודפים, במטרה לזרז צמיחת פרי גדול מועט יותר, על חשבון פרי קטן ורב. בשיטה זו הקדימה הבשלתם של אלה מן הפירות, שנבחרו להתפתח ליבול מעולה.

עצבתי את העגבניות כפי שלמדתי, קשרתי צמח אחרי צמח לתמיכות ואחרי כשבועיים קטמתי עודפי הניצנים שבקעו בין הגזע לענפים, כדי למנוע צמיחה מיותרת. לפתע באה האחות בבהלה, כי אמרו לה אכרים דרך הגדר, כי אני הורס את העגבניות. ואמנם כמה מהם הופיעו קודם ליד הגדר וסימנו באצבעם, כי אני לא נורמלי. לא הבנתי מה הם רוצים ממני. גם זפכ הגיע. ואז הסברתי

לשניהם, כי כך למדתי לטפח עגבניות גדולות ואדומות, בבריסל. כך נימקתי את השיטה, כי הרי גם תיאוריה חקלאית למדתי שם. האחות אלסבט חשבה רק להאיר, כי שם בבגיה קר ובחורף אין שמש, אך כאן, בדרומה של צרפת, המצב האקלימי שונה בתכלית. בודאי היא צדקה בכך. הקטנתי במעט את הורדת ענפים צדדיים, כדי שהעגבניות הגדלות לא תסבולנה ממכת שמש. נצחוני בא לאחר עוד כשבועיים! עגבניות יפיפיות, גדולות כתפוחים ואדומות הבשילו חודש לפני שהאכרים מסביב ראו עגבניות בשכות, קטנות יותר, בשדותיהם...

יכדי הצלב האדום השויצרי קבלו מעתה כל בוקר עגבניה עסיסית, אדומה ובשכה. היוקרה המקצועית שלי עלתה מאוד, הן בעיני האחות אלסבט וזפכ ואולי גם בעיני האכרים מסביב.

ואמנם הצלחנו להוציא מאדמת גירס הדשנה והבכתי מנוצלת שני מחזורי יבול עוד באותו קיץ של 1941.

אינני זוכר פרטים על יבוכי יתר הירקות, על התירס וכדומה, רק העגבניות נשארו בזכרוני, על אף אבדן הזכרון הכלכלי שפקד אותי עקב אירוע טראומטי, אותו אפרט בפרק הבא...

1940-1941 הרישומים אבי ז"ל

אמי ז"ל שמרה בתפצויה שלשה מסמכים מן השנים 1940-1941, שניים מהם כתובים על ידי אבי אישית. הם מעידים על האירועים שתיארתי מנקודת ראותו של אבי ז"ל והם כמובן מהימנים יותר בכמה נקודות, ממה שאנו ילדיו, זוכרים אותם. לכן אפרטם בתרגום לעברית, כאסמכתות לקורות אותנו בשנים אלה. מאוחר יותר אפרט עוד מכתבי אבא ז"ל, הנוגעים לאירועים מאוחרים יותר, של השנים 1942-1943.

1. לוח שנתי משנת ה'תש"א = 1940\1941, ובו רישומים קצרים ליד תאריכים, בהם ארעו אירועים מיוחדים וחשובים בחיי אבי.
 2. זכרונ שדדי עבור אבי עם חתימתו האישית, מינואר 1941..
 3. מכתב שנכתב במחנה גירס בתאריך 18.9.41, דהיינו ארבעה וחצי חודשים לאחר הגיענו לשם. תאריך זה חופף את תקופת עבודתי החקלאית ליד תחנת הצלב האדום השויצרי, שתוארה זה עתה. המכתב נועד לדודי ליאו גליקשטאדט ולאשתו מרים-מטה, שהצליחו להמלט בזמן מבלגיה-אנטוורפן לליסבון בפורטוגל ומשם להפליג לארה"ב. המזהים הוא, שבראש המכתב נרשם על ידי דודי, כי המכתב הגיע לידי רק אחרי 4 וחצי שנים, בחודש מרס 1946, ז.א. בשנה אחרי גמר מלחה"ע השנייה.
- מכאן ניתן להסיק, כי שלטון מחנה גירס או משטר וישי, מנעו משלוח המכתב. יתכן והתוכן לא נמצא כשר, או היתה זאת רשעות לשמה.
- רק קרוב לשנה לאחר המפלה הנאצית, מצא מישהו את המכתב בגנזך המחנה ושלחו ליעדו...!!! עובדה זו מנעה מדודי להתיחס אל תוכנו דאז ואבי לא זכה למענה עליו כלל.
- מצבו הפיסי גרוע, כנראה עקב היותו מונח שנים ללא טיפול במשרד כל-שהוא.

1. הלוח העברי-לועזי לשנת ה'תש"א הוצא לאור בעיר Limoges. הנחתי היא, כי נשלח לאבי למחנה סן-סיפריאן על ידי אחותו גרטרוד זומער. אל מחנה מעצר זה נשלח עם יהודים מיוצאי גרמניה מבלגיה עם פלישת הצבא הגרמני לבלגיה ב 10.5.1940. הלוח מודפס בשפה הצרפתית.

עתה ארשום בתרגום עברי את התעודות שרשם אבא ז"ל בגרמנית בלוח.

16.10.1940	- י"ד תשרי תש"א	ערב סוכות: תחילת היום בו החל שטפון-ההצפה
18	- ט"ז	: בלילה שיא שטפון-ההצפה 1*
24	- כ"ב	: שמיני עצרת: הודעת הגב" ברגר [?]
29	- כ"ז	: יציאה מסן סיפריאן
30	- כ"ח	: הגעה לגירס
31	- כ"ט	: הגיעו שתי חבילות ממקס <זומער>
2.11	- 8.11	: תקופת הרעב 2*
3	- ב'	: מקס זומער הגיע ללימוז"
5	- ד'	: ליאונהרד מתיצב לראיון
10	- ט'	: תוספת של ארוחה צרפתית אחת
20	- י"ט	: שקית מצלב האדום ההולנדי
24.12	- כ"ד כסלו	: התחלת הקור
10.01.1941	- 13.01	: חופשה ב Pau 3*
18	- י"ז טבת	: חצי יום צום, ספר התורה הופל
		: ליאונהרד [..?..] ב Lion [?]

4*	הגיעה מזודה מבריטל	18 - י"ט
	הקור נפסק	
5*	[הגיע] מכתב הרב וייל	20.02 - כ"ג שבט
	[הגיע] אישור Laclau [?]	20.03 - כ"א אדר
	ליאונהרד משוחרר	7.04 - י"ג ניסן
6.30	ליאונהרד ללימוז" בבוקר ב	8 - י"א
	מוטי והילדים יצאו מבריטל	25 - כ"ח [=יום ו']
	מוטי והילדים הגיעו לגירס	6.05 - ט"ו אייר [=יום ג']
	פרוק מלחמת גרמניה-רוסיה	22.06 - כ"ז סיון
	רדזל (=בת 4 ע"פ התאריך העברי)	3.07 - ח" תמוז

עד כאן רישומי אבא ז"ל בלוח העברי-כועזי שנשתמר.
 השנה העברית הסתיימה ב כ"ט אלול = 21.9.1941

הערות ללוח:

- 1* - מחנה St.Cyprien שכן מזרחה מהרי הפירינאים, בשפת ים-התיכון. גשמי-עוז והצפת הים השאירו את השבויים ללא קורת-גג וחפציהם הושחתו.
- 2* - מנהלת מחנה גירס לא היתה כנראה מאורגנת לקבלת מספר אסירים לאכפים.
- 3* - לא התבררה לי סיבת החופשה. אולי הגיש אבי שם בקשה לקבל דרכון שבדי?
- 4* - אולי שכחה אמי בגדים, לאחר שנודע לה על אובדן חפצי אבי בהצפה?
- 5* - אולי אישור לאבי ז"ל כממונה על הכשרות?

2. מסמך במכונת כתיבה עם 4 חותמות הנציגות השבדית בפריס, חתום ב 30.1.1941 בעיר Vichy ומצויד בחתימת אבי ז"ל, מאשר כי אבי ז"ל זכה בדרכון שבדי. חתימתו נכתבה על דף חשבון והודבקה במקום הנדרש.

אינני יודע מי פעל בענין זה, אולי דודתי גרטרוד זומער? אבי לא זכה לנצל דרכון זה. אני מניח, שלא היה יכול לעזוב באותה עת את ליאונהרד-נתן שהיה עדיין כלוא עמו בגירס. אנו הגענו זמן קצר לאחר שחרורו של נתן ושוב לא היה יכול אבא ז"ל לנצל ההזדמנות שאולי היתה לו, להשתמש בדרכון זר זה. אך יתכן והשלטונות הצרפתים לא הכירו בדרכון כמספיק להשתחרר מן המעצר? בודאי עלה הדרכון כסף ואולי אף הרבה.

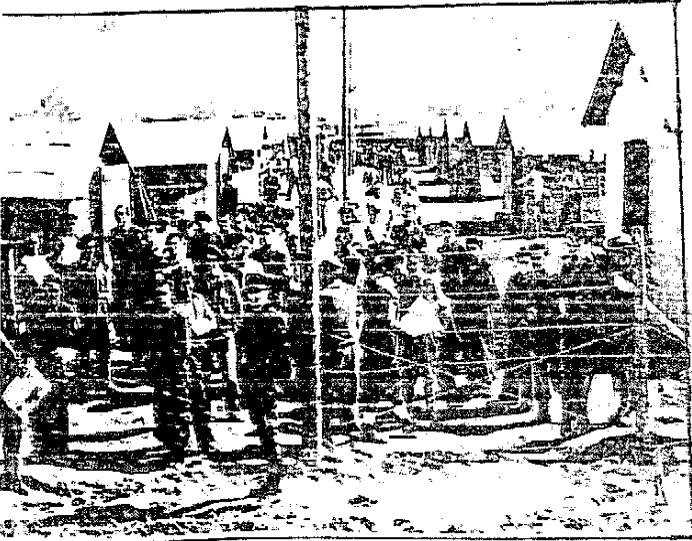
(זכור לטובה הדיפלומט השבדי ראול ולנברג בהונגריה, אשר הפיק אכפי דרכונים כאלה, כדי להציל יהודים. הומת ידי הסובייטים, אחרי תקופת שבי והעלמתו)

<p>AVRIL 1941 - NISSANE 5701</p> <table border="1"> <tr><td>יום</td><td>תאריך</td><td>יום</td></tr> <tr><td>Pessah</td><td>Sa 12</td><td>א</td></tr> <tr><td>13</td><td>D 13</td><td>ב</td></tr> <tr><td>14</td><td>L 14</td><td>ג</td></tr> <tr><td>15</td><td>Ma 15</td><td>ד</td></tr> <tr><td>16</td><td>Me 16</td><td>ה</td></tr> <tr><td>17</td><td>Je 17</td><td>ו</td></tr> <tr><td>18</td><td>Ve 18</td><td>ז</td></tr> <tr><td>19</td><td>Sa 19</td><td>ח</td></tr> <tr><td>20</td><td>D 20</td><td>ט</td></tr> <tr><td>21</td><td>L 21</td><td>י</td></tr> <tr><td>22</td><td>Ma 22</td><td>יא</td></tr> <tr><td>23</td><td>Me 23</td><td>יב</td></tr> <tr><td>24</td><td>Je 24</td><td>יג</td></tr> <tr><td>25</td><td>Ve 25</td><td>יד</td></tr> <tr><td>26</td><td>Sa 26</td><td>טו</td></tr> <tr><td>27</td><td>D 27</td><td>טז</td></tr> <tr><td>28</td><td>L 28</td><td>יז</td></tr> <tr><td>29</td><td>Ma 29</td><td>יח</td></tr> <tr><td>30</td><td>Me 30</td><td>יט</td></tr> <tr><td>1</td><td>Je 1</td><td>כ</td></tr> <tr><td>2</td><td>Ve 2</td><td>כא</td></tr> <tr><td>3</td><td>Sa 3</td><td>כב</td></tr> <tr><td>4</td><td>D 4</td><td>כג</td></tr> <tr><td>5</td><td>L 5</td><td>כד</td></tr> <tr><td>6</td><td>Ma 6</td><td>כה</td></tr> <tr><td>7</td><td>Me 7</td><td>כו</td></tr> <tr><td>8</td><td>Je 8</td><td>כז</td></tr> <tr><td>9</td><td>Ve 9</td><td>כח</td></tr> <tr><td>10</td><td>Sa 10</td><td>כט</td></tr> <tr><td>11</td><td>D 11</td><td>ל</td></tr> </table>	יום	תאריך	יום	Pessah	Sa 12	א	13	D 13	ב	14	L 14	ג	15	Ma 15	ד	16	Me 16	ה	17	Je 17	ו	18	Ve 18	ז	19	Sa 19	ח	20	D 20	ט	21	L 21	י	22	Ma 22	יא	23	Me 23	יב	24	Je 24	יג	25	Ve 25	יד	26	Sa 26	טו	27	D 27	טז	28	L 28	יז	29	Ma 29	יח	30	Me 30	יט	1	Je 1	כ	2	Ve 2	כא	3	Sa 3	כב	4	D 4	כג	5	L 5	כד	6	Ma 6	כה	7	Me 7	כו	8	Je 8	כז	9	Ve 9	כח	10	Sa 10	כט	11	D 11	ל	<p>AVRIL-MAI 1941 - IYYAR 5701</p> <table border="1"> <tr><td>יום</td><td>תאריך</td><td>יום</td></tr> <tr><td>1</td><td>D 1</td><td>א</td></tr> <tr><td>2</td><td>L 2</td><td>ב</td></tr> <tr><td>3</td><td>Ma 3</td><td>ג</td></tr> <tr><td>4</td><td>Me 4</td><td>ד</td></tr> <tr><td>5</td><td>Je 5</td><td>ה</td></tr> <tr><td>6</td><td>Ve 6</td><td>ו</td></tr> <tr><td>7</td><td>Sa 7</td><td>ז</td></tr> <tr><td>8</td><td>D 8</td><td>ח</td></tr> <tr><td>9</td><td>L 9</td><td>ט</td></tr> <tr><td>10</td><td>Ma 10</td><td>י</td></tr> <tr><td>11</td><td>Me 11</td><td>יא</td></tr> <tr><td>12</td><td>Je 12</td><td>יב</td></tr> <tr><td>13</td><td>Ve 13</td><td>יג</td></tr> <tr><td>14</td><td>Sa 14</td><td>יד</td></tr> <tr><td>15</td><td>D 15</td><td>טו</td></tr> <tr><td>16</td><td>L 16</td><td>טז</td></tr> <tr><td>17</td><td>Ma 17</td><td>יז</td></tr> <tr><td>18</td><td>Me 18</td><td>יח</td></tr> <tr><td>19</td><td>Je 19</td><td>יט</td></tr> <tr><td>20</td><td>Ve 20</td><td>כ</td></tr> <tr><td>21</td><td>Sa 21</td><td>כא</td></tr> <tr><td>22</td><td>D 22</td><td>כב</td></tr> <tr><td>23</td><td>L 23</td><td>כג</td></tr> <tr><td>24</td><td>Ma 24</td><td>כד</td></tr> <tr><td>25</td><td>Me 25</td><td>כה</td></tr> <tr><td>26</td><td>Je 26</td><td>כו</td></tr> <tr><td>27</td><td>Ve 27</td><td>כז</td></tr> <tr><td>28</td><td>Sa 28</td><td>כח</td></tr> <tr><td>29</td><td>D 29</td><td>כט</td></tr> <tr><td>30</td><td>L 30</td><td>ל</td></tr> </table>	יום	תאריך	יום	1	D 1	א	2	L 2	ב	3	Ma 3	ג	4	Me 4	ד	5	Je 5	ה	6	Ve 6	ו	7	Sa 7	ז	8	D 8	ח	9	L 9	ט	10	Ma 10	י	11	Me 11	יא	12	Je 12	יב	13	Ve 13	יג	14	Sa 14	יד	15	D 15	טו	16	L 16	טז	17	Ma 17	יז	18	Me 18	יח	19	Je 19	יט	20	Ve 20	כ	21	Sa 21	כא	22	D 22	כב	23	L 23	כג	24	Ma 24	כד	25	Me 25	כה	26	Je 26	כו	27	Ve 27	כז	28	Sa 28	כח	29	D 29	כט	30	L 30	ל	<p>שני עמודים מלוא אבי 1/2 50%</p>
יום	תאריך	יום																																																																																																																																																																																										
Pessah	Sa 12	א																																																																																																																																																																																										
13	D 13	ב																																																																																																																																																																																										
14	L 14	ג																																																																																																																																																																																										
15	Ma 15	ד																																																																																																																																																																																										
16	Me 16	ה																																																																																																																																																																																										
17	Je 17	ו																																																																																																																																																																																										
18	Ve 18	ז																																																																																																																																																																																										
19	Sa 19	ח																																																																																																																																																																																										
20	D 20	ט																																																																																																																																																																																										
21	L 21	י																																																																																																																																																																																										
22	Ma 22	יא																																																																																																																																																																																										
23	Me 23	יב																																																																																																																																																																																										
24	Je 24	יג																																																																																																																																																																																										
25	Ve 25	יד																																																																																																																																																																																										
26	Sa 26	טו																																																																																																																																																																																										
27	D 27	טז																																																																																																																																																																																										
28	L 28	יז																																																																																																																																																																																										
29	Ma 29	יח																																																																																																																																																																																										
30	Me 30	יט																																																																																																																																																																																										
1	Je 1	כ																																																																																																																																																																																										
2	Ve 2	כא																																																																																																																																																																																										
3	Sa 3	כב																																																																																																																																																																																										
4	D 4	כג																																																																																																																																																																																										
5	L 5	כד																																																																																																																																																																																										
6	Ma 6	כה																																																																																																																																																																																										
7	Me 7	כו																																																																																																																																																																																										
8	Je 8	כז																																																																																																																																																																																										
9	Ve 9	כח																																																																																																																																																																																										
10	Sa 10	כט																																																																																																																																																																																										
11	D 11	ל																																																																																																																																																																																										
יום	תאריך	יום																																																																																																																																																																																										
1	D 1	א																																																																																																																																																																																										
2	L 2	ב																																																																																																																																																																																										
3	Ma 3	ג																																																																																																																																																																																										
4	Me 4	ד																																																																																																																																																																																										
5	Je 5	ה																																																																																																																																																																																										
6	Ve 6	ו																																																																																																																																																																																										
7	Sa 7	ז																																																																																																																																																																																										
8	D 8	ח																																																																																																																																																																																										
9	L 9	ט																																																																																																																																																																																										
10	Ma 10	י																																																																																																																																																																																										
11	Me 11	יא																																																																																																																																																																																										
12	Je 12	יב																																																																																																																																																																																										
13	Ve 13	יג																																																																																																																																																																																										
14	Sa 14	יד																																																																																																																																																																																										
15	D 15	טו																																																																																																																																																																																										
16	L 16	טז																																																																																																																																																																																										
17	Ma 17	יז																																																																																																																																																																																										
18	Me 18	יח																																																																																																																																																																																										
19	Je 19	יט																																																																																																																																																																																										
20	Ve 20	כ																																																																																																																																																																																										
21	Sa 21	כא																																																																																																																																																																																										
22	D 22	כב																																																																																																																																																																																										
23	L 23	כג																																																																																																																																																																																										
24	Ma 24	כד																																																																																																																																																																																										
25	Me 25	כה																																																																																																																																																																																										
26	Je 26	כו																																																																																																																																																																																										
27	Ve 27	כז																																																																																																																																																																																										
28	Sa 28	כח																																																																																																																																																																																										
29	D 29	כט																																																																																																																																																																																										
30	L 30	ל																																																																																																																																																																																										

Handwritten notes:
 יצא לי יום י. יאקובסון
 camp de Gurs
 1. H. B. B.

תעודת זהות	2. יולי 1941	3. יולי 1941
יאב תפנה	24-25 Sept	14-15 Sept
יום הולדת	1. Oct 1902	28
סכית	6-12	19 Sept - 2 Oct
קשקשה רובה	12	3
שמיטת עפרת	13	5
צנחני חזרה	14	6
חכב	15-22 Dec	4-11 Dec
פניה בלבנה	30	18
	1942	1943
תכנית הסתר	2	1
פורים	20-27 April	
פסח	5 May	23 May
ליל בעור	20-23	9-10 June
עובדות	2	10. July
שופר חמוק	25	10 Aug
תעלה באב		

לוא שנה עבודת-יד של ל. יעקבסון, מאתו צילף

REISEPASS

Nr. 331

Gebürtort: Schwab. Kronen
 * 50. Pen. Franken.

Pass des Passinhabers: Ernst Jacob JACOBSON.

Staatsangehörigkeit: DEUTSCHES REICH.

Der Pass ist gültig bis 30. Juli 1941.

Personenbeschreibung:

Beruf: Kaufmann
 Geburtsort: Altona
 Geburtstag: 16. Februar 1895
 Wohnort: z. St. Gurs
 Gestalt: Mittel
 Gesicht: oval
 Farbe der Augen: Grünbraun
 Farbe des Haares: dunkelbraun
 Besondere Kennzeichen: keine.

Unterschrift des Passinhabers:

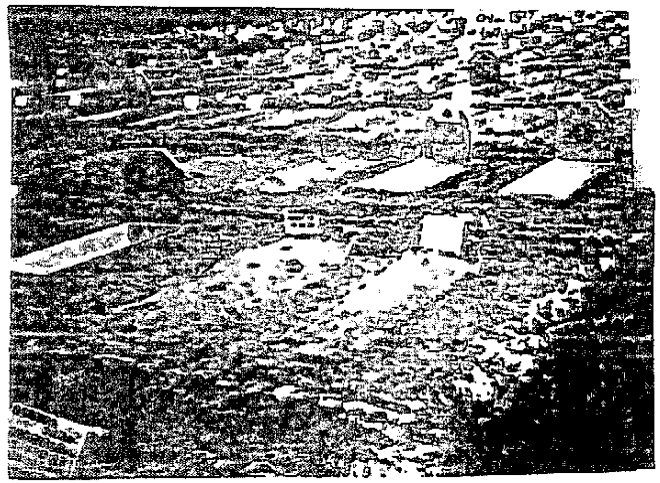
Ernst Jacob

Es wird hiermit bescheinigt, dass der Inhaber die durch das dargestellte Lichtbild dargestellte Person ist und die obige Unterschrift eigenhändig vollzogen hat.

Ausstellende Behörde:
 Kgl. Schwedische Gesandtschaft, Aut. 5, mit der Führung der Deutschen Interessen in Frankreich, beauftragt.
 z. St. Vichy den 30. Januar 1941.
 Im Auftrag:

Erster Legationsattaché.

הפספורט העברי של אבי, שלא נמצא

1070 מתים רשומים של יהודים
 ועוד 117

קבר
 שואפת

3. תרגום מכתבו של אבא ז"ל, מתאריך 18.8.1941. עקב מצבו הגרוע, אחרי שנעצר ארבעה וחצי שנים במשרד המחנה, - אותו שורות שהן בלתי קריאות במקום הקיפול, צוינו בסוגריים (?.). - הערותי המבהירות, הובאו בגוף הטקסט בסוגריים [], או במספר עם כוכבית *1, כאשר ההסבר מובא בסוף המכתב.

- ארנסט בונדהיים, אילוט ד" מתנה זה גירס 18.9.41 יקירי. מכתב, מטה היקרה, מתאריך 26.8.41 התקבל כאן. הטון הלבני שקד עודד אותנו מאוד. אתחיל עם החשוב ביותר: יוהנה שוחררה ב-1.9.41 מבית החולים. על פי מה שנאמר לנו עם שחרורה, חלתה יוהנה בטיפוס. היא שהתה בביה"ח בדיוק 8 שבועות. [האי שפוז היה בבית החולים - Lazaret של המחנה] *1 כאשר חזרה לאילוט [= מחנון הנשים], עדיין היה לה חום קל. התברר שגם שלשול היה לה עדיין והיא סבלה מכאבי בטן. לאחר כמה ימים פסק אמנם השלשול אך לא כאבי הבטן. בשבת 13.9 גברו הכאבים עד היותם בלתי נסבלים ואז נתנו ליוהנה זריקת מורפיום. רופאי המחנה קבעו עתה, שיש לה זלקת בכיס המרה, לפי השערת הרופאים, כנראה כתוצאה מן הטיפוס. *2
- אתמול אושפזה יוהנה שוב, הפעם בביה"ח המעורב בעיר פו [Pau] *3 שלשום נחלשו כאביה באופן ניכר וביומיים האחרונים אכלה יוהנה די טוב. לאחר אישפוזיה שקלה יוהנה עם בגדיה רק עוד 49 ק"ג. *4
- אנוכי שוקל 53 ק"ג, ליאונהרד 52 ק"ג, מנפרד 48 ק"ג, פאול 40 ק"ג, תרצה 42 ק"ג ורוזלכ (?.). [רוזלכ = נועה] רוזלכ ומנפרד נראים טוב, אנחנו האחרים רצוי שנראה טוב יותר. תודה לא-ל (.....?) ואני משתמש בכך עד כמה שזה אפשרי. *5
- החבילות מ Lisboa [= ליסבון] הן השלמה חשובה מאוד. *6 כרגע קבלתי את המשלוח השני ממר דרייבלט והוא מורכב מ-23 קופסאות סרדינים בני 180 גרם כ.א.; כ-0.5-1 ק"ג סוכר, כ-0.5-1 ק"ג אורז, חפיסת שוקולד גדולה, 50 גרם תה, 220 גרם קקאו ושתי חפיסות סבון. טיב הדברים אינו כטיב משלוחכם, לדעתי. את צודקת בהערכת תרצה. היא משמשת לרוזל אמא קטנה ממש. כך העירה האחראית על צריף הילדים. *7
- ליאונהרד ממשיך לכתוב מל' [=לימוז"] כי הוא מרוצה. העלו אותו לכתה גבוהה יותר. הוא רשם את הילדים להגירה לאמריקה וקבל הודעה, שגם הוא צורף לרשימה, כי הגיל [לזכאים] הועלה מעתה ל-18. גם פה רשמתי את הילדים ברשימת-הגירה, כי ענין זה יכול להיות לפעמים אקטואלי ומעשי לפתע. נסכים, אם גם בלב כבד, שהילדים יסעו, פרט לרוזל שהינה בכל זאת קטנה מדי. במיוחד הייתי רוצה שליאונהרד ומנפרד יעזבו את אירופה מהר עד כמה שאפשר, כי אני רואה בהשארותם כאן סכנה ממשית, כפי שמעידה הדוגמה העצובה של ארנוולד היילבוט. *8
- מה אמר לך ארנסט אנגלנדר בקשר ל Affidavit [= רשיון הגירה] עבור ליאונהרד? *9
- מנפרד הינו פועל מוצק וחזק, אשר כל רואיו נהנים בראותם אותו בעבודתו. הוא נמוך בקומתו מפאול, בערך בגובה שלי. בחודש דצמבר ימלאו לליאונהרד 18 שנה, מנפרד יהיה בפברואר בן 17. לצערי נאלץ אני לחשוב על שנות מלחמה ארוכות והייתי רוצה מאוד שהבנים, - בהתחשב לגילם, - יהיו רחוקים מכאן. בתחילת השבוע התקיים כאן מפגד בין הגברים הזרים הכשרים לעבודה, כדי לשרת את הצרפתים בעבודות שדה ויער והמתאימים יגויסו לכך. [אבי השתמש במושג הצרפתי המקובל לעובדים זרים = Prestataire] חמישה גברים גויסו מצרפנו, ביניהם המכרים שקל, ליאו: - הרפויג גולדשמידט ונכדו גינפר. כמו-כן בנו של ברטהולד שטראוס, - הרמן. *10

- הרטיג ג. הצטופף כפונת. לו רצה, היה יכול להשאיר כאן. השירות אינו חובה. *11
הרטיג התאכזב, על כי לא כתבת לו כמה שורות.
קבלתי את מכתביכם מניו-יורק מן התאריכים הבאים : 26.5, 26.6, 2.7, 26.8.
מעורכי הדין המטפלים בענין הפטנט, קבלתי את המכתב הבא, מתאריך 9.7.41 :
" אדון נכבד. אנו שמחים להודיעך, כי בקשתך לרישום פטנט מס. 23780\39 על
שמן התקבל-אושר ב 18.2.41. מספרו ברישום British Patent Application
הוא 533649.
(...?....) שהפניה שולמה והפטנט ירשם דיטרוואקטיבית מ (99) טמבר 1938.
" [חתומים] + Boulton + Vale (...?...) "
המכתב מתייחס ל (...?.....). שתיים וחצי שורות לא ניתנות לפיענוח) *12
(נראה שאבי הביע תקווה, כי אחרי המלחמה אולי יצא משהו מענין זה)
העלמה גוטמן, Rivers de Drives - Apt 9/D מתבקשת לקרוא גם היא מכתבי זה.
כן מסודר-נא ברכותי לכל מכירי, במיוחד לאדי ולאשתו, ברטה, רוברט ואנה-מרי
*13 [Eddi u. Frau, Bertha, Robert, Annemari]
שיכתבו לנו במה הם עוסקים, אודות חייהם וכו'.
האם דברת עם עם דודו גלברט - Dodo Gelbart - , Brady Av. 785 ?
לקראת ראש השנה אני שולח לכם, יקירי, איחולי הלבביים. שהשנה החדשה [=תש"ב]
תביא לנו גאולה, בריאות, פרנסה והצלחה וחיים שלווים ביחד.
לרגל ימי הזכרון שעברו כבר, של ריכארד - Richard וסבתא גלישטאדט, לחיים
*14 ארוכים.
- מפאני [גליקשטאדט] לא שמענו מאומה, פרט להודעת הצלב-האדום.
גם מ Tulcan [=גוסטב גליקשטאדט ומשפחתו באקוואדור] אין לנו ידיעות.
הרבה דרישות שלום - ארנסט - Ernst
העלמה גוטמן היקרה. תודה בעבור מכתבך מ 12.6. כתבתי כך היום בנפרד.
*15 ברכות ואיחולים טובים לשנה החדשה. שלך, ארנסט בונדהיים.
18.9 - ליאו היקר. הנני מודה כך בעד רצונך הטוב לבא לעזרתנו.
בענין ה Affidavits [רשיונות הגירה] אפנה גם לאירגוניים.
לא שמעתי עד עתה בענין הכסף. בימים הקרובים אודיע כך לאן תוכל
להעבירו, ברגע שהדבר יסודר ויאשר שם. מה עם משק התרנגולות ?
*16 אולי מגדלים שם יותר מאשר היה זה רצונו של לוודויג. שלך Ernst

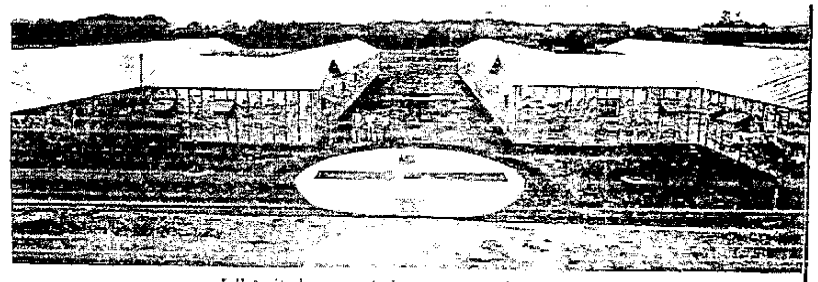
הסברים

- *1 מכאן שמוטי חלתה ב 6-7 יולי, חודשיים בדיוק אחרי כליאתנו בגירס.
*2 תראה ספרה לי ששמעה ממנוטי ז"ל, כי רופאי גירס העלימו במכוון, כי אסירים
במחנה חלו בטיפוס. לו היה נודע על כך מחוץ למחנה, היה חל על כל תושבי
המחנה הסגר מוחלט, כולל צוות הצרפתים: ההנהלה, השומרים ועובדי-עזר אחרים.
לכן השתיקה הנהלת המחנה עובדה זו והרופאים פעלו על פי תכתיב זה.
- כן נודע לנו מאוחר יותר, כי חודש לפני כליאתנו בגירס, חוסנו כל יושביו
נגד מחסה זו. אנו, שבאנו במאי, לא זכינו בטיפוס-מנע זה.
לכן חסינו כולנו במחכת הטיפוס, -פרט לרוזק-, אך עובדה זו הושתקה.
לכן גם טופלנו בגירס ולא בבי"ח מתקדם יותר מחוץ למחנה.
יתכן מאוד (!?) שהקפאת המכתב ואי שילוחו ע"י הצנזורה, באה עקב הגיכוי
על מחכת הטיפוס בקרב יושביו - במכתבו של אבי ז"ל. הוא כמוכן לא ידע
על ההשתקה המכוונת של שלטון המחנה...
*3 ביה"ת בפו, היה "מעורב" ע"פ ניסוחו של אבא ז"ל, כי כבי"ח מחוזי אושפזו בו
גם חוקי גירס, ביחד עם אזרחים רגיכים. אך ע"פ תיאורי מוטי ז"ל באוזני
תרצה, הוחזקו החולים האסירים בקומת הגג, בנפרד מיתר האזרחים, בתנאים בלתי
מתקבלים על הדעת ותחת שמירה מתמדת. לכן סרבה מוטי ז"ל לחתום על הסכמה

- להיות מנותחת בכיס המרה. בספרו של Claude Lahari תואר, כי 70 מיטות הוכנו עבור אסירי המחנה ב פו-Pau, במבנה מיוחד. (עמ. 65-66)
- 4* צילומה של מוטי ז"ל דאז, מבהיר את מצבה הירוד.
- 5* כנראה מדובר בחבילת-מזון שנשלחה מדודה מטה, כפי שמתואר להלן.
- 6* משפחת דודי היא גליקשטדט עזבה את ליסבון בדרך לאמריקה במאי 1941. לפני עזבם, שלחו כנראה חבילה-ות. נראה מהמשך המכתב, כי השאירו הוראה בליסבון לשלוח עוד חבילות, מכסף שהפקידו שם.
- 7* לפי זה ברור, כי שתי הבנות צורפו לצריף היחידים בהעדרה של מוטי.
- 8* לא ידוע לי מי הבחור. אך ידוע לי, כי משפחתו קרובה למשפחתנו - ראה : האגדה לבית הנריקס", עמ. 280 = אשת מרכוס-מרדכי בונדהיים, אח-סבו של אבי. גם משפט זה-על הסכנה בשבילנו באירופה, יכולה להיות סיבה לעצירת המכתב ע"י הצנזורה. אבי ז"ל לא קלט את שיתוף הפעולה בין צרפת לגרמניה הנאצית !
- 9* אני מניח בבטחה, כי אבי ז"ל הצפין את השאלה : הרי הוא פעל עוד בבלקיה כדי לקבל רשיון הגירה לאנגליה - לכן "ארנסט אנגלנדר", = עניניו באנגליה. ראה בפרק: **1939 - תוכניות ולימודים**, עמ. 61
- 10* ברטהולד הוא בעלה של ברטה, -והרמן אחיהם הבכור של פאני ז"ל, מרים, אה וגי"קי. ברטהולד, שהצליח בדרך לא ידועה לי להשתחרר מגירס, חי במרסיי.
- 11* בן-דודי נתן-נורברט זומער סיפר לי, כי גם לאבי נתנה האפשרות להצטרף כמתנדב לשרות העבודה, אך הוא העדיף, -בעקר בגלל שמירת השבת-, להשאר במחנה. בודאי היה טרוד קודם בענין אחי נתן ואח"כ גם בענין בואנו. היום ידוע, כי הצרפתים גייסו יהודים בעלי נתינות זרה גם לעבודת ביצורים של הגרמנים ויש שנשלחו לגרמניה וארצות כיבוש אחרות, כדי לעבוד שם בכפיה בתעשיית המלחמה.
- 12* ראה פרק "1939 - תוכניות ולימודים" - עמ. 61, -וכן במכתבו של אבי ז"ל מ 16.4.1940 מבריסל, כמרטין ופרידה וולקובסקי בתל-אביב - עמ. 68. אבי ז"ל רשם באנגליה-סקוטלנד פטנט על מכונה לניקוי סרדינים. מהנדס גרמני עבד בשבילו, אך מתווך יהודי-הולנדי ניסה לגנוב את הזכות לטובתו. כאן מתברר, כי לא הצליח בכך. אך אבי ז"ל, שהיה שבו עתה, -כבעל נתינות גרמנית בצרפת, לא היה יכול להנות מפירות השקעתו. האנגלים שהיו עתה במאבק לחיים ולמוות עם גרמניה הנאצית, בודאי לא קדמו את ענינו בעוד המלחמה משתוללת. באותה שנה, הם היו במצב של התגוננות נואשת.
- 13* בודאי מכרים טובים אולי אף מבני המשפחה מצד אמי ממשפחת Muenden ?
- 14* שחלים ב ח" אלו לטבתא רוזה גל' (1936), ט" אלו לודי ריכרד גל' (1940)
- 15* בודאי עסקה זו בעניניו העסקיים-הכספיים של אבי או של נסיון ההגירה.
- 16* אנו תמהים עד היום, היכן הפקיד אבינו ז"ל כספים בבנקים בשוויצריה. לא נמסר לנו על כך לא מדודה מרים-מטה גליקשטאדט בבואה ארצה ולא על ידי דודתנו גרטרוד בביקורה כאן בשנות הששים. נודע לנו, כי אמנם הופקדו כאכה בחשבון בנק בשוויצריה, בלי לדעת פרטים מדויקים יותר. בת דודתנו היכדה שטרן-זומער וכן דודתנו נתן-נורברט זומער הדגישו זאת.

בית החולים
אחרי הקמתו
ב 1939

בזמני לא
היה המסו
הפלסטי

L'hôpital central du camp (juillet 1939)

בין החיים למות - טיפוס

אמי היתה הראשונה מבינינו, שנפלה קרבן למחלת הטיפוס בגירס. אנו היכדים, קבלנו תוספת-הזנה מן הצלב האדום השוייצרי ומצבנו הגופני היה טוב ממצבה, יחסית כמוכן. לא כך אמנו, שאבדה ממשקל גופה במהירות רבה מדי. לפני שחלתה, לא רצה אבינו לוותר על יושרו האישי ועל עקרונותיו שלא לקנות מצרכי-מזון בשוק השחור, האף שזה היה בודאי באפשרותו הכספית. זאת לעומת רוב דיירי הצריף שהוא חש אחריות כלפיהם ואותם הוא ייצג כלפי שלטונות המחנה. כנראה לא רצה גורל יותר קל מאשר היה לבוחריו, כי כיצד יוכל לחוש את מצוקותיהם, כאשר הוא שבע מהם ?? כך אני מניח, היו לבטיו המצפוניים.

במסחר השוק השחור עסקו כאלה, שיוודעים להפיק רווח לעצמם בכל תנאי ובכל מקום. השומרים הצרפתיים מכרו דרך הגדרות מצרכים לסוג זה של "סרסורים", אתם לא רצה אבי להיות מעורב בעסקיהם. גם מקבלי חבילות עסקו במסחר זה. עתה לא היתה ברירה לאבי והוא נאלץ לדאוג למשפחתו שהיתה בסכנה בריאותית, כי רוב תחלואות גירס באו עקב תת-תזונה חריפה, -תחילה מנת גורלה של אמנו. מאחר ולא חיסנו אותנו בהגיענו לגירס, תקף טיפוס המעיים גם אותנו, כאשר קור החורף החליש את התנגדות גופנו. באמצע דצמבר 1941 חלתה תרצה ושבועיים לאחריה גם אנוכי. חודש מאוחר יותר חלה גם פאול. היחידה שלא חלתה היתה רוזל הקטנה. (הפרטים המדויקים האלה, לקוחים ממכתב אבי ז"ל, אותו אצטט לאחר תיאורי)

.....

ערב אחד, בדרך מעבודתי מתחנת הצלב האדום השוייצרי, חשתי לפתע חולשת-רגליים נוראה, צמרמורת עזה-אחזה בי וראשי היה עלי סחרחר. עוד זכור לי, כי בהגיעי לצריפנו, הוביל אותי אבי ז"ל למרפאת האיכות, בו שכנו. עוד זכרון עמום יש לי מהליכתנו לבית-החולים של המחנה, שהיה ממוקם קרוב לשער הכניסה של גירס. פנינו שמאכה מן הכביש עליו הוליך אותי אבי, כשאני עטוף בשמיכה, רועד כוכי ואז שקעתי בעלצת-עלפון מן החום הגבוה שהכניע אותי.

הזכרונות אותם אפרט בהמשך, הם כנראה מתקופה מאוחרת מעט יותר, כי שכשה שבועות עברו, עד אשר התעוררתי מעלפוני, - כך הסביר לי האח הספרדי אותו אזכיר בהמשך-, לאחר שהכרתי שבה אכי חלקית.

אחי ישראל זוכר, כי באותה עת הטיח עליו אבינו ז"ל לבשל יום-יום מנת אורז, אותה העביר אחרי בישוכו לאיכות הנשים, לאמנו. היה לה כנראה רשיון לבקר את תרצה ואותי בבית"ח, בו היתה מוכרה כאחת החולקות שהבריאה מחוליה. מאוחר יותר הודבק גם הוא בטיפוס ואשפזו אותו לידי ממש. אך זאת רק לאחר תקופת חום קלה ושלושים, מהם ניסו לרפאו במשטר של צום מוחלט, ללא הוצי. התרופה נגד הטיפוס באותם זמנים היתה סוכפה.

תרצה זוכרת את ביקוריה של מוטי אצלה בבית החולים וכי סלקה בהחבא חלק מן הסוכפה המונחת ליד מיטת תרצה, לאחר שלמדה על גופה, כי המנות הניתנות על ידי הרופאים הצבאיים הצרפתיים, הן מנות לחיילים אך לא לאסירים מוחלשים.

זכרונותי משהותי בניה"ח הפלמ"ח בגירס

טיפל בי אישית אח ספרדי נהדר ! פניו והופעתו המגונדרת הזכירו לי בן-דודי זיגפריד גליקשטאדט. האח היה כבן 25, שחרחר וגופו הספורטיבי הדק היה כשק רקדן. נדמה לי לזכור, כי הוא נקרא ז"אן - Juan [??] [כיום אני מניח, כי אבי שילם לו בעבור טיפולו בי, דבר שהגיע לו בהחלט !!]

אחרי שהתעוררתי מעלפוני הארוך, עודד אותי ז"אן בחיוכו המקסים ובתמיכתו הידידותית, כל פעם שניגש אלי בצעדי קליקים, תוך שהוא מרקד ושורק מנגינה אנדלוסית-ספרדית. הוא שרק בצורה אומנותית ממש. זכור לי כמו היום, שהסביר לי ממה חליתי וכיצד ניסו הרופאים הצרפתיים שכגיון הזרים, -הם אלה אשר טיפלו בחולי גירס-, להצילני וכרפאותני. כמראשותי היה תלוי תרשים יומי של חום ותרופות ולמדתי ממנו, כיצד התפתחה מחלתי : קודם חליתי בטיפוס מעיים קשה (Para-Typhus) עם חום גבוה מאוד. כנגדו נתנו לי מינון חזק של סוכפה אשר גרם לשיתוק כליותי. [- כיום אני מניח, כי לא היו לי נוזלי גוף מספיקים, כי אינפוזיות לא היו, לאכול ולשתות לא יכולתי בעלפוני והחום ייבש את גופי. -]

השכיבה הארוכה תוך חום גבוה גרמה לדלקת ריאות דו-צדדית והייתי על סף-המוות. [המונח שלו בצרפתית = Pneumonie bi-laterale] הניחו את גופי הקודח בחדר הגוססים. כאשר הבחינו, כי עברו ימים ושבעות ולבי ממשיך לפעום פעימות סדירות, החליטו כי אני בעל יכולת השרדות חזקה. לכן הפעילו עלי תכנית של חיסון-עצמי, אותו ניסו בעבר על חיילי כגיון-הזרים שלקו במחלות מדבקות :

הזריקו לירכי הימנית זריקת נפט (Petroleum) מתוך תקווה, כי גופיפי-דמ לבנים, הפועלים נגד זיהומים, יתעוררו ויתקיפו את החומרים הזרים שהוחדרו מבחוץ כתוך גופי. אם הגופיפים יתרבו עתה עקב הגירוי המלאכותי ויתקיפו את הזיהום שחדר לירך, תיווצר מוגלה ויתפתח אבצס מקומי. בו-זמנית תתעורר מערכת החיסון העצמית גם נגד גורמי המחלות האחרות, אשר מהם סבל גופי... כך היתה המחשבה הרפואית. זכור לי, כי חשתי כי מסיעים אותי על מיטת-אכונקה וכי התקרה מעלי נוסעת. תקרת הפרוזדור הלבנה, עם פסי רוחב מעץ [לייסטים] החולפים מעלי, נשארו בזכרוני.

הושכתי על שוכתן ניתוחים וארבעה גברים החזיקו בזרועותי וברגלי וכחצו אותם חזק לשוכתן. אחות בלונדינית רכנה מעלי, כאשר כפתע חשתי כאב איום ברגלי הימנית. שמעתי את זעקת הכאב שלי וידעתי שזה אני שצועק. חתכו בבשרי החי, -באבצס, כלא כל הרדמה, לא כללית ולא מקומית, כי חששו שלא אתעורר ממנה, עקב מצב החולשה בו הייתי נתון, כך הסביר לי האח הספרדי בשחזרו בעבורי כל מה שעבר עלי במשך שלשת השבועות בהם לא הייתי בהכרה. הוציאו מן האבצס, שהתפתח כגודל של אגרוף, כוס מלאה של מוגלה. חבשו אותי אך השאירו צינורית של "זונדה", ממנה המשיכו להתנקז נוזלי מוגלה עכורים עוד במשך שבועות. כל יום ביקר אותי רופא כירורג שניקה את הפצע תוך כדי דאגה שלא ייסגר העור מעליו, אלא יתרפא לאט-לאט מבפנים כלפי חוץ. אחרי הניתוח נפכה שוב תרדמת-עלפון עלי.

הנני זוכר חוויה בלתי נשכחת, כנראה מאותם ימים : ...אני מרחף בין השמים והארץ, כאשר אני שכוב על גבי, אך פני כלפי מטה. נוף קסום של עמק יפהפה עם שדות ויערות, עם בתים ויגלות אדומים פרוס מתחת. אני עטוף בערפל לבן, רך ונעים, האויר ורוד ואני מרחף ומרחף. הכל שקט.

לפתע חשתי, כי נשמתי צולקת במהירות כלפי מטה ונוחתת ברעש גדול ובמכה אדירה בתוך גופי!!!...פקחתי את עיני וראיתי מעלי את תקרת אוכם החוקים הכבנה. ניסיתי להבין היכן אני והבטתי מסביב. רק מיטות ריקות ואיו איש... רק אני לבד בחדר הלבוך כולו...

לא היה לי אז ואין לי גם כיום אומדן שכ זמן, אם עברו ימים או שבועות עד אשר חזרתי להיות מודע לעצמי, למצבי ולסובב אותי... עתה הסביר לי האח הספרדי הכבבי את הקורות אותי. מדי הכנסו לחדרי בתנועות הריקוד הקלות שכו ומנגינות אנדלוסיות יוצאות מבין שפתיו בשריקה אומנותית, חשתי במשב-רוח של חיים חדשים שהוא מביא עמו.

כששאלתי אותי, מדוע אני לבד בכל החדר הגדול הזה? ענה לי שאשמח, כי כל האחיות והרופאים הם כולם רק בשבילי. ואמנם, זוכר אני במעורפל אחיות בלבן, אך התביישתי לפנות אליהן.

הרופא הראשי היה איש נעים סבר, אותו כיבדתי, כי אף הוא ידע לעודד אותי בביקוריו. על פי תמונה באלבומה של רות למברט, שמו היה ד"ר Jacgaud.] הנזכרת היתה עובדת האגודה לעזרת ילדים O.S.E, שמסרה לי לעת זקנתה את אלבומה למשמרת, באין לה יורשים. פרטים אודותיה בפרק מאוחר יותר.] לעומתו היה שם רופא גס-רוח. יתכן והיה מנתח, כי הוא הופיע כרוב בכבוש לבן וכיסוי הראש שכו דמה לכובע קצבים. הוא התנהג בהתנשאות ובגסות, בהובילו את צוות הרפואי מחוכה לחוכה, בהיותו הרופא התורן האחראי.

מאז שההכרתי שבה אכי, הנחתי תפילין בבוקר והתפללתי, לפני ביקור הרופאים. פעם הגיעו הרופאים ולא סיימתי את תפלת-הבוקר. הצוות הלא-יהודי הבין אותי כרוחי, אותי אף כבד רצוני, אך הוא לעג לי בגסות שביישה אותי. מכולם לא היה כאח הספרדי קרוב אלי, עם שפמו הדקיק, הגזור בקפידה מעל שפתו העליונה. הוא היה חמד של אדם שכא אשכחנו בחיי.

כאן ברצוני להשחיל הארת-פתע שבאה לי, כאשר כתבתי פרק זה לראשונה, לפני עשר שנים, אחרי יציאתי לגמלאות, כאשר שחזרתי לראשונה את חיי בכתב. על-פי מכתבו של אבי ז"ל חליתי בסוף דצמבר 1941. לפי עדות האח הייתי מחוסר הכרה במשך שלשה שבועות. כאשר התעוררתי ממנה בתחושה של צליכת נשמתי בחזרה אל תוך גופי, קרה זה אולי ב 20 לינואר 1942??

ב 20 לינואר 1942 התאספו ראשי המרצחים הגרמנים לוועידתם בארמון ליד אגם ה- Wannsee, כדי להחליט שם רשמית על מבצע השמדת יהודי אירופה. בחשבי על צירוף המקרים האישי שלי עם מועד ועידת הרשעים, חש אני את הנאמר " ואומר לך בדמיך חיי - ואומר לך בדמיך חיי!!! "

חשתי את תחושת המוות קרוב אלי, - היא לא הפחידה - ובורא הנשמות רצה שאחיה וכא אמות, דוקא ביום שהנאצים ימ"ש החליטו להשמידנו... ואספר מעשי י-ה...

כאשר התפללתי במיטתי את תפלת השחרית, ניסיתי להעמיק "בקורבנות" ואמרתי אותן באיטיות ובכוונה. חשתי אז בחשיבות ציטוטי לימוד אלה, כאילו אני הוא המקריב קרבנות. חיפשתי כל פיסת חיזוק נפשי באופן אינסטיקטיבי, כי רציתי מאוד להבריא לחיות. זכור לי במיוחד יום שמש, כי כרוב שררה אפלת חורף בתוך. יכוכתי לראות דרך זאת פתוחה מולי מדשאה קטנה וירוקה. תקפו אותי געגועים עזים לצאת לתוך הירוק הזה, אלא הטבע, כי ראיתי בכך חיים.

פרט לרופא שניקה את פצעי בירך, בא יום-יום אח, אשר הניח על גבי ועל חזי כוסות-רוח לסירוגין. הוסבר לי, כי מטרת הטיפוח להפעיק זרימת-דם מסביב לריאותי החולקות.

כל מי שבא לרפאותיני הביא לי עוד תקוה, עוד משהו שיחליף את החד-גווניות של שעות היום הרבות, שעברו עלי ללא מעש. קירותיו הכבנים של אולם ביה"ח עייפו את מוחי וחיפשתי עליהם ובתקרה נקודות, פסים ופרטים שאפשר לספור אותם. המוח דרש פעילות וזאת היתה חסרה לי.

תקופת-מה שכב לידי אחי פאול מצד אחד וחוליה אנוש, זקן ורזה מצדי השני. שנינו זוכרים בחרדה את האיש הרזה שפצעי לחץ בגבו ובאחוריו היתה תוצאה של שכיבתו המתמשכת. גופו הרזה והטיפול בפצעיו לעינינו גרמו לנו רגשות אימה, פלצות, סלידה ורחמים, הכל במעורב....

השכיבו אותו מאוחר מדי על צמיג עם אויר. האם זה הקל על יסוריו ? שני ימים וליכות גנח האיש לידינו. זרועותיו הארוכות נעו באויר, עיניו הבהות, הקרועות לרווחה חיפשו אולי הצלה מסביב ובמכלולים בלתי מובנים פנה הגלמוד כנראה ליקיריו הרחוקים ממנו בשעת דמדומי חיו...? פחדתי ממנו, כי הוא ניסה כגעת בי, מלמל אלי. אולי ביקש עזרה ? בערב השלישי לקחו אותו מצדי. למחרת סיפר לי האח הספרדי, ידידי, כי הזקן גוע בליכה ביסורים, - הנפטר ה 1000 של מחנה גירס !!

זכור לי היום, - פאול כבר הבריא ולא היה לידי, - באו הורי, אבי ואמי לבקרני. ביקורים קודמים לא זכורים לי. אולי זה עתה חזרתי להכרתי ?? המיוחד בביקור זה היה, שהביאו לי צנצנת מלאה בריבת מישמש. כדי לתת לקורא מושג : בצלב האדום השוייצרי קיבל כל ילד כף אחת של ריבה כזו כמנת-יום. עתה הביאו לי הורי צנצנת מלאה, שחשבו בודאי שאוכל ממנה כל יום כף אחת או שתיים, כשם חיזוקי. היא עלתה בודאי לאבי בכסף רב בשוק השחור... גופי היה כה זקוק לתוספת מזון מכל סוג, אך במיוחד לחומר יוצר אנרגיה, שעל אף שהורי הציעו לי לאכול מנה אחת או שתיים ליום, - אכלתי כף ועוד כף ועוד כף, - עד אשר גמרתי את כל הצנצנת בבת-אחת. כל פלח משמש היה מאכל-תאווה. לא יכולתי להתאפק מרוב רעבון לדברי מתיקה והורי עמדו בודאי משתאים.

לא ידעתי, כי אחותי תרצה חולה אף היא מאוד וכי היא מאושפזת באולם חולים כנשים ממוק. רק ממכתבו של אבי למדתי זאת, שנים בבנת אחרי היותי בארץ. להורי היה חורף זה בודאי תקופה קשה במיוחד. אין איש כיום, שיכול להבין את מאמציהם שעשו, כדי לעזור לנו, לילדיהם, במה שהיה לא-יזם...אז, כאסירים מוגבלים בתנועה חופשית, באמצעים ובמעשים.

אינני יודע כמה זמן הייתי מרותק כמטת חולי. אני מניח כשכשה תודשים. בוקר אחד באו שתי אחיות והושיבו אותי כמשך כמה דקות, תוך שהן תומכות בי. חשתי סחרחורת עזה, כי לא הייתי רגיל זה שבועות, כי אם לשכב. במחרת חזרו והאריכו את זמן ישיבתי. ז"אן פיזז מסביב כדי לעודדני ואולי גם כדי לעשות רושם על האחיות ?? מדי יום האריכו זמן הישיבה ללא תמיכה. במיטתי הושמו לי כריות גבוהות, כדי שראשי יתרגל להיות זקוף וישמור על שיווי משקלי.

אחרי זמן-מה ניסו להעמיד אותי על רגלי מצד המטה. אחות אחת תמכה בי מזה וז"אן תמך בצדי השני. כך עמדתי כמה דקות, כאשר אני חש כראשונה שוב, כי יש לי רגליים. אך הן היו כשני מקלות קשים, ללא גמישות כלל. ראשי הסתחרר. כשראיתי את רגלי והנה הן דקיקות, רק עצמות וללא שרירים בכלל ! לאחר מספר ימים הולכתי אותי לאט-לאט לאורך שורת המיטות, הריקות ברובן. עצמות הסוליה כאבו לי, כי לא היה בשר ביניהן ולקרקע. עמדתי על עצמות נטו. כאשר יום אחד פתחו לפני את הדלת צריף החולים והולכתי אותי אל חצר עם

מדשאה קטנה ועגולה, אך שטופת-אור, הייתי מאושר. לאט שבה אלי ההכרה, כי אני מבריא ממחלותי ועתה עלי להתאמץ כדי שאוכל להיות משוחרר מבית-החולים ! הא-ל הטוב רצה שאחיה. בסוף חודש מרס-ראשית אפריל 1942 בערך, יצאתי מלונדון חזר החולים. זה היה כנראה אבי ז"ל שהובילני באטיות לאורך הכביש הפנימי לאילוט ד". אוכי היה מישהו נוסף שתמך בי מצדי השני ? הדרך ארכה נ צ ח. - בכניסתי לצריף בו גרנו, היכתה אותי האפכה והעליבות בפחד ובדכאון. חשתי, כי אינני יכול להיות עתה בחושר כזה, אחרי הכובן התמידי של בית-החולים הסטריילי. הניגוד היה נורא ! לא הכרתי איש מן היושבים בו. פרט לאבי וכאמי לא זכרתי מאומה ממה שהיה קודם למחלתי. למחרת לקחני אבא ז"ל למרפאת האילוט לטיפול בפצעי שעדיין לא התרפא כליכ והיה זקוק לחבישה יום-יומית. - שקלו אותי. שקלתי עתה רק 38 ק"ג. שערותי נשרו כוכן ואבדתי את הזכרון. אבי הזמין רופא נוירולוג יהודי ממנהיים, את ד"ר מאן - Mann. הוא שמש כרופא האיגוד של העזרה הסוציאלית לילדים - U.S.E., - כך כמדתי מצילומי באלבומה של רות למברט, לאחרונה.

בודאי שילם לו אבי על בואו ממרפאתו בקצה הדרומי של המחנה. הרופא השקיט את אבי ואותי תוך הדגשה, כי כאשר אחלים, יחזור גם זכרוני לפעול. מצבי הינו מצב של חולשה מירבית. רצוני שאהיה באויר הצח וכי אפעיל את שרירי ואת גופי. רציתי מאוד להתחזק וכהבריא. חשתי רע מאוד בצריף המדכא, בין האנשים העצובים והאפטיים. רציתי שמים כחולים מעלי, אויר חופשי, מרחבים מסביב, נוף וירק, לנוע ולעשות משהו.

כנראה סוכם בין הורי לאחות אלסבט קסר, כי אחזור מהר לעבודתי בגינת הירק של הצלב האדום השוויצרי. הגם שלא הייתי כשיר להליכה הארוכה לקצה המחנה ופחות לעבודה חקלאית עם מעדר ואת, הבינו כנראה, גם אלה שהתייעצו עמם מן ההיבט הרפואי, שזו הדרך הטובה ביותר להתאוששות גופי ונפשי. אני רציתי בכך בכל מאודי...

זכורה לי בבירור הכיכתי הראשונה, השכטם בבוקר אחד של חודש אפריל, -צעד אחרי צעד, לאט-לאט, לאורך הכביש המרכזי הארוך, עד אשר הגעתי, מרחק של כק"מ וחצי, אחרי כשעה לתחנה השוויצרית. בהביטי מסביבי כל אורך הדרך, מקל תמיכה בידי ובהגיעי לבסוף לצריף השוויצרי, חזרו אלי חלק מן הזכרונות מכפני הטיפול. לא זכורים לי ימי "העבודה" הראשונים. אך נדמה לי לזכור, כי זפל הממונה, האחות אלסבט וכן יתר העובדים התיחסו אלי "בהבנה למצבי"...

כוחותי חזרו אלי יחסית מהר, שערי צמח וזכרוני הלך והשתפר. החורף חלף. האויר הצח והשמש האביבית עשו את שלהם. התזונה השוויצרית, ויצר החיים שלי כחזור וכהוכיח את יכולתי ושוויי, הקדימו את החלמתי מהר ממה שחשבו. אחרי תקופה קצרה יחסית שוב הייתי גנן ירקות מומחה ועובד אמין וחרוף. האחות אלסבט האירה לי את פניה, הבינה בודאי את מגבלותי הגופניות בתחילה.

אחי פאול, אשר מלאו לו באפריל 18 שנה, לא היה יותר זכאי לתוספת תזונת לילדים. השוויצרים נהגו מטבעם כגרמנים ממש. לכן הועסק מעתה בנגריה של הצלב האדום השוויצרי, על ידי זפל הוינאי. כך זכה למזון כעובד עזר של התחנה. שנינו אכלנו עתה בשולחן צוות הצלב האדום השוויצרי. הידע הראשוני במלאכת נגרות היה לו עוד מביה"ס בבריסל, בו למדנו ב 1938.

(בספרו של קלוד להרי על מחנה גירס, מתואר השרות הרפואי בתקופה בה חלינו במחנה גירס כולו, כולל במרפאות המחנונים [אילוט] ובבית-החולים המרכזי: מורכב מ 3 רופאים צרפתיים ועוד 12 רופאים אסירים; מ 2 אחיות צרפתיות ו 30 אחיות אסירות ; מ 2 רוקחים אסירים ו 4 רופאי שיניים אסירים.)

זכרונות מיוחדים מסוג אחר.

שני אירועים, הקשורים בחגים לאומיים צרפתיים, נחרטו בזכרוני. באחד מהם התקיים יום ספורט. אבי ז"ל התגלה שוב כיהודי בעל מבנה נפשי מיוחד. הוא התלבש כמידת האפשר בלבוש ספורטיבי ויצא עמנו לשטח מחוץ לגדרות, כדי להשתתף במשחק כדורגל. זאת לדעת, כי הצרפתים פתחו מעבר בשטח בין אילוט D לאילוט B, כמחנה לאסירים ביום חגם הלאומי. שם בחוץ אמורים היו להתקיים תחרויות ספורט. אנו ילדיו, הכרנו אותו עוד בהמבורג כאיש ספורטיבי, עם היותו אדם דתי מאוד. אך כאן התבלט עם זקנקנו ועם הברט השחור שלא הסירו גם בשעת התחרות. אינני זוכר מי שיחק נגד מי, אך ברור לי גם כיום, שהשחקנים היו צריכים להרשם באחת הקבוצות בה שיחקו ואבי ז"ל עשה זאת כמובן. כיצד התיחסו אליו ראשי הקבוצות, אינני יודע, אך בודאי פקפקו בכישוריו הספורטיביים, בהכירם אותו כאדם דתי האחראי לענייני הכשרות במחנה, בעבור אלה הדורשים כשרות זו. בנוסף לכך לא היה מבין הצעירים דוקא, אלא היה כבר בן 46 שנים, בשנת 1941. ובכל זאת שיבצו אותו כאחד הכדורגלנים. התגאיתי בו על רב-גווניותו והתביישתי בגלל מראהו המיוחד, שהכירו בו כי הוא יהודי אדוק. בין יהודי המזרח היה מכובד על פעילותו בדאגה לספרי-תורה במחנות ועל טיפולו במטבח הכשר באילוט ד", - המקיים מצוות בהקפדה. על כן כינו אותו "חסיד" אם לא ממוצאו - , אז לפחות בהתנהגותו. בגילו המבוגר יחסית הופיע עתה כשחקן כדורגל. חשתי "במוזרותו" בין אסירי המחנה החילוניים, אלה אשר באו לתחרויות הספורט.

אירוע שני קשור בודאי בחג הלאומי הצרפתי בשנת 1942. הוכרז, כי נשים וילדים מתחת לגיל 16 מותר להם לצאת אל מחוץ לגדרות בפתח מיוחד, אותו יפתחו מערבה ממחנות M. מעבר לתעלת ניקוז היו כרי דשא ויער. הותר לאוכלוסיית הנשים והילדים לשהות כמה שעות, אולי אפילו רוב שעות היום מחוץ למחנה, כמובן תחת שמירה. לא הגדירו את קצה גבול היציאה, אך הזהירו שלא להתרחק. ידעתי שאני עובר עבירה משמעתית ואפילו מרמה, כאשר הצטרפתי לאמי, לאחי פאול ולאחיותי תרצה ורוזל, כי הייתי כבר בן 17. אמי היא זו אשר עודדה אותי לכך, כי הייתי עדיין תחת השפעת מחלתי, רזה וקטן-קומה. חרדתי מה יקרה, אם ישארו אותי השומרים במעבר על גילי... האם אשקר? - דבר שהיה קשה לי מאוד, או האם אגלה להם, כי יצאתי "בניגוד החוק"? החינוך שקבלנו, כיושר ולאמת, לא הרשה לי לשקר בכל מקרה... אז איך אנהג הפעם?? למזכר לא שמו לב אלי, כאשר עברתי ליד "שומרי החוק והסדר"... בהיותינו עתה בחיק הטבע ממש, ללא גדר, ללא גבול, - חופשיים - , חשתי תחושה של אושר בכתי ניתן להסבר. מי שלא התנסה במעצר מאחורי גדרות-תיל, לא יכול להבין וכחוש את הרגשת החופש, אחרי שהיינו כקואים בגירס כבר שנה !! איזו הרגשה !! - אנוכי ואחי התרחקנו בינתיים אל תוך סבך היער מרחק של עשרות רבות של מטרים. חשתי שבכל רגע ישרקו לנו השומרים שנבא בחזרה. לו היו קורה דבר כזה, הייתי חש בושה נוראה, על כי נתפסתי בקלקלה של הפרת אמונים שנתנו בנו, בהרשותם לנו לחוש מעט חופש. כן, אז עוד הייתי כבול ברגשי יושר, אפילו בהקשר אל שומרינו הצרפתיים, שראיתי בהם אנשי חוק וסדר לגיטימיים. השומרים לא שרקו לנו. היינו מרוחקים מעיניהם ומוסתרים בסבכי היער. עתה זכרתי את משחקי היכדות שלי ביערות מסביב להמבורג. הייתי אחד הטובים והמתמצאים ביותר במשחקי האינדיאנים. ידעתי להסוות את עצמי, לזחול בין עצים ושיחים בלי להתגלות... וכרגע קטת התעוררה בי המחשבה, כי בעצם אוכל לא קושי להתרחק וכהעם מפה...

השומרים לא רשמו אותנו, אפילו לא ספרו אותנו ואיש מהם לא היה מגלה שחסר
 נער אחד מכל הקבוצה הגדולה. רק הורי ואנשי הצלב האדום השויצרי היו חשים
 שנעלמת... בכך-זאת עצרתי וחזרתי לאט על עקבותי ! לאן אברח ?? היכן בכלל
 גירס ?? באיזה חלק שכ צרפת ?? כמי אפנה כאשר אהיה רעב ?? היכן אישן ??
 לאן אכר כדי להשאר חופשי ?? מי יציע לי עזרה ??
 הרי ככל הרואה אותי ירגיש, כי זר אני באזור, אולי אף כי אסיר אני !!
 לא - לא היה לי ככל סיכוי... וכך רוב אסירי המחנה, שבאו מארצות אחרות, וכל
 ידעו ככל היכן הם נמצאים.
 בקיצור : לא ברחתי. רגש מוזר נשאר בי בכך-זאת : יכולתי לברוח בהתבא, אך
 לא עשיתי זאת. השכמתי עם אינן-אוונותי כרגע...

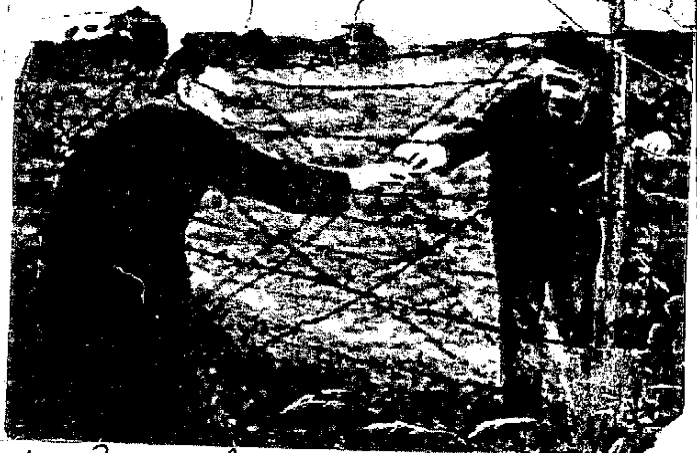
מאובוניה של רות למברט

דיק ג'ייק גרוס, ארטור הווארד בייקר

צ'יסי מאסק האיוולנס

של התבסס בפייון בניה
 יזובי צבנית ארבים

לויצ' גרוס, ארטור הווארד בייקר

קטע מתיקון מאו
 של הכתוב של אבי
 18.9.1941 N
 של אבי שלי וז'יא

הטקסט פורט
 112-111

Kreuzstrassen, St. 2/2 *aus dem Jahre 1946* Camp de Gurs 1879.41
 Marie Luder, Bräuer, St. 2/2, schließt vorgetan. 1. Heft. per heylige
 Tair hat uns sehr wohlgehan. My glück, mit dem. Thiergarten, an dem
 fangen Johanna ist am 19. aus dem hospital entlassen worden. Sie
 und ich bei der Entlassung sagte, hatte Johanna Typhus. In der
 Januar. 8. Wochen im hospital, was aber nicht weit ganz fürher bei
 da, in im dem. letzten Tagern etwas Temperatur hatte. Ein Klo-
 stelle mit dann heraus, dass Johanna. schließlich hatte nicht
 Schmerzen, weil wir annahmen. Thiergarten im Tagern man der
 beschalt. behoben, aber die. Schmerzen im. Thiergarten. Caesary den

Kreuzstrassen St. D. 2/2 *Camp de Gurs, 18. Mai 1942*
 Liebe Mutter, Tida, Daniel, Jean und 1. denjenigen Kinder
 Mein Brief vom Januar 41 habe ich am 11. Juni 1942 von Gustav Thiergarten erhalten, das ist aber
 leider ein wenig zu spät, die ich von Gustav Thiergarten habe. In dem Brief Thiergarten, auch
 einige Briefe hat Gustav gesandt, hoffentlich habt ihr sie erhalten. Im dem Fall, dass nicht
 mehrholt ist, das Kindard, der mit mir in Thiergarten. 1. Camp war, seit März 1942 in
 Camp de Gurs. Thiergarten. 1. Camp war, seit März 1942 in
 Camp de Gurs. Thiergarten. 1. Camp war, seit März 1942 in

קטע מתיקון מאו
 מאכתב של אבי
 18.5.1942 N
 של אבי שלי וז'יא
 הצינורה נכנסת אלי
 הטקסט פורט 125-124

מכתב שני תאבי ז"ל מגירס, 1942.

ב 18 מאי 1942 כתב אבא ז"ל לגיסו מרטינו-מרדכי וולקובסקי ולאחיותו פרידה, שהיגרו באמצע שנות השלושים מהמבורג לתל-אביב. ב-1935 נסעו מרטינו ונתן בכורו ארצה; ב-1937 באו אחריהם פרידה עם יצחק ושולמית.

המכתב היה מיועד גם לאחיה של אמי ז"ל, שגרו אז במושב מרחביה אשר בעמק יזרעאל: דניאל גליקשטאדט ואשתו הנה-אנוני עם בנותיהם חנה, רבקה ורבת. הם היגרו מהמבורג; - דניאל בדצמבר 1935, ואשתו ובנותיהם באפריל 1936.

הצנזורה הצרפתית רשמה על המכתב את המספר 3934. מאחר ומכתב זה הגיע לתעודתו, נשתמר במצב הרבה יותר טוב, מאשר המכתב שנכתב 8 חודשים מוקדם יותר לארה"ב, נעצר והוחרם על ידי הצנזורה של המחנה.
דזה תוכנו של המכתב שסומן במספר 3934, מתורגם מגרמנית לעברית:
- הוספות מבהירות שלי, לא בטקסט המקורי הוכנסו ל [.....]
- הסברים ארוכים יותר מסומנים ב *1 ומספרים רצים.
- הם יפורטו כנספח למכתב.

מחנה דה גירס, 18 מאי 1942

ארנסט בונדהיים - אילוט D, צריף 2

"מרטינו, פרידה, דניאל, אנני וילדיכם.
מכתבכם, משפחת וולקובסקי היקרה, מינואר 1941 התקבל כאן ביוני 1941. [!!]
אולם זו הידיעה היחידה שקבלתי. שלחתי לכם כמה הודעות דרך הצלב האדום וגם מספר מכתבים ומקוה אני, שהגיעו אליכם. אם לא כן, אחזור על כמה אירועים שקרו לנו : ליאונורד שהיה עמי בסנט-סיפריאן ואח"כ בגירס, נמצא מאז חודש מרס בעיר Limoges-לימוז" אצל גרטרוד ומקס [זומער], אשר גרים ברחוב Imp Caisimir Ranson No.5. [בתם] הילדה, שהיא עתה בת 19, לומדת תפירה. [בנם נתן] נורברט הולך לבית הספר וליאונורד לומד כבר שנה טכנאות-רדיו ומתקדם היטב. משפחת זומער מתפרנסת מפנסיונרים [לילדים מטעם ה O.S.E.].
גרטרוד חרוצה מאוד והם שולחים לנו משם באופן קבוע חבילות טובות. אני מציינן זאת, מאחר ויוהנה עם ארבעת הילדים הגיעו למחנה גירס ב 7.5.1941. יוהנה מכרה בבריסל את כל הרהוט וחפצינו, תוך כוונה לנסוע ללימוז".
אנו שמחים שיכולים להיות כאן ביחד, הגם שעברו עלינו הרבה בעיות וקשיים : בחודש יולי חלתה יוהנה קשה מאוד במחלת הטיפוס והיתה מאושפזת עקב זאת חודשיים. לאחר מכן סבלה קשה מאוד מדלקת כיס המרה. הרופאים רצו לנתחה, אך אנו לא נתנו את הסכמתנו לכך, כי משקלה של יוהנה ירד לרק 46 ק"ג. ברור השם עברה המחלה גם בלי הניתוח. תחלואיה נמשכו עד לחודש נובמבר.
באמצע חודש דצמבר חלתה קודם תרצה, שבועיים לאחר מכן מנפרד. שניהם חלו קשה עד למאוד בפרה-טיפוס [טיפוס מעיים] ורעדנו מחשש לחייהם. שניהם היו מאושפזים בערך שלשה חודשים בביה"ח של המחנה והרופאים והמטפלים התאמצו באופן מיוחד. עתה שניהם שוב בריאים.
מנפרד עובד כאן במחנה כגנן וברור השם הינו חרוץ ואהוב. אתה, דניאל היקר יכולת להשתמש בו ככח אדם מועיל. גובהו 1.63 מטר וגופו מוצק.
פאול גבוה 1.67 מטר, אך הרבה יותר רזה. מחוסר אפשרות לעיסוק אחר, לומד פאול מזה זמן קצר עבודת הנגרות.
ואולם, יש לנו סיכוי שבקרוב יועברו פאול, תרצה ורוזל כמוסד ילדים יהודי ומנפרד לקבוצה חקלאית, שם אפשר יותר לעשות לחינוכם ולהכשרתם מאשר כאן.

- 1* מליאנו ומטה לא הגיע דואר אלינו מאז נובמבר 1941.
גוסטב וזיגפריד [גליקשטאדט] באקואדור, לא מתקשרים בכלל.
- 2* מכתב הגיע מטיאנו לוי ומנפרד גליקשטאדט מ Habana (קובה),
מיועד ל-ורנר גליקשטאדט, שעובד כאן, בצרפת הבלתי כבושה [בשלטון וישי]
3* אצל איכר יהודי.
פאני נמצאת עדיין בבריטל ואנו מקבלים ממנה באופן קבוע הודעות דרך
4* הצלב האדום.
כן קבלתי לפני ימים אחדים הודעה דרך הצלב האדום מנמא. [היא סבתי
קרולינה בונדהיים] . אמא עברה בקיץ לגור ב- בלנקה-נזה Blankeneese
[הכתובת] Steubenweg 63, אצל פרנק. אני שמח על כך, כי שם השקט והשלוה
5* הם לטובתה ושנתה שם שקטה יותר מאשר בעיר.
לצערי נאלצו מקס, קלה ופאולה לעזוב את מגוריהם. כתובתם החדשה עדיין
6* לא ידועה עד היום.
7* יטכן Jettchen- נמצאת כנראה במוסד באלטונה, Gruenenstrasse.
כפי שכותבת אמא, שלומן של דודה פלורה, קלייר, לוטה- Flora, Claire, Lotte
כנראה טוב. פרידה וייל (רוזנבאום- Rosenbaum) Frida Weil לא מוזכרת. 8*
מה אתכם ? במה אתם עוסקים וממה מתפרנסים, מרטין ופרידה ?
האם נתן עוד לא נשוי ? במה עוסקים ומתפרנסים יצחק ושולמית ?
כיצד המשק שלכם, אנני ודניאל ? במה עוסקות בנותיכם ? האם הילדה [חוה]
התארסה כבר, כפי ששמענו מארה"ב ?
נמשך לקוות הלאה לשלום, בקרוב, לטובתנו. השנתיים שהייתי בסנט-סיפריאן
ובגורס השאירו בי את סימניהן. מסיבות מעשיות גדלתי זקנקן נוסח פרנקפורט
[שהינו] כבר אפור מאוד. אני די רזה, כי אני שוקל רק 50 ק"ג נטו
ומעריכים את גילי כבן 55. [ב 1942 היה אבי ז"ל בן 47 בלבד]
בתקוה לשמוע בעתיד מכולכם רק טוב, הרבה, הרבה דרישות שלום, שלכם ארנסט.
- אמי ז"ל, -מוטי-, הוסיפה את השורות הבאות :**
- היקרים לי עד מאוד. ארנסט יקירי כתב לכם כבר בפירוט אודותינו ואנו
מקווים, כי שורות אלה יגיעו אליכם, כאשר אתם בריאים ועם פרנסה טובה.
כמה טוב היה, לו יכולנו להיות אצלכם, אך אין זה צריך להיות כך, כנראה.
הקיץ מתקרב ורוצים אנו לשכוח את החורף הקר שעבר עלינו בצריפים הבלתי-
מוסקים. תודה לא-ל, שכעת יש סיכויים שהילדים יצאו מכאן. ההזנה החד-צדדית
והפרימיטיבית, -על אף העזרה השוייצרית והצלב האדום הצרפתי-, אינם מספיקים
לגדילה. כבר שנתיים לא ראינו את לאיונהוד, אך הוא במצב טוב.
- 9* **ארנה-Erna והילדה-Hilde** חיים במנצ"סטר וכך אשתו של מנפרד באואר.
לשתי הנשים יש תעסוקה.
- אנו חיים כאן בכשרות ומתפללים בבית-כנסת. הילדים לומדים שיעורים וכולם
חרוצים מאוד. רוזל הקטנה תהיה בקרוב בת 5 והיא קרו-אור בשבילינו. היא
ערה מאוד, מדברת גרמנית וצרפתית, כמובן כך גם יתר הילדים.
מסרו דרישות-שלום לכל המכרים ובמיוחד למשפחות בנשר-Benscher, 10*
גראופה-Graupe ולאחותה. באהבת-לב שלכם, יוהנה.

פרשנותי למכתב הנרי

- נודעו לי ממכתב זה כמה פרטים, שלא היו ידועים לי עד פיענוחו :
דואר מארץ ישראל הגיע לאבי ז"ל בגירס רק בראשית שנת 1941.
1*- דואר מאמריקה הגיע להורי רק עד נובמבר 1941 ומכתבי אבי לשם הוחרמו.

- 2* דואר מאקואדור להורי לא הגיע בכלל. האם שכתו אותנו שם במרחקים ? משפחת גוסטב גליקשטאדט חיתה במצוקה בעיר הררית באזור הגבול עם קולומביה מאז 1939-1940, ללא כל קשר עם עולמם מן העבר.
- 3* דואר מקובה לבן-דודי וורנר גליקשטאדט הגיע לגירס, כי כתובתו לא היתה ידועה לאחיו זיגפריד ולדודו טיאו לוי. אבי ז"ל שלחו לכתובתו.
- 4* מבת-דודי חנה גוטויליג נודע לי, כי ורנר-Werner, בנה הצעיר של פאני וכן-גילי הסתנן לצרפת ומצא מקום עבודה טוב בחקלאות. לאחי נתן נודע, כי אחיו זיגפריד ומנפרד הציעו לו דרך מילוט לפורטוגל, אך הוא לא רצה בכך. אבי ז"ל כתב שהאכר יהודי, אולם אני מפקפק בכך. פאני נשארה לבד.
- 5* הודעות קצרות על טפסים של הצלב האדום הגיעו לאבי ז"ל מהמבורג. כך נודע לו על העברת אמו, -סבתי קרולינה בונדהיים מדירתה למגורים בפיקוח הנאצים בבלנקנהזה-; ועל "פינוי", דהיינו גירוש אחיו משה-מקס עם אשתו קלה - (גרושת רוטשילד, מבית במברגר, מנישואיהם השניים של שניהן)- ובתו פאולה (מנישואיו הראשונים עם Erna-ארנה לוי) "להתישבות מחדש במזרח". למעשה היה זה גירוש לפולין.
- לא ידענו אז, כי המטרה האמיתית של הנאצים ימ"ש היתה השמדת יהודי גרמניה ואירופה כולה. פירוט רב קיים כיום, כיצד הסו הגרמנים את מטרת המשלוחים ואף הקצו קרון מיוחד בכל רכבת לכלי עבודה לכל הגברים, כדי "שיעבדו" במקומם החדש בעבודה פרודוקטיבית. כלי-העבודה נקנו "בהמלצת אגף ההגירה הגרמני" בכספי הקהילה !!! המרמה היתה מושלמת והיהודים האמינו, - כי רצו להאמין -, בפתרון גרמני זה, "לישב את כל יהודי גרמניה בפולין".
- 7* יטה, אחות אבי, אושפזה מאז התבגרותה במוסד, עקב פיגור, תוצאת מחלת ילדות.
- 8* דודת אבי פלורה רוזנבאום, היתה אחות-סבתי קרולינה בונדהיים. פלורה חיה בגרבנשטיין-Grebenstein במרכז גרמניה. באה לחגיגת בר-מצוה שלי ! קלייר ולוטה ופאני בנותיה. לוטה נישאה לאלחנן יעקבס ובנם יצחק יעקבס ז"ל, הינו אבי משפחת יעקבס בכפר הרא"ה דהיום. פרטים בכתב-ידי ב", עמ. 53-58. - דודה פלורה נספתה בטרזינשטאט ב 1943. הי"ד.
- לא אתרתי את גורלן של שלשת בנותיה קלרה-קלייר, לוטה ופרידה בשואה.
- 9* ארנה-Erna היתה אשתו הראשונה של דודי מקס, והילדה-Hilde בתם.
- 10* משחות בנשר וגראופה היו ידידים קרובים של הורי בהמבורג.

אנסיף כמה עובדות שנודעו לי באחרונה מבת-דודי עילזה גליקשטאדט.

גם דודי טיאו גליקשטאדט התיצב כררישת שלטונות בלגיה במשטרה, כאשר פלשו הגרמנים ב 10.5.1940 לבלגיה. הוא, כיתר הגברים היהודיים מגרמניה, נשלח לסנט-סיפריאן ומשם לגירס. אשתו מרים-מטה הגיעה בסתיו 1940 לדרום-צרפת, ביחד עם בנותיה הנלורה-חנה ועילזה והשתכנה בקרבת המחנות, בהם שהה בעלה. עילזה בת ה 12, שלא מנעו את כניסתה למחנה אולי מפאת גילה הצעיר (??) הגניבה בבגדיה ביצים קשות לבן דודה הרעב מנפרד גליקשטאדט ותפוחי אדמה. בן הצליחה אמה מטה "לארגן" בחכמה ובתחבולות רשיונות יציאה מצרפת, רשיון מעבר דרך ספרד וכניסה לפורטוגל. על סמך אלה שוחרר דודי טיאו מן המעצר. משם שלחו חבילות מזון לנו, עד שהפליגו לאמריקה, במאי 1941.

גם בן-דודי מנפרד השיג אולי ממנה רשיונות כאלה, כי גם הוא הצליח לצאת מגירס, להגיע לכיסבון ולהפליג משם לקובה, לפני שזה היה מאוחר מדי.

דודתי מטה היתה אשה נמרצת ויודעת תחבולות, שהתמצאה כנראה היטב במצב וגם בגיאוגרפיה של דרום צרפת.

השמדת יהודי המבורג בפולין

במחקר בגרמנית, אודות "הקורבנות היהודיים בשואה שנשלחו להשמדה מהמבורג", ספר שפורסם לראשונה בשנת 1985; חודש, שופר והושלם שנית בשנת 1995, - פורטו 17 המשלוחים הישירים מהמבורג ובהם 5848 יהודים. ארבעת המשלוחים הראשונים הופנו לגיטאות ללודז, מינסק וריגה, עוד לפני החלטת ההשמדה של ינואר 1942 ב Wannsee.

דודי מס-משה עם בתו פאולה ואשתו השניה קלה היו במשלוח השני מתאריך 8.11.1941 שהופנה למינסק ועמם 968 מיהודי המבורג. היה זה בזמן כליאתנו בגירס, כחודש-וחצי לפני מחלת השיפוס שפקד אותנו הילדים בגירס; ... ואנו לא ידענו על פרטים אלה.

על פי המחקרים הושמדו 8877 מיהודי המבורג-אלטונה וזה כולל גם את אלה, שנעצרו בארצות הכיבוש של הגרמנים, כגון צרפת, בלגיה, הולנד וכו".

היד האכזרית ירדה על קהילת יהודי אה"ו, זו אשר תחילתה בבוא פליטי פורטוגל בשנים 1590-1610 למצוא בה מקלט; בתוכם שמואל יחיא, -הוא אלברטו דיאונסי בערך בשנת 1601\1603 וגומז רוזדיגס זה מילא ב 1610, - הוא אני משפחת בונדהיים מאוחר יותר.

Übersicht der Deportationstransporte 1941-1945

משלוחים ובהם קרובי

Deportationsziel	Zahl der Deportierten ²⁾	Zahl der ermittelten Opfer		
25.10.1941	Lodz	1034	1016	
08.11.1941	Minsk	968	952	דודי משה-מקס בונדהיים ובתו פאולה
18.11.1941	Minsk	407 (1)	403	
06.12.1941	Riga	753	726	דודת-אמי מרטה מינדען
11.07.1942	Auschwitz	300 (5)	292	
15.07.1942	Theresienstadt	926	882	
19.07.1942	Theresienstadt	771 (14)	669	כבת קרולינה בונדהיים דודת הנרייטה
12.02.1943	Auschwitz	24 (2)	21	
24.02.1943	Theresienstadt	51	36	
10.03.1943	Theresienstadt	50 (1)	38	
24.03.1943	Theresienstadt	50 (2)	48	
05.05.1943	Theresienstadt	51	32	
09.06.1943	Theresienstadt	80 (6)	66	
23.06.1943	Theresienstadt	109 (4)	91	
19.01.1944	Theresienstadt	61	20	
30.01.1945	Theresienstadt	19	-	
14.02.1945	Theresienstadt	194	4	
Gesamtzahl	5848 (35)	5296		

מספר המשלוחים = 5848
מספר הקורבנות
5296 של מיהודי המבורג

Am 30.4.1945 wurde der Gestapo gemeldet, daß in Hamburg noch 647 Juden lebten.

במסגרת 30.4.45 נמסר למסמכי, כי בהמבורג חיים צד"ן 647 יהודים.

מכתב שלישי מאבי ז"ל מגירס, 1942

כ 8.7.1942 כתב אבא ז"ל מכתב נוסף לגירס. דודי ליאו גליקשטאדט ולאשהי מטה-מרים, לאמריקה. מכתב זה, כמו קודמו, הוחרם על ידי הצנזורה, כנראה במנהלת מחנה גירס. - כי: בראש המכתב רשם דודי, כי הגיע לתעודתו רק בחודש מרס 1946, דהיינו כשנה לאחר תום המלחמה. גליון המכתב קטן וכן כתב-ידו של אבי ז"ל צפוף במיוחד, וזה תוכנו מתורגם לעברית:

" ארנסט בונדהיים איכות D/2 מחנה דה גירס 8.7.1942

ליאו היקר, מטה והילדים. הנני יכול לבשר לכם בשמחה, כי פאול, תרצה ורוזל שוחררו מן המחנה ב 24.6.42, - ומנפרד ב 6.7.42. תרצה ורוזל גרות כבר אצל אחותי בלימוז". פאול שוהה עדיין במוסד בסביבות מונפלייה-Montpelier כי עליו לקבל תעודת-זהות חדשה, מאחר והוא מעל לגיל 15.

[למעשה היה מעל 16]

זה יסתדר תוך כארבעה שבועות ואחרי-כן הוא יעבור ללימוז" אף הוא. מנפרד יסע לחוות-לימוד חקלאית-דתית בסביבות ליאון-Lyon, שם עובד גם בנו של מרטיין לוי. אומרים על הקבוצה רק טובות ואנחנו שמחים בשבילו, כי הוא הכשיר עצמו לעבודה חקלאית בכל גופו ונפשו. הילדים ויוהנה התגברו לגמרי על המחלות ברור השם. אנו שמחים כמוכן מאוד לדעת, כי הילדים נמצאים עתה במקומות טובים, הגם שהיה לנו קשה מאוד להפרד מהם, במיוחד מרוזל.

[תרצה היתה בת 14, רוזל בת 5]

מבחינה כספית זה יקל עלי במאוד, כך אני מקווה. אף למנפרד אינני חייב לשלם, כי תפוקת-עבודתו תכסה את אחזקתו שם. לצערי התמעט כספי ביותר, כי המחירים האמירו כאן במאוד. [המצרכים בשוק השחור]

בקשתי ממך ליאו, -הן במכתב והן במברק לשלוח לי כסף, אך לא קבלתי ממך כל מידע מאז מכתבך מ 20.11.41. -כן בקשתי ממך במכתבי הקודם לשלוח בעבור יוהנה ובעבורי 500 פרנקים שויצריים לכל אחד, ביחד 1000 פרנקים שויצריים לכתובת בשוייץ, אותה אמסור לך. יש תוכנית להעביר קבוצה קטנה של אוכלי כשר למלון מסוים. העלות השנתית 500 פרנקים שויצריים לנפש, לתשלום בשוייץ. אם זה יסתדר זה נחשב לזול, כי כאן במחנה אני מוציא יותר כסף ! גם הרב אנטוכר ומנפרד באואר מצטרפים לתוכנית. אני מקווה שעניין זה יסתדר עוד לפני החורף וכי תעמוד לצדנו בנושא זה.

גרטרוד ממשיכה בחריצות לשלוח חבילות-מזון, -ובכלל. היא מחזיקה בביתה 16 בני-נוער, חוץ מבני משפחתה, כסניף של מוסד של ארגון של ה-אויזה-O.S.E. בספטמבר יסיים ליאונהרד את הכשרתו כטכנאי-רדיו והיה רוצה להמשיך לתואר מהנדס-רדיו, אך לצערנו אין בלימוז" מסלול כזה.

מפאני [גליקשטאדט בבריסל] מגיעות אלינו בקביעות ידיעות טובות דרך הצלב האדום.

1*

גם מאמי [הסבתא קרולינה בונדהיים] הנני שומע בקביעות לשביעות-רצון. 2* היא מתאכסנת בבלנקנהיזה-Blankeneese ב 36 Steubenweg. עם אחותי יטכן - Jettchen שחיה במוסד באלטונה, היא יכולה לתקשר רק דרך מכתבים, כי אין מחבורה מתאימה לשם. אודות טיאו [לוי] ומנפרד [גליקשטאדט] בקובה וכי שלומם טוב, שמענו מולטר נוסבאום-Walter Russbaum מבריסל, שנמצא ביחד איתם. את מכתבו קבלנו מודר [גליקשטאדט] שאף שלומם טוב. אחי מקס עם אשתו ובתו עזבו בנובמבר 1941 את המבורג ואין אנו יודעים

עדיין את כתובתו החדשה.

3* כבר כתבתי לך, כי פרטיך לרי הזר אלינו לצריף, לפני כמה חודשים. נשארנו פה בצריף רק עוד 13 תושבים. הרבה אחרים הועברו לריבסלט-Rivesaltes והרבה אחרים לרזבדן-Rezebedan [מחנות מעצר אחרים]. ליאו רוטשילד עבר לצורת הניהול של פלוגת-עבודה, 30 ק"מ מכאן. יעקב רוטשילד שוחרר לפני שבוע עקב מכתב מבו-דודו באמריקה, אשר הצהיר בכתב לשלם בעבורו שם 50 דולר לחודש. 4* מספרים כאן, כי המחנה יצומצם לרק 2000 אנשים. 5*

אנו מבקשים מאוד לדעת מכם מה מעשיכם ומעשי ילדיכם? האם מותר לראו האם חייב אתה ליאו, לעבוד שם ומה סוג העבודה? האם יכולים אתם להתפרנס למחיתכם? מה שלום יתר המכרים, הקרובים, הידידים? אנו מנותקים כאן לגמרי מחלק עולם זה. גם מאקואדור אין אנו שומעים. גם דניאל [בא"י] מתלונן על כך. קבלנו ממנו הודעה ראשונה דרך הצלב-האדום. 6* הרבה שלומות וכל טוב לכם והשמיעו לנו מכם לעיתים קרובות. שלכם ארנסט.

[אמי ע"ה הוסיפה כמובן את דבריה לאחיה, בחצי העמוד השני של המכתב]

" אחי היקרים. הרבה זמן עבר ולא קבלנו ידיעות מכם ועובדה זו מעיקה על מחשבותינו, כי לאחרים כאן כן מגיעים מכתבים משם. האם חיים אתם בעיר או בכפר? הבנות היקרות לומדות בודאי בחריצות כפי שהנני מכירה אותן ובודאי נהנות מן החיים. כפי שכתב ארנסט, עזבו כעת כל ילדינו. זה עצוב מאוד, כי אין סיכוי שנפגש שוב בקרוב. מבחינה בריאותית, מצבי טוב כעת. ארנסט שוקל עתה 50 ק"ג ואני 58 ק"ג. מראהו של ארנסט רע, לעומתו אני נראית טוב.

חום-אימים פה והזיעה ניגרת ממני, ובכל-זאת מעדיפים זאת מאשר גשם וקור, שזה פשוט מדכא. מ-Werner ורנר [גליקשטאדט] הגיע מכתב היום והוא משתדל מאוד לשלוח לנו את ההכרחי. הוא קיבל מידע מפאני [אמו בבריסק], שהיא חיה תחת השגחתו של קומיסר [גרמני] כמו כל המתפרנסים היהודיים שם, אך היא מסתפקת. 7*

8* צוקרמן שמח להיות שוב עם משפחתו אולם הוא מיעץ לא לחקותו! דודה מרטה-מקס [Muenden-מינדען] עזבה בנובמבר עם האחרים ואין מידע

9* אודותיה.

10* האם פוגשים אתם את Annenarie-אננרי [בת דניאל מינדען]?

11* שאלו אותה והודיעו לי מה שלום הוריה.

דרשו בשלום כל הידידים ובני המשפחה, Recha-רחה, Edi-אדי, אשתו וקרוביהם.

הם עובדים בודאי בחריצות.

כעת אין לי הרבה מה לעשות. עד כה כבסתי ותפרתי בשבילנו הששה ויומי היה

גדוש עבודה. אף-על-פי-כן אינני חשה עדיין שעמום. התענינתי אצל גורמים

שונים, למצא עיסוק כלשהו בשבילי, אך ללא הצלחה עד כה. אצל גרטרוד יכולתי

12* לתרום הרבה.

ישמור אתכם ה" וקבלו את ברכותי מיוהנה שלכם ודודתכן."

אני ז"ל הוסיף משפט: "לשם חסכון בהוצאת הדואר כתב Braseh-ברש עמנו ביחד ואנו מבקשים מכם לשלוח את המחצית שלו הלאה."

פרטים שונים תועדו במכתב, - תאריכים, שמות אנשים וקורותיהם, עליהם יכולתי לבנות את המשך סיפורי באמינות. כן מבהירים הם את תפיסת הורי במצבם, שקיוו לעזרה מדודי ליאו גליקשטאדט, עתה באמריקה, שחש על בשרו ממש מהו מחנה המעצר גירס. אך עזרה זו לא באה לדאבונו, כי המכתב הוחרם ולא נשלח לתעודתו.

פרשנותי למכתב הודי השלישי

הודי כתביו יומיים לאחר שחרורי מגירס, שהיה ב 6.7.42 בבוקר.

- 1*- במאי דיווח אבי ז"ל כך לארץ-ישראל. מה שלא היה יכול לדעת, כי זמן קצר לאחר כתיבה זו, תגיע פאני גליקשטייט למחנה גירס. לא ידועות הסיבות.
 - 2*- למעשה היתה השמדת קהילת יהודי המבורג בעת הזאת בתנופתה השטנית. ארבעה משלוחים יצאו מעיר זו כבר באוקטובר-דצמבר 1941 לגטאות פולין. ב 11.7.1942 יצא משלוח אחד להשמדה לאושוויץ; ב 15.7 וב 19.7 נשלחו 1687 זקנים לטרזינשטאט. במשלוח האחרון היתה גם סבתי, אם-אבי, שלא שיער זאת כמוכן. בודאי חשב "שמסיבה הומניטרית הקצו לאמו הישישה מגורים בפרבר הירוק"... אולי כהגנה מפני הפצצות האנגלים?.. אך המגורים הרחק מעיני האוכלוסיה ההמבורגית, היו הכנות מוסוות להרחקת קשישי היהודים מלב העיר. כך לא חשו מכריהם הנוצריים מזה עשרות בשנים, באכזריות הריכוז והמשלוחים הכפויים מזרחה ולמעשה להשמדה...!!! מי שיער זאת??
 - 3*- הגירסה הרשמית היתה "ישובם מחדש של היהודים בפולין". האם האמין אבי בכך? ע"פ נתונים מאוחרים יותר, - כן !!
 - 4*- אבי ז"ל התכוון בודאי לרמוז לגיסו על אפשרות ערבות כספית דומה בעבור אחות ליאו, **אמי יונה** ז"ל ובעבורו. אך המכתב לא הגיע למענו בארה"ב.
 - 5*- פירוט העובדות אודות מחנה גירס, היה כנראה גורם מרכזי בהחרמת המכתב. מכאן אני מסיק, כי אבי היה תמים מאוד, בראותו את הצרפתים כידידותיים.
 - 6*- ראה הסברי בעמ. 123, הערה 2*.
 - 7*- **פאני** חיה כנראה מחשבון-בנק בעלה תחת השגחה גרמנית, דהיינו הוקצב לה סכום מינימום למחיתה מחשבונה.
 - 8*- לא ידוע לנו מי האיש. אך נרמז כאן לדעתי, כי הנ"ל העדיף לחזור לבריסק.
 - 9*- **מקס מינדען** בעלה, מת במעצר הגרמנים בהמבורג, עוד בשנת 1936! ראה "ספר הזכרון ליהודי המבורג", עמ. 301. **אמי ספרה** לי, כי דודה זה השאיל מספריה ציבורית את ספרו של היטלר ימ"ש "מיין קמפף" והעיר בשוליו הערות מזלזלות בטיזות שלו. אחרי-כן החזירו לספרן. הקורא הבא ראה את הרישומים, הודיע על כך לספרן ובדיקה מהירה גלתה, מי היה הקורא הקודם. הוא נאסר מיד. מאוחר יותר קבלה אשתו מרטה הודעה שבעלה מת בכלא... **מרטה** מבית גרפנברג-Graefenberg נשלחה לריגה מהמבורג ב 6.12.1941 דהיינו במשלוח הרביעי. הי"ד ויהיה זכרם ברוך. ראה כתב-ידי ב" עמ. 45
 - 10*- היתה הבת הבכורה של דניאל וריקה-מרטה היימן, נשואה לוולף, שהיגרה בעוד מועד לאמריקה. נפטרה שם בשיבה טובה ב 1973.
 - 11*- הוריה, דניאל וריקה היגרו להולנד, אך נשלחו משם למותם לסוביבור-Sobibor ב 18.5.1943. הי"ד ויהא זכרם ברוך. אנמרי בארה"ב כמוכן לא יכלה לדעת על כך! הפרטים רוכזו רק בשנים האחרונות "בספר הזכרון ליהודי המבורג" ראה עמוד 300-301.
 - 12*- משאלה זו לא התגשמה, אך אמי מצאה זמן לא רב אחרי-כן עבודה כטבחית בצריף ה-O.S.E. במחנה גירס. - על-כך בהמשך.
- ממשפטו המסיים של אבי ז"ל, על משלוח הדואר ביחד עם יהודי בשם ברש, ודף המכתבים הקטן מקודמיו; -"אלה לשם חסכון בהוצאות הדואר" מעידים, כי מצבם הכספי של הודי ז"ל, שנשארו בגירס, היה עתה גרוע מקודם. בודאי ציידו אותנו, שיצאנו זה עתה לחופשי, בכספם האחרון !!?
-

בשביל הורחבו לא נפתחו שערי גירסת אולסם אנו, ארבעת ילדיהם הכלואים שנה ורבע, יצאנו אל מה שהיה צריך להיות סוף כל סוף "הופש" בשבילינו.

בן דודתי נתן זומער סיפר לי, כי אמו גרטרוד, אחות אבי ז"ל, הפכה עולמות, כדי שנשתחרר. בעבר היא ניסתה לשכנע את אחיה אבינו, כי רצוי שיצטרף אל פלוגות העבודה שהוקמו בעבור עצורים "זרים", כדי שיהיה מחוץ לגדרות. שם, כך הניחה כנראה מתוך ידיעה, יוקל למצא בעבורו מפלט. אך זה היה לפני שהגענו לגירס ב-8 במאי 1941. יתכן, כי היא זו אשר פעלה בעבורו, שיקבל דרכון שוודי בעיר וישי עוד 30.1.1941 - [צילומי המוקטן בעמוד 100]
אבי ז"ל השש מעבודה בשבת, כי הרי יעבוד בשליטת המשטר הפרו-גרמני הצרפתי. כן דאג לכשרות המאכלים ובגירס פעל בנושא זה לטובת אלה שרצו בכך. עתה, בהיות משפחת זומער בלימוז" סניף של ארגון העזרה הסוציאלית לילדים, הקרוי O.S.E, השפיעה דודה גרטרוד על הפעילים המרכזיים, להוציאנו ממחנה הריכוז. ואכן נמצאו הדרכים, בהיות תרצה ורוזל קטינות ממש, פאול נער חסר משקל, - ואנוכי צעיר לאחר מחלה קשה הזכאי לתופשת הבראה, זאת על פי סעיף מסוים בחוקי הטיפול באסירים.

אנו הילדים, לא ידענו מאומה על הפעילים לשחרורנו. כמו-כן לא ידענו כיצד ומתי נצא ממחנה גירס. רק ימים מעטים לפני המועד אמרו לנו על כך. היום ידוע לי, כי האישיות הפעילה ביותר להצלת ילדים, מתבגרים ובני נוער בוגרים מתוך המחנות וקליטתם בבתי ילדים ונוער שהוקמו במיוחד למטרה זו, היתה אשה צעירה ונמרצת, ילידת מחוז אלזס, יהודיה צרפתייה גאה ויודעת משפט:

אנדרה סלומון - ANDREE SALOMON

מבית זולצר-Sulzer. לאחר שעבדה במשרדו של עורך דין צרפתי, היו חוקי צרפת ידועים לה היטב. - לפני פרוץ המלחמה עסקה בקליטת ילדי יהודיים מגרמניה אחרי פרעות ליל הבדולח. עתה פעלה, -לאחר כיבוש צרפת הצפונית והמערבית על ידי הוורמכט-צבא הכיבוש הגרמני, להציל ילדים ונוער יהודי ממחנות המעצר והריכוז הצרפתיים. אני מניח כיום, כי גונבה לאזניה תכנית "ההגליה מזרחה" של הגרמנים, בשיתוף פעולה מלא עם המשטרה הצרפתית של וישי.
כך אני מסביר את מאמציה המיוחדת להוציאנו מגירס ביוני-יולי 1942 ולא קודם.

בשיתוף-פעולה עם כומר פרוטסטנטי ממוצא יהודי האב גלסברג-Abbe Glasberg, כומר של משפחות הפועלים של העיר ליון-Lyon, ידעה להפעיל סעיפים משפטיים לטובת שחרור קטינים ומתבגרים מילדי הזרים הכלואים, לרוב יהודים. הכומר פעל מקודם לטובת הפליטים הספרדים וארגן להם קבוצות עבודה בצרפת. וכך טפחה לי אנדרה, אחרי עלותה ארצה עם בעלה ובנה יחידה, כאשר ביקרתיה בדיחתה בירושלים, ב 25.5.1982 :

" רכזתי את העזרה לילדים והדאגה להוציאם ממחנות הריכוז, כדי להסתירם בבתי ילדים שהקמנו: אצל אכרים ובמוסדות נוצריים וכדי להעבירם אל מחוץ לצרפת במסתור, - לשוויץ ולספרד. היותי צריכה לשכנע הורים במחנות להפחד מילדיהם. כדי להוציאם משם. טפחתי ב ריבזלט-RIVESALTES; - גירס-GURS ובמחנות קטנים יותר. כעובדת סוציאלית צרפתייה, עבדתי עם ארגונים סוציאליים שונים: קטולים ופרוטסטנטים, הצופים הנוצריים והיהודיים והקווקזים. במחנות ההסגר הפעלנו צופים כשליחינו וכנציגינו. כן פעלו במהנות כמרים בתמיכה לבני דתם ואנו נעזרנו בהם למשרותינו. השגנו מזון ותרופות, ביגוד

ומצרכים הכרחיים אחרים.
ירקות יבשים נקנו בפודטוגל והועברו לנומקסים. רופאים מתנדבים אורגנו ורוכזו במחנות השונים - Ilots, כדי לטפל במיוחדשים שונים, שלא דרשו אשפוז. צופים וצופות הופעלו כדי ללמד זסנות וזסנים לבשל עדשים ושעועית על תנורי פח סטנים, עשורים מקופסאות פשוטות, בתקנה להאריך את חניהם עד לשחרור המקורה. רוב ארגוני החסד - ה Charities, שיתפו עמנו פעולה.
אחד הגופים לעזרת ילדים במצוקה היה הצלב האדום השוויצרי, שסיפק מזון משלים לילדים בלבד. שליחיו הקפידו מאוד, שילדים יאכלו את מנתם בצריף ולא יגניבו ממנה החוצה להוריהם! שליחי ה O.S.S. הבינו את מצוקת הילדים, שרצו לעזור אך במעט לאם או לאב שלהם. לכן השלימו בשתיקה 'בהגנבת' מעט אוכל החוצה וראו ברצון הילדים מעשה ליגלי בהחלט.
אך מטרת הארזה היתה, להוציא את הילדים והנוער אל מחוץ למחנות, גם בעזרת ארגונים אחרים ושליחיהם, כגון אחיות שפעלו בשם כנסייתם וכמריהו.
מרכזי הפעילות שלנו היו בערים נים-Nimes; קלרמון פראן-Clermont Ferrant; פו-Pau ולימוז-Limoges.
בגירס פעלה כנציגתנו רות למברט - RUTH LAMBERT, שהיתה ב 1942 בת 28 בלבד, ועוזרתה דורה ורצברג-DORA WERZBERG, מתנדבת בת 22. שתיהן צרפתיות מלידה מן החבלים הצפון-מזרחיים אלזס-לורנין. רוב הפעילות באו ממשפחות יהודיות מתבוללות, אשר המלחמה ומדיניות הנאצים החזירה אותן לחיק עמם היהודי.
רות למברט התנצרה בסוף המלחמה... [עד כאן דבריה, שרשמתיים תוך דיבורה]

.....

אנדרה לא הוסיפה פרשנותה על התנצרות בלתי הגיונית זאת לכאורה, של רות למברט, כבר כמעט בסוף המלחמה!
בעתיד אוסיף את גירסתי, כפי שהבנתיה מדברי רות למברט ברמזים, אחרי שנים רבות, כששוחחתי עמה בקבוץ שלוחות ובמנזר לאחיות בפנסייה, בליון.

אנדרה הדגישה שהיתה ציונית וכי מטרת פעלה היתה להעלות ארצה מירב הניצולים על ידה. כבר בשנת 1936 דאגה להעלות ארצה שני נערים שבאו מפולין דרך גרמניה ועברו את הגבול לאלזס הצרפתית והיא, אנדרה, אז בשטרטבורג.

באשר לחוות הצופים היהודיים בטלוייה-Taluyers, כמו יתר החוות של ארגון זה, היתה תכניתם לקלוט נוער ללא הורים במסגרות מגינות ומכשירות כאחד.

.....

בעלה של אנדרה, טובי סלומון - TOVI SALOMON הדגיש במיוחד, - ואנדרה אשרה את דבריו, כי כל הילדים והנערים שניצלו בצרפת ועלו ארצה, הם כיום אנשים מסודרים ובעלי משפחה מאושרים. לא היה ביניהם אף מקרה של זקיקות לעזרה סוציאלית או נפשית. דבר זה מופלא בעקר מפני שרובם ככולם חיו בימי השואה בתנאי פחד וללא משפחתם, כמו ללא כל בטחון בעתידם, יום-יום.
מקרה יחיד שצוין, הוא אחת מבנות טלוייה, ריטה היפה, שחיה בצרפת ואינה מאושרת כלל. - הוא, טובייה, פעל במסגרת "הששית" - La Sixieme, המחלקה הבכתי-ליגאלית של יהודי צרפת, שארגנה את הפעילות המהתרתית. כל יתר האירגונים היהודיים היו רשומים כמחלקות-פעולה רשמיות של יהדות צרפת המאורגנת ופעלו בגלוי.
לרשמיות נתנו צפנים "הראשונה, השנייה וכו'" עד החמישית". הששית היתה סודית.

.....

עברו הרבה מאוד שנים, עד אשר נודע לי, כי Madame-Caroline אנדרה סלומון, - כד
כינתה אמי ז"ל אמו ואישה הגדולה הזו, היתה מציקתנו. זו היא אשר פרשה את
חסותה האישית על הורי, שנשארו בגירס, הוגלו לריבזלט והוחזרו לגירס; אחרי
שאנו, ארבעת ילדיהם עתה, - וליאונהרד כבר שנה וחצי מוקדם יותר, ניצלנו מן
המעצר הודות לארגונה ולפעילותה החכמה והנמרצת. [פרטים על כך, בהמשך !]

.....

40 שנים לאחר המתואר כאן, ארגנו מכריה וניצוליה לאנדרה מפגש מרתק "ביער
יתיר" בדרום הר הברון. שם נטענו לכבודה חלקת יער על שמה ושם הכרתיה אישית
לראשונה. שם צמח המפגש בדירתה, בו תיארה לפני את הכתוב בשמה לעיל.
היה זה בסתיו 1981.
שנה לאחר-מכן הגשנו לה, - ל"ו ממכריה-ניצוליה ומעריציה - חוברת-הוקרה ובה
מחשבותינו אודותה... - כבוד אחר לא היתה מוכנה לקבל בשום פנים.

וכך תיאור-תיעוד מכה הטוב Raymond Heymann - ריימונד היימן את פעלה אז,
במאמר הפותח של החוברת : [המאמר תורגם על ידי מצרפתית לעברית]
.. הופעתה מלכותית, מראה כריזמטי, לאנדרה היתה נשמה של מנהיגה. היא תפסה את
מקומה בטבעיות, ידעה למצא תפקיד לכל אחד, - להעמיד כל אחד במקומו, אם נראה
היה, שיש בכך צורך. המלים מאבדות את ערכן, כאשר מדובר בגברת גדולה זו...

המקום גרוסנהיים-Grossenheim, עריסתה של אנדרה, היה אחת הפנינים של יהדות
אלזס. זו היתה אחת הקהילות היציבות והמאורגנות, אשר כובד-ראש, מחויבות
לערכים יהודיים, רוח העזרה ההדדית לא היו נושא של הצהרות : אלה היו
תמצית החיים של בתי-האב החמים, המעשיים והצנועים במקום הזה.
אם-המשפחה העדינה, - מרים זולצר ז"ל, - היתה צריכה להוכיח אומץ-לב וכח-התמדה
בלתי רגילים כדי לגדל ולחנך את ילדיה, לאחר שנמנעה ממנה תמיכת אבי-המשפחה,
שנקרע מוקדם מדי מקרב משפחתו.

אנדרה זולצר באה צעירה מאוד לשטראסבורג ולמדה בה מקצוע מכובד: היא נהיתה
למזכירתו בעלת-השם של אחד מעורכי הדין המבריקים ביותר. רוחה החברתי
הובילה אותה באופן טבעי לצופים היהודיים. גאוות-נפשה היהודית כוונה אותה
לציונות. בחוג זה היא נפגשה עם טובי סלומון ; הם אחזו את גורלם ולקחו
ביחד חלק בפעילות ציונית רחבה, בשטראסבורג ובכל החבל המזרחי של צרפת.

הרדיפות הנאציות והגעתם של ראשוני הפליטים היהודים מגרמניה, מוצאים את
אנדרה מוכנה לאתגר, - ולאחר-כך לארגן את קליטתם, לתכנן ולבצע פעילויות הרבה
יותר מקיפות מאלה המבוססות על הקונצפציה הרגילה של ארגוני העזרה
המקומיים. - פרוץ המלחמה, פינוי האוכלוסיה האזרחית מאלזס, התבוסה ובריחה
המונית של פליטים מעוררים באנדרה את כל יכולתה, את מסירותה לענין, את רצון
הברזל שלה להקל על צרות-אנוש.

המפלה הסופית והכיבוש היו לעובדה. לאנדרה ולטובי היו אפשרויות לעזוב את
צרפת ולקבל ויזה לארה"ב או לונדון-ישראל. אך הם בחרו להשאיר בין המלחציות
של הנאצים; מלכודת-ענק זו בעיני היהודים, - כדי להציל, כדי לעזור.

האגדה של אנדרה לא נכתבה עדיין. ענוונותה מנעה כל נסיון לכתבה.
האם יוכל מישהו לערוך אי-פעם חשבון, מיהם וכמה הם אלה, אשר היא זו שקרעה
אותם מידי מוות בטוח, הודות לפעלה למענם ??

בתקופת הרדיפות על ידי ממשל וישי והנאצים שלוותה בדיכוי ואימה, מאורעות
הזעזעים וצרות, לבש פעלה צורות רבות ביותר. שמה קשור קשר בל-ינתק עם
פעילותו של ארגון העזרה הסוציאלית ה-O.S.E. הרשמית, -ולאחר מכן המחתרנית.
ממסדי לליאון, מאנמס לטולוז ולפז, ממוסס ללימוז, ממונטפליה ל-לה פואי, היא
הורשת את איזורי הדרום; בליזות ברכבת, בוימים בסעילות בלתי נדלית ולפעמים
סוף שבוע קצר ביותר בקו המשפחה ובנמל היציאה בקלרמון-פראן.

[Marseille-Lion-Grenoble, Annemasse-Toulouse-Pau, Moissac-Limoges,
Montpellier-La Puy. Clermont Ferrand]

מעטים רגעי השלוה. היא צריכה לחשוב על הכל: להקדים את סריקות המשטרה
בעזרת בעלי תפקידים ערניים; להחליף פעילים שנעצרו או "שנשרפו"; להתגבר
בלי סוף על חולשות ונטישות, בלי לחוש צער רב-מדי על הנוטשים את המערכה.

מחנות הריכוז בדרום צרפת, -עצורים שמשחררים אותם אחד-אחד כמעט בכח;
מעונות הילדים, - צעירים שהוותרו אצל גויים, - משלוחי הצלה לשוויצריה,
לספרד ולארץ ישראל; לארגון קשרים קבועים עם המוסתרים במשך חודשים ארוכים
במחתרת... אנדרה נמצאת בכל מקום... ללא ליאות... ללא התחשבות בסכנה
האורבת לה עצמה. -- המרא הנובע ממנה, הכובש כל כך הרבה יצורים אנושיים
מפוזרים ואת הצוותים המחתרתיים, -- והחום האנושי שהיא יודעת להפיץ מסיבה
תמיד, עושים נפלאות !!

רצון ברזל, לב מלא חמלה, רוחה האיתנה וערנותה : אשה יהודיה צעירה בת
שלושים-וחמש מתיצבת מול מכונת ההשמדה הנאצית האדירה...

אחרי השחרור, תפקידה האין-סופי ודורש הסבלנות של עבודה סוציאלית בארגון
ה-O.S.E הוא, לתת סיכוי לחיים עתידיים למספר הילדים ללא-מספר, שהוריהם
נשלחו להשמדה, ילדים שלא יכולים להשתחרר מן הסיוטים שעברו עליהם...

כזוג, מנהלים אנדרה וטובי פעילות ציונית עקבית בארגון ויצו, בקרן הקיימת
ובבונדס.

הרבה ילדים הם מיהודי אלזס שעשו קריירה, אחדים התפרסמו. מעטים מהם הפנימו
כל-כך הרבה איכויות, אשר מצוידים באצילות שכזו, כגון אנדרה. לבה מפרפר
מאהבה בשביל אחים נרדפים, מאוימים, או פשוט משוללי אמצעים, -וסובלים.
מבטה החד הקיף את המציאות, את הסכנות ואת הדרכים לעמוד מולה, ביכולתה
המיוחדת להמציא ולאלתר פתרונות לכל מקרה. ואיזו "חוצפה" ללכת על הסף,
מתוך דחף של לב-רגיש החושש לגורל זולתה, כאשר ניסתה לקרוע כמעט "בטירוף-
דעת" עוד ילד יהודי קטן מידי "המולך", הממאן לוותר על טרפו...
אנדרה וטובי, להם אנו מאחלים עוד חיים ארוכים, הקדישו את כל קיומם לעם-
ישראל ולארץ-ישראל..."

.....

לזכרם:

טוביה בן ישראל ואיפה סלזמון נולד בפולין ב ט"ז כסלו ה'תרנ"ט - 1899.
מפעילי המחתרנת היהודית בצרפת - A.J. (= Armee Juive) ו-ה. ק.ק.ל.
נו"נ בירושלים ב י"ג שבט ה'תשמ"ז [1987] בהר המנוחות. יהא זכרו ברוך.

אנדרה-אודל בת יונה ומרים זולצר, ילידת מחוז אלזס בצפון-מזרח צרפת,
נולדה ב י"ד אייר ה'תרס"ח בעיירה גרוסנהיים...
נו"נ בהר המנוחות בירושלים, ו' אב ה'תשמ"ה = 24.7.1985. בת 77 במותה.
יהא נשמתה צנונה בארץ החיים - זכר צדיקה לסבה.

1. אנדרטה סלומברג עם המשפחה
ממאות "יולדיה".

בנימין לייבסון
אנדרטה 2. - רות למברט - דורה ולצברג -
והכומר גרוס

קטע

3

Ernst Brundhsim, Hot D/2. ¹⁹⁴⁶
 Lieber Herr, l. Mama u. l. Kinder. Ich kann Euch die folgende
 Mitteilung machen. Auf Paul Thoma & Paul am 18/8 und Mascha
 am 17/8. 12 aus dem Camp entlassen worden sind. Thoma
 & Rosal sind bereits in Limoges bei meiner Schwester. Paul ist
 noch in einem Heim bei der Heide von Hauptelmer, da hier
 für eine große Anzahl d. idontitäre ausgestellt werden, weil er über
 15 Jahre ist. Das dauert etwa 4 Wochen & soll er dann ebenfalls
 nach Limoges kommen. Manfred kommt auf ein ostpreuss.
 Landwirtschaftliches Lehrgut in die Nähe von Königsberg, wo auch der
 Bruder von Martin jetzt arbeitet. Es soll eine sehr schöne Ge-
 meinschaft sein und wird wir sehr für ihn denn er ist
 mit Leib & Seele landwirtschaftlich interessiert. Bei Krank-
 heiten haben die Kinder & Johanna u. s. H. ganz überwunden.

ממכתבו של אבי ז"ל
 מ 8.7.1942, בו
 הוא מבשר לקרובינו
 בארה"ב על שחרור
 פאול, תרצה, רוזל
 ומנפרד ממחנה גירס.
 הפורמט הטבעי.

ראה הערת המקבל,
 כי המכתב הגיע
 כתעודתו רק במרס
 1946 !

4
 ציכום אחרון של הורי
 ליד הצריף של ה O.S.E.
 בגירס, בחורף 1942\1943.

על בר קרא בעמ' 161 !

שחרורנו ממחנה גירס

ביום הרביעי, ט" בתמוז ה'תש"ב = 24.5.1942 שוחררו אחי פאול-ישראל, תרצה ורוזל-נעה מכליאה של יותר משלשה-עשר חודשים במחנה גירס. ישראל וזיה אינו מנומרים בזה 14 חודש בן 5 שנים בכבוד. ארגון ה O.S.E. טיפל בשחרורם ולקח אותם תחת חסותו. על פי עדותו של ישראל, הסיעו אותם מגירס למקום בשם Palavas les Flots = פלווה-לה-פלו, למעון או מוסד פנימייתי של ה O.S.E. [המקום בדרום-מזרח צרפת, בקרבת העיר מונטפלייה-Montpellier, ליד חוף הים.] ישראל נשאר במוסד זה חודשיים-שלשה, עד אשר אירועי חודש אוגוסט-ספטמבר שינו את פני עתיד יהודי דרום צרפת ממצבם הסביר עד כה, למצב מסוכן ביותר. את אשר קרה כללית אז ואת אשר קרה לכל אחד מאתנו באופן אישי, אפשר בהמשך.

תרצה ונעה הוחזקו שם רק כמה ימים ונשלחו למעון הילדים המשפחתי של דודתנו גרפרוד זומער ובעלה מקס, ע"ה, בעיר לימז'ז". הם נהלו מעון זה בשם ה O.S.E. כך הגיעו שתי אחיותינו לסביבה ביתית דתית ומשפחתית, פיצוי-מה על הכורח להפרד מהורינו. פירוד זה היה קשה להן, אך קשה שבעתיים בודאי להורינו. זכורה לי תחושה של עצבות וריקנות לאחר עזיבת שלושתם אותנו, -של פירוד משפחתי שלא היינו רגיכים לו עד כה, מאז עזבנו את המבורג, אח"כ את בריסל ביחד; -ועד עתה. על-אף שחיינו בגירס גברים ונשים בנפרד, אך בכל-זאת נפגשנו מדי פעם. לעיתים הורשה אבי להזמין את אשתו-אמנו עם שתי הבנות לצריפנו באילוט ד" של הגברים, כדי לקדש שם בליכות השבת על היין. במיוחד זכור לי ליל-הסדר של שנת 1942, אחד מן השניים הנהוגים בגלויות, כאשר אבי ערך את הסדר בצריפה של אמי. עמנו ישבו עוד שתיים-שלוש נשים, גלמודות באפלולית הצריף. שמיכה נתלתה בין מקום ישיבתנו לבין יתר הנשים, שלא התענינו בכך.... כל זה עבר, נגמר עתה. אמי נשארה באילוט הנשים לבד בניותיה ואני גרתי עם אבי עוד שבועיים, עד אשר הגיע יום שחרורי מגירס.

.....

ביום ב', ה **6 ביולי 1942**, הלכתי בלווית אבי ז"ל בכיוון המנוגד לדרכי הרגילה, אל השער הראשי של מחנה גירס. עד כה הובילה אותי דרכי היום-יומית לקצה התחתון של המחנה, אל גינת העזרה השווייצרית וצריפה. עתה אחז בי רגש מוזר. אני עומד לצאת מן המחנה הסגור בגדרות תיל, כדי לנסוע אל חות-הכשרה חקלאית של הארגון של הצופים היהודיים הצרפתיים, ה- **Eclaireurs Israelites Francais**, בקיצור ה- **E.I.F.** נאמר לי על ידי אבי, כי קבלתי חופשת החלמה והבראה של שלשה חודשים, אחרי מחלת הטיפוס הקשה ממנה קמתי בנס בסוף חודש מרס, דהיינו לפני רק כשלושה חודשים וחצי. אז שקלתי רק 38 קילו. עתה, תוך עבודתי החקלאית ותזונת הצלב האדום השווייצרי השתפר מצבי הגופני לאין-שיעור ושקלתי שוב 48 ק"ג, הישג כמעט לא יאמן בתנאי מחנה הריכוז.

אינני זוכר את הפרידה מאמי היקרה ולא מן האחות אלסבט ויתר שותפי בעבודה, כגון האחות המשנית **Elsa Ruth**, נוצריה אף היא אם אינני טועה, אשר פניה ואופיה היו כשל עירונית, בניגוד לכפריות של האחות הראשית **Elsbeth Kasser** מ **Eisa** לא פחדתי, כי היא היתה עדינה וחיובנית יותר, לעומת אלסבט הקפדנית. השעה התקרבה לצהריים באותו יום שני - כ"א בתמוז ה'תש"ב - כאשר יצאתי עם אבי דרך אשנב התיל של האילוט במעלה לכביש המרכזי, עד הגיענו למהסום שמפריד בין שייכוני העצורים לבין אזור המנהלה בכניסה למחנה. נרמה לי, כי שם נפרדנו, כי אבי לא הורשה ללוותני עוד כמה עשרות בשרים עד לשער היציאה ממש.

אבי צייד אותי בכרטיסי נסיעה מוכנים : באוטובוס האזורי משער מחנה גירס עד לתחנת הרכבת בעיירה אולורון-Oloron ; משם ברכבת לעיר המחוז פו-Pau ; ממנה לעיר טולוז-Toulouse וממנה לעיר ליוון-Lyon, אליה אמור הייתי להגיע למחרת בצהריים, אחרי 24 שעות של נסיעה. שם הייתי צריך לשהות כשעתיים, עד אשר אעלה על אוטובוס אזורי, שיסיע אותי לכפר טלויה-TALUYERS, אשר בין חצרות האכרים נמצאת חוות ההכשרה. הכל היה רשום לי, אך לא שאלתי את עצמי אז, "מי אלה אשר הכינו את כל הדרוש לי" ?

אבי ברכני ברכת הבנים... היתה זו הפעם האחרונה שראיתיו בחיים. כמובן לא העליתי אז על דעתי, את אשר איש לא היה יכול לשער... בידי היו גם 150 פרנקים, סכום כסף רב על פי הבנתי. לא הצטרכתי לו לנסיעה עצמה והיה בו מן הבטחון למקרים בלתי צפויים ולעתיד. כפי שתיארתי בעבר, לא ידעתי מי דאג להוצאתי מגירס כאסיר בחופשה. רק זאת נאמר לי עוד בטרם עזבי את המחנה, כי בבואי לחות-טלויה, עלי להתיצב יום-יום במשטרה המקומית. זה אמר לי, שנחשבת במשטרה הצרפתית בכל מקום בו הורשתי לנוע, כאסיר שחייב לחזור למעצר בגירס לאחר תקופת-חופשתי.

(מאוחר יותר התברר לי, כי חופשתי נתנה רק לחודש אחד ! האם אבי ידע יותר פרטים ממני ? אני מניח כי כן, כי הוא היה צריך לתת הסכמתו בחתימתו ועל פי מכתבו מ 8.7.1942, -יומיים לאחר נסיעתי, -תיאר את הגורמים שטיפלו בשחרורנו מגירס.

אמי ע"ה לא זכרה פרטים, רק זאת, כי גברת סלומון היתה המיטיבה שלנו. יתכן, כי במתכוון, למען הסודיות הדרושה, הוכנס רק אבי בפרטים, כי אמנם שחרורנו היה ליגאלי, אך הושג בעזרת אישים וגופים שלא היו מעוניינים בפרסום דרכיהם, קשריהם הצלחותיהם.)

בעומדי לפתע מצד החיצוני של גדרות התיל ליד כביש ישר המוביל למרחקים פתוחים בשני כווניו, מולי גבעות ושדות ללא גבולות עד קצה שדה הראיה, הרגשתי ממש : 14 חודשים לא חשתי חופש, הייתי כציפור כלואה בכלוב... מלאתי אויר מלוא ריאותי : אה...מה זה להיות חופשי...!!!

.....

בודאי היתה לי צידה מוכנה לדרך הארוכה, אותה הכינו לי הורי הדואגים. כן היתה בידי מזודה קטנה עם כמה פריטים אישיים, ששרדו עוד מבריסל, ביניהם התפילין שלי עוד מהמבורג, סידור תפילה קטן ואולי גם חומש. הייתי לבוש בבגדי הטובים ביותר, כדי שלא אראה כפליט בעיני האזרחים הצרפתיים בדרך.

זמן מועט לאחר עומדי ליד שער המחנה הופיע אוטובוס מונע בדלק גזולין. עליתי עליו ברגשות מעורבים, כי ברור היה גם לי, כי בכך אשאיר את הורי מאחור גלמודים מכל ילדיהם. צער רב ליווה אותי אל החופש, ביודעי, כי השארתי את הורי מאחור....

הרגשתי לפתע חוסר בטחון על אי-התמצאותי ושל זרות בין האזרחים היושבים באוטובוס, - שמכירים בי בודאי, כי אסיר הנני...ולא אזרח כמוהם. 14 חודשים הרי חייתי רק עם יהודים פליטים כמוני... והלא-יהודים אתם באתי במגע היו במעמד גבוה מעלי: האחיות השויצריות וג"נדרמים צרפתיים, שומרניו גם הרופאים הצרפתיים שטיפלו בי, אלה אשר אמנם עשו עלי ניסוי שאולי הציב אותי ממות, ואפילו האה הספרדי הנחמד, כל אלה השתי כלפיהם וגש-נחיתות בלתי-מודע, כתוצאה ממצבנו האומלל, כתלויים בהם ובחסדיהם.

אחרי כשעה וחצי של נסיעה בין כפרי האזור הגעתי לתחנת הרכבת הקטנה של אולורון. נסיעה בין גבהות ועיירות הביאה אותי לעיר פו. היו שעות דמדומים, כאשר עליתי על רכבת מהירה יותר מפו לטולוז, אליה הגעתי אחרי נסיעה של שעות רבות, באמצע הלילה בין היום השני לשלישי.

כל עת הנסיעה הארוכה התבוננתי בנופים ובליכה באורות החולפים. התאמצתי להשאיר ער, כדי לקרוא את שלטי הערים זרעם חלפה הרכבת, להתמצא היכן אנוכי וכדי שלא אחרוף את טורלז, בה עלי להחליף רכבת בפעם השלישית, כדי לנסוע משם אל ליון הרחוקה. לעיר זו, כבר קרוב למטרתי הסופית, הייתי צריך להגיע בשעות לפני-הצהריים. כל אהתי שעות הליכה והבוקר לא העזתי לישון!

אולי נמנמתי מעט. במשך השעות הרבות התחלתי להרגיש כיצד חוזר אלי בטחוני האישי. השתי בעליל, כי יתר הנזסעים לא ראו אותי בתמיה, והעזתי אף לשאול כמה מהם שאלות בענין מטרתי והם ענו לי באופן נורמלי. חשתי, כי לשוני הצרפתית לא נשמעת להם בצורה זרה ומוזרה ובטחוני הלך והתחזק בי.

כך תרם בודאי גם כובע הבסקים השחור, הנהוג בדרום, אותו חבשתי.

העובדה, כי אף אחד מן הג"נדרמים הבוזקים את הנכנסים והיוצאים בתחנות הרכבת לא דרש את ניירותי, -שכללו צו מנהלי שבו רשום, כי הנני מורשה לנסוע ממחנה המעצר גירס לתחנת המשטרה בכפר טלויה במחוז La Rhone-, הבהירה לי, כי אני נראה כבחור צעיר ככל הצעירים.

בשעות הרבות בקרונות הרכבת השתכנעתי, כי בעצם דבר רגיל הוא, כי צעיר בן 17 יסע לבד לאן שיחפוף, ללא הגבלה וכבלים. כשהעזתי (!) לעזוב את התא כדי להתהלך לאורך מסדרון הקרון, הצטערתי על כי הליכה החשוך מונע ממני לראות את הנופים החולפים והמתחלפים, לאחר שכפו עלי במשך 14 חודשים לראות תמיד רק את אותם מראות החד-גוונים מסביב לגדרות התיל של גירס.

(אחד משירי גירס הידועים ביטא : "אינני יכול להביט בהם יותר, בהרי הפירנאים... Ich kann sie nicht mehr sehen - die Pyreneen...)

אחרי לילה של ערנות מאומצת הגעתי בשעות הבוקר לעיר ליון. חשתי סחוט, עייף ולא-רחוף. לכן יצאתי מתחנת הרכבת הגדולה וההומה אנשים: החלטתי, כי אני צריך להסתפר, כדי להראות כאדם מן הציויליזציה, לפני שאסע להתקבל בחוה החקלאית כצעיר נורמלי ותרבותי בין יתר בני הנוער.

האוטובוס שתחנתו ההתחלתית היתה לצד תחנת הרכבת הראשית La Gare du Midi, אמור היה לנסוע רק בשעת הצהריים, כך שנשארו לרשותי עוד כשעתיים.

לראשונה מזה שנה ורבע חשתי את עצמי חופשי ברחובותיה של עיר מודרנית, אחרי המחנק, האפרוריות והפרימיטיביות של מגורים עלובים בצריפים שחורים, בהלכי על אדמה בוצית ובנועי בין דמויות אדם עטופי סמרטוטים ושמיכות צבאיות מעופשות בחורף ומאובקות בקיץ. ריח המחנה דבק בי, כך חשתי-חשתי ושערותי הארוכות העידו בי ובעליבות-חיי עד אתמול. רציתי להסתפר בהקדם.

חפשתי מספרה ואמנם לאורך השדירה הרחבה בה מצאתי את עצמי מיד ביצאי מתחנת הרכבת, ראיתי כמה שלטי פרסומת וחלונות-ראוה המעידים על סלוני-תספורת מן האלגנטים ביותר. בלבושי המרופט לא העזתי להכנס לטרקלינים כאלה, שמא יראו לי את הדרך החוצה, מיד עם הכנסי. כן חשתי ממחירי סלונים אלה ומאלגנטיות בלתי מקובלת עלי. זרה, מסנוורת ומפוארת מדי, שאין מדרכי להסתפר בכאלה, - אני - שוכן מחנה-פליטים עד אתמול.

לכן פניתי לאחד הרחובות הצדדיים, צר יחסית. שמחתי לגלות מספרה, אשר רק שלט העיד עליה, אך אשר חלון הראווה שכה היה בלתי שקוף ולא הפחיד אותי בפארו. זו בודאי מספרה המתאימה לרמתי מבחנת התשלום שאוכל להרשות לעצמי וללבושי הפשוט. כך חשתי עם עצמי, בתומי... כי רק פתחתי את הדלת ואיש לבוש לבן קד קידה עמוקה ובתנועת-יד גרנדיוזית הושיב אותי בכורסה... וכבר החל "הפיגרו" בתספורת "אקרובטית" כמעט, כאשר ידיו ומספרניו מרקדים סביב ראשי בתנועות נמרצות ואלגנטיות. אף פעם לא "טופלתי" כך אצל ספרים. לא בכריסל ולא בילדותי בהמבורג, חשבתי בפליאה ממש. לפתע שואל אותי "אמן-השיער" משהו שלא

ירדתי לכורונתו מהוסר נסיון במספרה מסוג זה... הנהנתי רק, כדי לא להחשיב
בבורותי... וראשי מוטבל כבר בקערה עם מים מוקצפים, חמים, ריחניים ונעימים.
רק אז תפשתי ששאל אותי אם אני רוצה Fiction? אך עתה היה מאוחר מדי
מלהביע אי-הסכמה. אחרי דקות של עיסוי ראש מהנה, שוב שאלה לא מובנת, והנה
מניף הפיגרו מכשיר ייבוש עם רוח חמה, מסוג שלא הכרתי כזה עד כה.
על השאלה הבאה כבר לא ניסיתי לעמוד על טעמה וזרזיף קר של נוזל מבושם
מקרר לי את הראש. הסרקה והברשה ותחושה שלא מן העולם הזה, נקיה ורעננה
עוטפת את ראשי, כפי שלא תשתי כזו מזה ארבעה-עשרה חודשים של מיטת-עץ עם
פרעושים, פשפשים, גירויים וגירודים, אבק השמיכות וניירות העיתון ביניהן,
אבקת הדי-די-טי התמידית בבגדי, תחושת הטחב והזוהמה מסביב... איזה עולם...
"ומה עכשיו?" עוד לא הספקתי לחשוב, והנה הפיגרו סובב אותי עם כורסתי,
מראה מאחורי ומראה אחרת מפני... ואני רואה דמות שלא הכרתיה עד כה:
שיערי צמוד לרקתי וקרקפתי, מבריק כולו. לפתע חשתי שהלכתי לאיבוד בעולם
בלתי מוכר לי, גרנדיוזי, לבן וריחני. עתה מניף הספר מגבת גדולה כמו
שמניף הטורירדור, לוחם השוורים, את הבד האדום לפני השור. אני שבוי בהצגה
גדולה, קורבן לסיטואציה שלא צפיתי לה, מבולבל כל-כולי.
באלגנטיות אך גם בהחלטיות מקים אותי הספר על רגלי ומוביל אותי לקופאי
שליד הדלת. [האם הרגיש במבוכתי? למי הוא חשב אותי?]
אני שואל בצרפתית: כמה לשלם? שוב אינני מבין את תשובת הקופאי!
האם היה זה צרפתית? ואולי ספרדית? לא העזתי לחזור על שאלתי, כדי שלא
יראה את בורותי, את חוסר ההתמצאות שלי. אולי ישאל אותי מי אני ולמה אינני
מתמצא במחירים הרגילים ויגלה כך שאני עציר בחופשה...
כדי להתחמק משאלה נוספת, מושיט אני לו את שטר ה-100 פרנקים ולא זה של
50 פרנק שהיה ברשותי. הרי הוא יתן לי עודף בהתאם למחיר, כך חשבתי בלבי.
אני מחכה. אך הוא שם את השטר בקופה, מחייך אלי עם שפמו העשוי היטב וסוגר
את הקופה. כשהוא חש שלא הבנתי הוא מנענע קלות בראשו. אני משתהה עוד.
אך "הטורירדור" ניגש אלי, אוחז בזרועי, פותח את הדלת ובתנועת-יד רחבה מראה
לי את הדרך החוצה. הדלת נסגרת אחרי. אני מביט נדהם על חלון הראווה האטום,
דרכו לא רואים פנימה. הנה השלט. כתובה עליו רק מלה אחת: Coiffeur = ספר.
לא טעיתי... ההלכו לי 100 פרנקים על תספורת אחת??
כשמתבררת לי עובדה זו, בלתי הגיונית על פי מושגי, מתפרץ אני בצחוק אדיר...
צוחק, צוחק ולא יכול להרגע מלצחוק. הבנתי! אני זר, רואים עלי שאינני מן
העולם הזה. סדרו אותי... או האם אני באמת לא יודע מחירים עכשוויים??
אנוכי, שזה יותר משנה, מאז שעזבנו את בלגיה במאי 1941, נותקתי מן החיים!!
שקוע במחשבותי אודות מה שהוכח לי זה עתה, חוזר אני לאטי לתחנת הרכבת.
ראשי רענן וקריר, כפי שלא הרגשתי אותו חודשים רבים. אך כיסי כמעט ריק!
נשארו לי רק 50 פרנקים מן הסכום הגדול, בו צייד אותי אבי בצאתי אל העולם
החופשי... רק אתמול. ועוד לא ברור לי: האם סידרו אותי בבורותי??
או האם 100 פרנק אינו סכום רב כפי שחשבתי??
אינני מעיז לנצל את הזמן הנוסף לטייל עוד מעט מסביב שמא יאחד את דרכי
אחר ליציאת האוטובוס היחיד לחווה אליה אני שואף להגיע עתה בדרך הקצרה
ביותר. הרי התברר לי, כי אני כמעט אין-אונים בעולם החופשי ולא נשאר לי
כסף להרפתקה נוספת... לנסיעה שלא באוטובוס המסוים, לו אשלים בכרטיס שהוכן
בעבורי מראש. הנני מוצא את תחנת האוטובוס ריקה מאדם ועולה בי החשש, שמא
אחזתי. אך לא! השעה עוד מוקדמת מדי!
בשעה היעודה, בשתיים עשרה בצהריים מתחיל הקטע האחרון של נסיעתי לטוריה.

CERTIFICATE תעודת

UN BOSQUET DE 1000 ARBRES

חודשה בת 1000 עצים

A YATIR
EN L'HONNEUR
d'ANDRÉE SALOMON
A ÉTÉ PLANTÉ PAR SES 'ENFANTS'
EN ISRAËL ET DANS LA DIASPORA
EN SIGNE DE PROFONDE RECONNAISSANCE

ביתר
ע"ש
אנדרה סלומון
נטע על "ילדות"
בשאל וכתוצאות
במקום ובאמצעות

ישראל ה' תש"ו כסלו' 1476

קרן קימת לישראל KAVANAH ISRAEL

ירון אילנה (בודנהיימר) נדיב המען ה' 29 ע"ש
באר שבע יק"ו 84844
0543136 de
אקדמי

אופנהיימר מדטן

אברה'ם
אבישר בת שבע (אליזבת נחמוידט)
יען הנציב

להמן בן יצחק
נתניה

אילת נעמי (גיולה אדל)
Egypte נה סרן

לוי חנה (אני הירשפלד)
יעבי ציון

איצקוביץ רחל
ירושלים

ליזרוביץ נועה (בונדהיים רוזל)
חולון

אליאס שושנה (אירנה)
נהלל

למזן צבי (הורמן לרו)
נוה חנוניתן

אסל הלן (פרנקל)
Algerie
Fénelon קרית גת

מילר לולו
יען-הנציב

בו'עצקי עליזה
בית נקופה

נאמן פאני (הבידין) הי"ב/52
חדרה
Tel Aviv

בינמוביץ יהודה
גב יהודה

קטוק ארנסט
ירושלים

בן ברית יוסף (בונדהיים מנפרד)
חיבת ציון

צור אסתר (יוזנבלום)
Bariolun
Espanje יען הנציב

ברל דליה (אני פישר)
קרית ביאליק

פישר אהוד (אריך)
חיפה

בדפמן משה
ירושלים

קוך ג'רדד
Tel Aviv צרפת

גלסנר זיקי (רוזנבלום)
Bariolun Espanje יען הנציב

ראונר זאב הי"ב/52 יק"ו
נחניה
Levde Espanje

המור אהרון
Espanje כיוואות יצחק

רובנס ברטי (הייברג)
נוה אביבים

הרמן גי
צרתי

ריין לוטה (מישל לוטה)
Espanje יען הנציב

זייל שושנה
יוסור

ריין סמי
Tel Aviv יען הנציב

זייל שמואל
Edinabre
1957-1967 יעמר

שמיר אודה
בית קמה

זייל מרגוט (שרגנהיים)
באר-שבע

שפינגר מלכה (אסל פרנקל)
Ami Abuelo צרפת

זייל יעקב
באר-שבע

שרגנהיים ריטה
Tel Aviv צרפת

זייל זילביה
באר שבע

זייל מיכאל
באר שבע

T A L L U Y E R S

...אני חוזר לאטי לתחנת הרכבת, כאשר בכיסי רק עוד סכום של 50 פרנקים. התברר לי, שאין זה כסף רב בכלל, אם אמנם התספורת עולה 100 פרנקים. אני מוצא את תחנת היציאה של האוטובוס לאזור הכפרי, בו שוכן גם הכפר פלזניה. בירור מעלה, כי הוא יצא מכאן, ממרכז ליאון, בשעת צהריים. האוטובוס מונע בגזולין מופק מפחמי-עץ, כמו כל התחבורה הפרטית והציבורית בעת המלחמה בצרפת. הגרמנים הדי החרימו כל כמויות הבנזין והמזוט לטובת מכונית המלחמה האדירה שלהם. הם שקועים עמוק בחזית הרוסית, עד סטלינגרד הגיעו. האם מתבוננים בי יתר נוסעי האוטובוס בסקרנות, כפי שנדמה לי? אם כן "הריחו" כפריים אלה נכון. אני זר באזור. ועוד איך אני זר! הם אולי לא משערים, כי נער יהודי מגרמניה אנוכי, שזה עתה השתחרר זמנית ממחנה ריכוז של ממשלתם, משתפת הפעולה עם הכובש הגרמני. הנסיעה ארכה כשעה בינות למטעי תפוחים ואגסים, כרמים ושדות תבואה, שדות מרעה ושקף, כפרים אדומי-גג ומתבנים, כאשר הנהג מסמן לי בתוך כפר, כי עכי לרדת. האוטובוס חונה בסמטה לא רחבה, לאחר שפנה מדרך מרכזית ליד בנין העיריה ימינה. אני יורד, סקרן אך גם בתחושה של חוסר התמצאות, הנוסכת אי-ביטחון. מצביעים לי על גדר ומבנה מאחוריה, הדומה לכעין טירה עם מגדל. בין הגדר לבניני המשק, מטע תפוחי עץ, מראה מרהיב בשבילי, שזה עתה שוחררתי ממחנה גירס הערום מכל עץ, צל ונוי. מקבלת אותי בסבר פנים טובות אשה כבת 30-35, אשר שני פעוטים נצמדים אליה. "אני פורמי" היא מציגה את עצמה, ונראה בעליל, כי חיכתה לבואי; "והילדים הם רוטי ומישל". קבלת הפנים היתה לבבית ואמהית. קבלתי מעט בטחון. חשתי שאני שוב בין ידידים וכי כאן הוכן לי מקום. "הבחורים עוד בשדה ובעוד כחצי שעה הם יבואו לאכול בצוותא את ארוחת הצהריים. שים את מזוודתך באולם האוכל וחכה להם שם, ואני אלך בינתיים למלאכתך". אני פונה כה וכה, מתבונן בשולחנות אוכל ארוכים וספסלים, העומדים בצורת האות ח. חלונות פתוחים לשדות מסיב, מראה מרהיב. המרחבים יוצרים בי תחושה של אור, שאין לתארו. אין גדרות, הכל פתוח עד לאופק. אפשר כאן לנוע ללא מעצור. זה משהו לו ציפיתי, וכשהגעתי אליו הוא מרחיב את חזי ונשמתי, ואין גבול להתעלות הנפש! מול הדלת ארון מדפים, עליו ספרים, סידורים ומכשיר רדיו. מזמן לא ראיתי דבר כזה. באין לי משהו יותר טוב לעשות, ניגש אני לרדיו ומסובב את הכפתור. מן התחנה אליה היה הרדיו מכוון, בוקעים דברי הסבר ומוסיקה ואני מהופנט, אחרי שהייתי שרוי שנה ורבע במצור תקשורת, בנוסף לפיסי. לפתע נכנס לאולם בחור נמוך-קומה, ניגש בסערה אל הרדיו ובתנועה נחרצת סוגר אותו. במבע מאיים קמעה ובטון נרגז הוא פולט כנגדי: "כאן זה רק אני, שמרשה לפתוח את הרדיו... ההבנת ???" בוש ונככלם ואולי יותר מכך נדהם, עולה סומק בפני... לקבלת פנים עויינת ותוקפנית כזו בודאי לא ציפיתי. וכי מה עשיתי? כן, אמנם פתחתי את הרדיו... אז מה, הנקלעתי לתוך מחנה צבאי? אך ההוא, מבוגר ממני בכמה שנים, התכוון ברצינות תהומית. אני לומד עתה בדרך מאוד לא נעימה, כי יש כאן הירארכיה. יש השווים יותר ולהם מותר, -ויש השווים פחות ולהם אסור... ואני השבתי שנסעתי אל קבוצה חסרונית ושונה... כה חיכיתי לחיים חברתיים, כה קויתי לחוש שנה בין שוים. עתה למדתי כי טעיתי וכי סיפרו לי דברים שבדמיון על אורית הסוציאליזם החלוצי. אני בכל אופן שנה פחות ובחסד קבלו אותי, ואני חסר הזכויות, זה האסיר יושב מחנה הפליטים, הזר והפליט מגרמניה. למדתי בדקה הראשונה מבחור מבוגר מעט ממני, שמעמדי החברתי הנחות ליוה אותי גם לפה, כך הבנתי זאת...

שוב אבד מעט בטחוני העצמי, אותן צברתי בנסעי ברכבת ככל אדם אחר, ואשר קבלתי
היזק בהתקבלי על ידי פורעם, אשת מנהל החוה.
לאחר כמה דקות באו כחמשה-עשר בחורים וכמה בחורות. כולם נטלו ידיים, ברכו
התישבו. ברכת "המוציא לחם מן הארץ" נאמרה ביחד והוגש המרק ויתר מנות
האוכל, מינות כודאי ממנת האוכל הדלה של גירס, הגם שאין פרט זה זכור לי.
התרשמתי עתה מן החיים החברתיים, הביחד, - ואף מהנהגתו את ברכת המזון של
ז"ק, או אולי היה זה משהו אחר מן הבוגרים יותר, כגון דודנר לוי ?
פרטים אחרים מיומי הראשון נשכחו, אולי עקב הנסיון המדכא הראשון בחברה
החדשה. הקצו לי מקום באחד החדרים, בו גרתי מעתה עם עוד שניים או שלשה
מבני גילי. אולי היו אלה סמי ורובס ? נדמה לי לזכור, כי הם הרגיעו אותי,
אחרי שספרתי להם את הרפתקאתי הלא-נעימה והמעליבה עם ז"ק. הוזהר לי, כי
יש פה משטר, המתבטא גם ברמה התרבותית. ז"ק, חובב מוסיקה קלאסית ומומחה בה,
ממונה על כך (אוכלי מינה עצמו ?), שצעירי החוה ילמדו להוקיר את תרבות
המוסיקה הקלאסית. והרי רק מכשיר רדיו אחד בחדר האוכל, שהינו גם בית-כנסת
ובית-מדרש; על-כן לא יתכן ויכוח תמידי על בחירת התחנה המשדרת ותוכן
השידור. מסתבר שהיה צדק במשטר, השתכנעתי והסתגלתי.

גם לחברי החוה היו כנראה חששות בבואי, כי כך כותב "שאמו", פרדריק המל, מנהל
הקבוצה בספרו החשוב, המשחזר את התקופה : "את אשר עשה לך עמלק" :
.. בגבור אימת ההגליות למזרח, ביקש האב גלסברג שנקבל אלינו מקצת מן הזוכים
"לחופשה". הראשון היה מנפרד בונדהיים שחלה בגירס בטיפוס הבטן. עתה הלך
והחלים, אך היה חלש עד כדי כך, שרגליו נשאוהו רק בקושי. האב-הכומר הודיע
לנו, כי עקרונית זכאי מנפרד לחופשת החלמה של כמה שבועות, אך אין לשלחו
בחזרה למחנה בשום אופן. הוא, הכומר ידאג לכך שתיקו האישי יעלם, כך שלא
יתעוררו שאלות או דעותיו ולא יחפשו אחריו.."
[בגרסה הצרפתית משנת 1982, הקטע בעמ. 71; - בגרסה העברית מ 1988, בעמ. 77]
יתכן ושאמו הגזים בתיאור חולשתי, אך היה זה כנראה הרושם שעשיתי עליו ועל
יתר רואי, אלה שלא היו אף פעם במחנה ריכוז. שקלתי פחות מ 50 קילו.
בשיחה אישית שנים רבות אחרי הארועים, הודה שאמו, כי חשש מאוד לקבלני
לקבוצה, כי פחד שאדביק את חבריה במחלות ובמיוחד בטיפוס... רק גברת אנדרה
סלומון שכנעה אותו, כי חששו מוגזם וכי החלמתי מן המחלה.

חיכיתי ליום עבודתי הראשון, כי הערכת, כי אשכנע את הקבוצה ביכולתי.
שאמו סדר לי עבודה בגן-הירק, כי בודאי מסרו לו על מקצועיותי בענף זה.
במדרון מאחרי בנין המשק הגדול השתרע שטח די גדול, בו ערוגות עם גידולים
שונים. המראה היה שונה מאוד לעומת מחנה גירס וגם לעומת בית-הספר החקלאי
בבריסל. - במעלה המדרון הכניסה למטבח הגדול. לשם היה עלי להביא כל יום
את יבול הירקות, כל יום על פי הזמנת הבחורות. אלה נראו לי בוגרות ממני
ומפותחות. השתי נחות לעומתן והתביישתי לדבר אתן בחופשיות. לע"ע מלאתי את
תפקידי ונראה לי, כי אחרי כמה ימים חשתי יותר בטוח גם בין הבנות הבוגרות.
לא זכור לי, כי חוץ ממני עבדו עוד בחורים בגן הירקות. האם היתה זו עד כה
עבודה הבנות ? ואני הועמדתי במקומן, כי נחשבת חלש לעבודה גברית יותר ?
רציתי להוכיח את עצמי, לחוש שאני רצוי בגלל הידע והיכולת שלי, בגלל הרצון
שלי לעבוד ולתרום לקבוצה, להיות מועיל. רציתי ביותר שלא יזלזלו בי היותי
"דק" פליט, הזקוק לחסדים. נדמה לי, כי לאט לאט חשתי טוב בין החברים, הזרים
לי בהחילה. אחרי תקופת התערות ראשונה, רציתי לעבוד כמו יתר הבנים.
רציתי להעמיס חציר וקש על העגלה הרתומה לזוג פרות; כן רציתי גם לחרוש !
פרט לפרות, ששמשו הן לחלב והן לעבודה קלה, היו ברפת שני שוורי-עבודה,

טיטוס ונירון. השכם בבקרים, לאחר תפלת שחרית וארוחת בוקר משותפת, ירד אחד הותיקים, בחור גוי ורחב, אלפרד ברום (Alfred Boehm) שמו, אל תחת הקיסורים שבחצר הפנימית הקטנה של המבנה דמוי ה-Bourgeois-השירה, בו היו חדרו המגורים בקומה השניה, והחלו להשמע מתוך הרפת החשי השרשראות וכלי ההרש, כאשר אלפרד מכוון ומזרז את השוורים הגדולים בקריאות ופקודות. הוא רתם אותם לעול-מעץ שנקשר לראשם ועורפם כמעט כמו תפילין ואתם נרתמו אל מוט המשיכה של מחרשה מפלדה, הקרויה ברבנט-Brabant.

... ט י ט ו ס .. נ י ר ו נ .. ה .. א י ס י .. א ל ו נ ז י
T i t u s .. N e r o n .. h a h .. i c i .. a l o n s .. i

כך בקעו קריאותיו הרמות של אלפרד מן הרפת. התפעלתי. בחור יהודי, גוי אך חזק, מוביל ומנחה שני שוורים גדולים וכבדים והם נשמעים לו, כאילו הוא אכר גוי מלידה. הם לא רואים בו כי אם אדונם! כמה מפליא ונפלא. היה בכך מן הקסם בשבילי ורציתי מאוד להגיע אף אני למעמד ולדרגת איכר-חקלאי כזה. קויתי מאוד, כי יום יבוא וגם לי יותר לשים את עול-העבודה על עורף הפרים, לרתום אותם ביחד למחרשה, או לעגלת השחת.

המחרשה היתה מן המשוכללות ביותר באזור ולא לכל אכר היתה כזו: בעלת שני להבים שמוחלפים בסוף כל תלם. האכרים שחרשו במחרשה רגילה לאזור, חרשו את השדות ממרכזם החוצה בריבוע. עם מחרשה זו, חורשים הלך וחזור, תלם ליד תלם. בקצה השדה מרימים את הכלי כולו מתוך התלם, מסובבים את כיוונו במקום. בו-זמנית צריך החורש לסובב את השוורים במקום אל הכוון הנגדי. הוא עושה זאת, אם מיומן הוא בעצמו, בכווננו אותם בעזרת מלמד בקר ארוך, המושט לצד ראשם ובקריאות-כיוון רמות. או נער-עוזר מוביל את השוורים בצעדו לפניהם בתלם, בהושיטו לפניהם את מלמד הבקר, או באחזו בקרו של אחד מהם ביזו האחת. התבוננתי היטב, כאשר השדה לחרישה היה פרוס מתחת גן הירקות, מעבר לבריכת הברווזים והברבורים אשר גבלה עמו. יתכן והבעתי את בקשתי להיות לעוזר לאלפרד, כי יום אחד, -אולי שבועיים או שלש לאחר הקלטותי בטלויה, יצאתי עם מלמד הבקר ביד לפני שני השוורים, לחרוש עם אלפרד שדה חדש. בהגיענו לקצה השדה, נעמד אני לפני נירון וטיטוס, כפי שהורני אלפרד, הנני מניח את מלמד הבקר על העול בין צווארי שניהם ואני מתחיל לצעוד לפניהם, בקו ישר עד כמה שיכולתי. אלפרד החדיר את להב המחרשה לקרקע.

רחש בקיעת האדמה שנשמע מעתה לכל אורך החרישה והריח של אדמה טרזיה שעלה בנחירי, יצרו בי כעין שכרון קל. חשתי גא ומחוזק. בהליכה איטית, בקצב השוורים, מלא חשיבות, צועד אני צעד אחרי צעד לפניהם, להובילם בקו ישר מקצה השדה אל קצהו השני. בהגיעם לשם, מדריך אותי אלפרד כיצד לפקוד עליהם להסתובב בעיגול קצר, בלי שימשכו את המחרשה הרחק מדי מתוך התלם החדש. אך עלי להזהר, שלא יסתבכו ברגליהם במוט הגורר את המחרשה. אחרי כמה נסיונות שלא עלו כל-כך יפה, כאשר אני חש בושה על כי אינני מצליח כראוי, ואלפרד מראה מעט אכזבה, - מקבל אני יותר ויותר מיומנות, עד אשר המלאכה צלחה בידי. אלפרד לא ביטא יותר אכזבה תוך רשינות והשתי גאונה אמיתית. - האדמה היתה רטובת ובוצית ונעלי הלכו וכבדו משכבת הבוץ הנדבקת לסוליות. הקרסוליים החלו לכאוב לי וחששתי שלא אחזיק מעמד עד לשעת הצהריים. אך לא הייתי מוכן להכנע. התביישתי להודות שזה מעל לכוחותי הדלים באמה, יחסית לכל הבתורים האחרים וכי איו לי פשוט מספיק כח.

הרי שלחו אותי לטלויה כחקלאי, וככזה התקבלתי. לא יכולתי להודות בחולשתי ולכן המשכתי וכמעט יצאה לי הנשמה, עד אשר הגיע הזמן לחזור בצהריים למשק. כל הגוף כאב לי; - הזרוע שהחזיקה שעות על גבי שעות במלמד הבקר הארוך, הגו והרגליים בגלל ההליכה הבלתי נפסקת, כאשר שניים-שלשה קיזו של אדמה זבוקים בנעלי; והמתניים עקב הפניית הגוף למחצה קדימה בכוון החרישה ולמחצה אחורה

כדי לאחוז במרני השוורים כדי לכוונם להליכה בקו ישר... אך תחושת הגאווה, על כי בחרו בי והטיחו עלי עבודה חסלאית אמיתית, מלאה את נפשי. --- עברו יומיים או שלושה ואלפרד לימד אותי להחזיק במחרשה ולכוונה קלות, כדי שהתלם יחפש בקו ישר ובעומק אחיד וכדי שהאדמה אמנם תהופך, -תחתית הרגב יגולה לאור והצמחיה ממעל תכוסה עתה בתחתית התלם, כדי שתורקב בתור האדמה. איזו תחישה נהדרת לפלח עם הלהב המתכתי הכבד את האדמה הרטובה, הנוצצת, כאשר היא הפוכה בתלם ארוך-ארוך. בהגיענו לסוף השדה, היה עתה עלי למשוך אחרוני, כדי שהמחרשה ולהבה יונחו על האדמה מלמעל. תוך כדי סיבוב כוון השוורים על ידי אלפרד, היה עלי לשחרר את הכף החורשת מכו הכלי, לשלוח את הכף הנגדית מנרונה, להרכיבה מהר על הצד שלה ולהחזיר את הכף שנשכפה הצידה על הנדן. כל הפעולות אלה דרשו מיומנות, כדי שברגע שהשוורים חזרו לתלם, לא יהיה עיכוב אף לשניה והחריש יתחדש בכוון הנגדי. כמעט והתפוקו עצמותי מכובד המחרשה ומכפות החרישה, ושרירי כמעט ולא עמדו במעמסה, אך לא ויתרתי על הזכות שנפלה לידי להשלים כמה וכמה סיבובי חריש, לפני שהסכמתי לחזור לתפקיד עוזר החורש, המוביל את השוורים.

עוד עבודה קרצה לי להתנסות בה, גם זו נראתה לי עבודת גברים : להעמיס קש או חציר על העגלה הדו-אופנית המיועדת להובלתם. היבול היה מונח בשדה והיו צריכים להובילו לאסם הקש, אל תוך החלל הגדול שנוצר תחת הגג המשופע. אחיזת קלשון ארוך-ידי, תקיעת שיניו אל תוך הקש, הנפת הערימה שהצלחתי לשפך על שיני הקלשון אל מרומי העגלה, אלה נראו לי להיות עבודות גברים ממשיות. האחראי על ענפי הפלחה בחוה, היה בחור נאה וחסון, שנראה לי כאחד מן הפועלים החקלאים, בני אכרים הם בעצמם, שחיו אצל האכרים ושרתו את משקם. לא הבחנתי שיהודי הוא. להיפך, הייתי בטוח שפועל נוכרי הוא, אשר עקב עברו החקלאי משמש כמדריך לנו, הצעירים היהודיים מן העבר העירוני.

דוד רוזנברג, אשר כל עבודה בשדה ובחצר היתה נהירה לו, עמד שם על ערימת החציר שעל העגלה הרתומה לשתי פרות והניף בתנופה אדירה קלשון לאחר קלשון, כל אחד עמוס בחציר, אל תוך הפתח אשר מתחת לגג המתבן. כמה רצייתי לחקותו ! ואמנם גם יום זה הגיע... אני עומד על העגלה, בתוך עליית הגג מעלי רובס. עלי היה להעביר לו ערימות כמלא הקלשון ועליו היה להניח את החציר שכבה על גבי שכבה. אני אוחז בקלשון, כפי שראיתי את חברי עושים, תוקע את שיניו לשכבת חציר ומנסה להניפה אל-על. איזה משקל !! נאלצתי להתאים את הכמות לכוח זרועותי, בלי להדמות לדוד או לרובס, כי ההנפה דרשה כוח כמשקל החציר. הרי משקל גופי היה פחות בהרבה ממשקל שני הצעירים החסונים האלה...

הייתי בטלוייה כבר שלשה ארבעה שבועות. בעקרון הייתי חייב להתיצב בתחנת המשטרה יום-יום, כאסיר בחופשה. אך שאמו דאג לביטול הגזירה, והוא ערב בעדי, היותו עתה האחראי עלי. לא ידעתי על הסדר זה אז, רק ברבות השנים סיפר לי על כך. רוב ימות השבוע הוא לא היה במשק, אלא עסק בעניני הארגון של הצופים היהודיים בצרפת = *Les Eclaireurs Israéliens de France*, שהוא היה אחד מראשיו. אשתו פורמי-FOURNI (נמלה בעברית), היתה אחראית על בנות הקבוצה, אשר חשתי, שאין לי זכות לקשור אתן שיחה. האם הייתי ביישן כל-כך ? או האם הן היו מסויגות כפי שהיה נדמה לי ? היתה פאני, שלא העלתה חיוך על שפתיה ופניה נראו רציניים תמיד, אפילו קשוחים; היתה אמלי, רכה יותר אך אף היא לא הראתה לי פנים. והיתה ריטה, יפהפיה ממש אשר בודאי לא שמה לב אלי, הנער החדש, הצנום והזר. ספקתי להן מירקות-הגן על פי הזמנון, זה היה קשרי היחיד אתן. חשתי כלפיהן כספק מצרכים, לא כחבר קבוצה.

עם חלופי השבועות הסתגלתי לחברה החדשה, שהיתה בעיני אידיאלית :
חברה יהודית מקיימת מצוות יום-יום, בתפילות שחרית, מנחה וערבית בצוותא;
קיום שבת כהלכתה הן בשביתה מוחלטת מכל עבודה, הן בקבלת השבת החגיגית
עם תפילה ושירה ליד השולחנות הארוכים, ממש כמו בבית הורי בהמבורג ובבריסל
ועוד ביתר שאת. חברה קולקטיבית, בה כל אחד תורם כפי יכולתו ומקבל את
צרכיו הדרושים ביותר; חברה אשר רואה בעבודה חקלאית ויצירתית חידוש וחובה
כדי להכשיר עצמה לחיי-עם בריאים בעתיד לבא - בארץ ישראל.

ימי הששי הוקדשו רובם ככולם לנקוי התצר והכלים. שאמו (גמל בעברית) הקפיד
על כך באופן קיצוני ומראה החוה לקראת שבת היתה ללא דופי בנקיון וסדר !!
לילות השבת, החפילה המסוגנת, השירה והזמרה וכן דברי התורה ליד שולחן
ארוחת השבת; ולמחרת קימת-בוקר מאוחרת מזו של ימי החול ותפלת הבוקר, קריאת
התורה ושוב ארוחת שבת על כל סממניה המסורתיים; הקידוש הציבורי וברכת
המזון המושרת במקהלה; מנוחת השבת ושיעור, כל אלה סיפקו לי חיי נפש ותחושת
שלמות, כפי שלא השתי אותם מעודי. הרחבת-נפש נוספת נגרמה לי אחה"צ, כאשר
יצאנו לסיור קבוצתי לשדות החוה, סביב סביב. לשבתות באו פרט לשאמו, כמה
בחורים מבוגרים יותר, כאלה שעבדו בחלקת היער ליד העיירה Treves או היו
בתפקידים ארגוניים שלא נודעו לי.

דברו הרבה על הרב'ה, הוא מקס ברנבלוט, שניצב את דמותה היהודית של הקבוצה,
אך אינני זוכרו, -ועל ליאו כהן, יליד המבורג, שמילא תפקיד של רב הצופים
היהודיים בצרפת והשפיע גם על עולמה הרוחני של טלויה. לא זכיתי לפגשו.
כן זכורים לי בחורים מבוגרים ממני, כגון וורנר לוי מהמבורג, בני לנג וז"ק
סמואל שהצטיינו במיוחד בהנחלת אורה יהודית ולימוד התורה במקום.
ז"ק, פרט היותו "המנהל המוסיקלי" במקום, היה גם בעל-קורא וחזן על פי מסורת
יהודי מחוז אלזס הצרפתיים-האשכנזים.

- פעם אחת החזרתי לו על העלבון שספגתי ממנו ביום הגיעי לטלויה.
היה זה בארוחת הצהריים באחד מימי החול. הרדיו היה פתוח ונוגנה בו מוסיקה
שאף אחד לא התיחס אליה. בסוף המנגינה הכריז הקריין :

"כרגע שמעתם את היצירה הזו-וזו בדי-מינור של בטהובן", קפץ ז"ק ממקומו
בצער גדול וקרא -"הה, כמה חבל שלא הקשבנו ליצירה קלאסית זו..."
ואני, לא יכולתי להבליג ואמרתי בלעג לא קטן: "לו הבנתם במוסיקה קלאסית, לא
הייתם זקוקים לקריין-הרדיו שיאמר לכם, שכרגע השמיעו יצירה של בטהובן".
חגגתי לי כעין "נצחון", כאשר יכולתי להצביע על חוסר האמיתות של התנשאות
מזויפת בהבנת מוסיקה קלאסית, כביכול... מאז סלדתי מפולחן מוגזם במוסיקה
קלאסית... דמויות אחרות זכורות לי רק במעומעם, כמו הקרוי ביזון,
בעל מלאכה ונגר שטיפל בכל מה שהיה טעון תיקון ובמיוחד בעבודות נגרות.
[שאמו מפרט אודות חיי העבודה והרוח בטלויה, בעמ. 58-78 בגירסה העברית]

אם אציין עוד אכזבה, בנוסף לגערה שספגתי מיד עם הגיעי לחוה, כאשר לא
יכולתי לדעת שרק בחור אחד, -ז"ק, רשאי לפתוח את הרדיו הציבורי שבחדר
האוכל; --- אעשה זאת מפני שראיתי בחברה זו אידיאל, שאין לערער עליו.
פגעו בי התנהגויות מנוגדות לתפיסה האידיאלוגית, אליה התיחסתי ברצינות
מוחלטת. - יום או יומיים לאחר הגיעי לקבוצה, מסרה לי אם החוה המשפחתית
חבילה, שהגיעה לטלויה על שמי בדואר. היתה זו נדתי גרפוד, אחות אבי ז"ק
הנאמנה והמעשית, שדאגה למצב בריאותי הירוד ושלחה לי עוגה בודאי מעשה
ידיה, קצת שוקולד, -אז נדיר מאוד ועוד כמה מצרכי-מזון לחיזוק. זאת לזכור
מצרכי מזון הושגו בימי המלחמה רק בהקצבה אישית או בשוק השחור. לכן היה
ערך החבילה רב. הערכתי משלוח זה ואת השולחת - דודתי - עד כמאוד.
חשבתי שאין לי זכות לקבל מטעמים אלה רק בשבילי, היותי עתה חבר בקולקטיב.

מאחר וזה היה ביום הששי הראשון של בואי לקבוצה. בקשתי מאם-התורה לחלק את המטעמים לחברי הקבוצה. בליל השבת או בשבת, בהתאם לנוהג הנהוג בקבוצה, שלא התנסיתי בו עדיין. ציפיתי לחלוקה זו בשמחה, כי הרי באמצעותה יכולתי לעשות מעט נהנה לחברי החדשים שלא הכירו אותי עדיין. ועתה אני מהלך ממתקי עמם... בזהאי יקבלו ויחיו ביביבתם בקרבם חברי ממש, כך הנתתי ולזה ציפיתי, כי הרי חשתי זקוק למעט חמימות חברתית והכרה בי... ועדיין הייתי "חדש" במקום. השבת עברה וגם הימים שלאחריה, ולא נודע בין חברי החדשים על הממתקים שהגיעו בשבילי ואשר בקשתי לחלק עמם. נפגעתי עד עומק נשמתו "הפטרוטית-הקולקטיבית". הרי זה זו דברתי שעלחה לי אישיה את מעשי-ידיה מתוך דאגה משפחתית. הרי זה אני שתדמתי את המטעמים שיועדו לי אישית, לכל חברי !! הכיצד יכול משהו להחליט במקומי לעשות עם תוכן המשלוח משהו שונה ממה שאני קבעתי ?? הרי חלוקה שריונית בקשתי.

אני מניח, כי שני הפעוטים שחיו בחוה זכו במתנה זו, מתוך אהבת אמם הדואגת. הגם שמצב התזונה בחוה היה פחות טוב מאשר בזמנים שהכל מצוי ואין קיצוב, הרי ידעתי רעב אמיתי עוד לפני יומיים-שלושה בגירס, וכאן בטלוייה היה זה גן-עדן מבחינת התזונה. לא יכולתי להבין מעשה זה של אם הבית, אך לא העזתי לשאול או להעיר לה. מרוב אכזבה וכאב אמיתי ספרתי זאת לחברי לחדר, - אני חושב שהיו אלה סמי ריין ורוברט-רובס לב. הם חייכו ושתקו, אך גם עודדו אותי ויעצו לי לא להתפס לצערי במקרה זה, אלא לראות את החיים היפים בקולקטיב, כפי שיתגלו לי בימים הבאים. -ואמנם אלה התגלו לי, כפי שתוארתי זאת, הן בחיי העבודה והן בחיי היהדות.

חוויה שבתית מיוחדת, זכורה לי באופן בהיר. אני מניח, כי זה קשור עם בואם של עוד כמה אסירים מגירס, שקבלו "חופשה" מסיבות "שהותאמו" להם על ידי הגופים והאישים בעלי הקשרים בממשל, במטרה לשחרר מקרים מתאימים ממאסר. כשבוע אחרי, באו על פי רישומי שאמו עוד כעשרה צעירים לטלוייה, עקב השתדלותם של הכומר גלסברג וגברת אנדרה סלומון, לפחות לסידורם הראשון.

הכחנו חבורה גדולה של צעירים באופן חופשי בשבילי השדות, מקבלים הסברים על הגידולים הקיימים ועל אלה שיש להכין בעבורם את קרקעות הבור. האווירה היתה חופשית, נשמנו אויר ואווירה של עובדי-אדמה המסיירים באחוזתם בחופשת השבת. זה היה נפלא והרשים אותי כל-כך. בודאי בגלל צמאוני למרחבים ללא גדרות-תיל אך גם בגלל אהבתי מני-ילדות לסייר בגבעות, בשדות, ביערות ובמדשאות האחר.

לא קלטתי אז כי השמים הפוליטיים בשבילנו היהודים התקדרו עתה יותר ויותר. לא הבנתי, כי הוצאתי עתה מגירס, כמו קודם הוצאת אחי ואחיותי, -ועתה הוצאתם של עוד צעירים, היו קשורות בידיעות שהגיעו לכומר גלסברג משורות תומכיו. כי הגרמנים מכינים משלוחי יהודים למזרח אירופה בקרוב. לכן המאמץ לשחרר מירב הנערים ובני הנוער. אך ביניהם היו גם שניים מן הפעילים המבוגרים יותר של יהודי גרמניה ובלגיה הכלואים- מקס אנסבכר וזיגפריד רוטשייכד, אשר שיתפו פעולה עם הארגונים הנוצריים-הקטוליים והיהודים הצרפתים במאבק נגד הגזירות הנסתרות, המבשילות בסתר.

עתה שילכנו בשבת בשדות טלוייה ורוחי הייתה מרוממת...

פרט לכומר גלסברג ולאנדרה סלומון, כותב שאמו על עוד שניים, שזכויותיהם הובת בהקמת החווה ובתמיכה בה, כספית וארגונית.

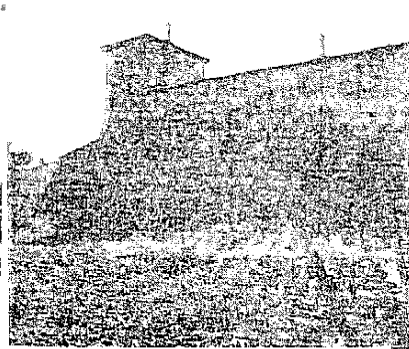
לפי אלה היהודים נינה גורפינקל שעסקה בארגון צעירים וד"ר יוסף רייזל שעשה כן בהסתרת ילדים במוסדות מתאימים. ראוי לקרא עליהם בספרו בעמודים 72-76. לכופר אלכסנדר גלסברג היה את, גם הוא כומר בשם ויקטור. אף הוא פעל באומץ

נגד השלטון הפשיטי, תוך הרששת עזרה מעשרת ליהודים בסכנה. האחרון שישם עי
 כך בפניו, הראשון הצליח להעלים בארגון המהמרת הצרפתית.
 גם להם אני חייב את חיי ובמיוחד לכומר אלכסנדר גלסברג.
 הכומר גרוס בגידס, הוא אשר ועלים את תיקי האישי ממזכירות המחנה, לפי הוראת
 הכומר גלסברג מליון, כך מסרה לי פעילת ה O.S.E בגירס, רות למברט -
 Ruth Lambert. בהיות כל הארגון סודי, לא ידעתי על כל התכסיסים, בדומה לו
 ואחרים. לולא הייתי מתחקה אחריהם בשנות 80, לא הייתי יודע כמעט
 מאומה, מי עזר לי לשרוד וכיצד פעלו? עתה עכי להודות לרבים, יזועים לי
 כיום וסמויים גם היום.
 יותר מאשר לכולם חייב אני את חיי לשאמו. כי הוא שקט אותי וטיפח אותי.
 מאז בואי לחוה ובמשך קרוב לשנתיים, שרדתי באמצעות ארגונו והדרכתו...

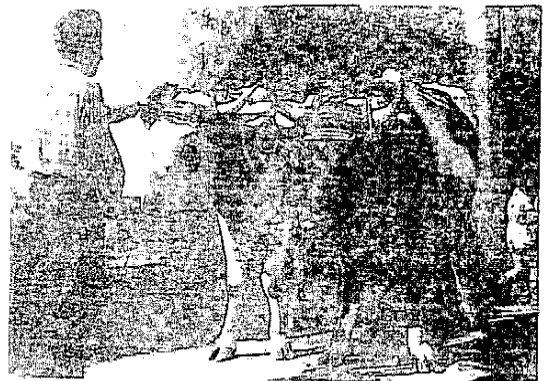
על-כך בהמשך שחזרנו

בנין החוה

אזור גן הירקות
 מאחורי בנין החוה
 של

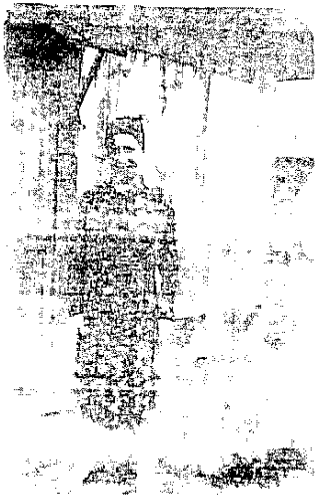

מיטל נרון + טיטוס אלפרד בונה
 בן שאמו ופוקמי

טלוקה

TALUYERS

G U R S

אמי עה קיץ 1943
 ליד צריף ה O.S.E

רות למברט
 ליד צריף ה O.S.E
 ינואר 1943

הכומר גרוס
 ורצברג
 נוב. 1942

מאורעות יולי-אוגוסט 1942

לבזקב : ה 20 בנובמבר 1942 החליטה ההנהגה הנאצית על השמדת יהודי איירופה והחלה בהכנות מעשיות לכך. על הקורא זהיום לדעת, כי לא נודע על כך אלא לחוגים של מבצעי ההשמדה בהנהגה הפוליטית, הצבאית, המשטרתית והלוגיסטית-תחבורתית, כמו גם לתעשיינים ולספקי ציוד ההשמדה. לא היהודים ולא אזרחים לא יהודים יכלו לדעת על תכנית רצח זו.

הקטע הבא הנוגע לדרום-צרפת, לקוח מדו"ח של ד"ר יוסף וייל, אחרי המלחמה :
 ה"ל היה מראשי ארגון העזרה לילדים - ה O.S.E. *

...המעצרים ההמוניים שהחלו באזור הכיבוש (צפון-צרפת) התפשטו מהרה "לאזור החופשי" (דרום צרפת) וגרמו למהפך עמוק בחיי היהודים. החלה נדידה-בריחה מן הערים לכפרים וגם להיפך. משפחות נקרעו, ילדים נעזבו הוסתרו כיחידים, - והנסיון לעזור לכל הנפוצים, הפך לבעיה קשה. ארגון ה O.S.E. ניסה לשנות ללא הרף את דרכי הגשת העזרה שלו, הסוציאלית והרפואית.

הצלת ילדים: המאמץ העקרי הופנה בראשונה להציל ילדים עזובים [קרי: אשר הוריהם נשלחו להשמדה]. חפשו כאלה בכל מקום, בדירות שנעזבו מיושביהם, אצל שכנים רחמנים שאספו אותם אליהם וברחוב. תפקיד זה הוטל על העובדות הסוציאליות של ה O.S.E. כן היה צריך למצא פתרונות למאות של צעירים מתבגרים אשר ברחו והסתתרו ביערות; יומם ולילה ללא מזון, ללא גג לראשם, ללא אפשרות להדליק אש-מדורה כדי להתחמם, מחשש לגילוי מסתורם. בשיתוף פעולה עם כל הארגונים הצופיים, - ובמיוחד בעזרת ארגון הנוער הנוצרי הבינלאומי, אך גם הצופים הצרפתים היהודים- ה E.I.F., התבצעה פעולה עצומה, הגם מסוכנת, בנסיון לספק מחסה, ביגוד ומזון כדי להציל צעירים אלה. הרבה ילדים מצאו מקום בבתי ילדים של ה O.S.E., בלי להתחשב בתפוסת "הבתים" ובאפשרויותיהם הכספיים. אחרים נמסרו למשפחות פרטיות, אשר אצילותן גברה על כל החששות מפני סיכונים. במקרים רבים ניסתה המשטרה [הצרפתית !] לעצור את הילדים עם הוריהם, -בניגוד להוראות-, אך נאלצה לוותר עליהם ולמסרם לעובדות הסוציאליות אשר עמדו על-כך בכל תוקף וכך הצילו אותם. מנהלת העזרה הסוציאלית של ה O.S.E. [= אנדרה סלומון] התישבה ממש במחנה RIVESALTES-ריבזלט ונלחמה יומם ולילה כדי לשלוף ילדים מן הגירוש להשמדה בכל מחיר.

במשך החודשיים של אוגוסט-ספטמבר 1942, היא לבד שהררה כ 500 ילדים מן המחנות, על אף "הניסוח ההומניטרי" כביכול, לפיו "אין להפריד ילדים מהוריהם עת מעבירים את אלה להתישבות מחדש לפולין" ...
 400 מתוך 500 ילדים אלה, אשר גילם היה נמוך מ 15 שנה, -ואשר היו מיועדים להשמדה, נאספו לבתי ה O.S.E. וסניפיהם.
 אחוז הצעירים המתבגרים [מעל לגיל 15], שנמנע שילוחם לפולין, היה גבוה מאוד אף הוא, בלי שאפשר לקבוע כיום מספרם המדויק.

מוסדות הילדים : ייסודם של מוסדות הילדים החל בדרום-צרפת כמעט מיד לאחר פרוץ המלחמה. כתוצאה מן המאורעות קבל מפעל זה היקף גדול מאוד. מתוך הכרח התפתחו לאט כ 20 מוסדות כאלה, שטפלו בכ 2000 ילדים. ברובם לקח על עצמו ארגון ה O.S.E. אף את התפקיד החינוכי וההדרכתי, בלי

להבדיל בין הילדים שבאו מאירופה המרכזית [עוד לפני המלחמה] לבין אלה שנעזבו עתה על ידי הנרדפים כדי להצילם מן המשלוח לפולין ונאספו על ידי פעילות הארגון. כל הילדים קבלו במוסדות חינוך מלא : חינוך פורמלי, הכשרה והכון מקצועי, בשיטוף עם ארגון O.R.T. - אורט. -- ניתן חינוך פיסי והכרתי-מורלי והיתה השגחה רפואית על התפתחות גופנית תקינה. התפקיד שמלאו מוסדות אלה בהסתוריה של ילדות-אבודה בשנים אלה היה משמעותי ביותר, ועל-אף שבריכוז ילדים בתקופה זו היתה סכנה רבה, היה בכך הצלה ממש גם מן הבחינה הפיסית וגם מבחינת התפתחותם של אותם ילדים.

הצלת מבוגרים : העובדים הסוציאליים של ארגונים שונים לא מנעו עזרתם גם ממבוגרים. [פרט ל O.S.E. היהודי פעלו גם נציגי כנסיות, קטולים ופרוטסטנטים, הקוויקרים, הצלב האדום השוויצרי - כ.א. במדת-מה.

הם הסתמכו על כל הסעיפים הפורמליים, שאפשרו להוציא משורות הנידונים "להעברה" יוצאים מן הכלל... והתווכחו עם השלטונות על כל אחד כזה. מספר רב של "יוצאים מן הכלל" כאלה, קבלו חסות של גופים שונים אלה. אך למזלנו הרע השתמשו השלטונות בנימוקיהם בעמדה קשוחה יותר ויותר ודרשו מן הגופים נותני החסות להעמיד במקום האיש או האשה - שאלה רצו למנוע את משלוחו-ה, איש או אשה אחר-ת למילוני המכסה המספרית. תכסיס אכזרי זה שיתק בסופו של דבר כל הגשת עזרה לנידון למשלוח.

עזרה למגורשים : ניסו להקל במדת האפשר על אלה שנתפסו ועמדו להשלח מזרחה. ציידו אותם במדת-מה בביגוד חסר, במזון ובתרופות. העבירו הודעותיהם האחרונות ליקיריהם ודאגו לזכויותיהם המיניליות, כל עוד ששהו בתחום השלטון הצרפתי, במחנות הריכוז....

מתור האנציקלופדיה של השואה כרך ב", עמוד 405 :

יוסף וייל - JOSEPH WEILL

*

רופא - ס. הרב ארוסט וייל

פעיל בארגוני עזרה ומחתרת בצרפת. כתוצאה מפעילותו שחררו השלטונות מן המחנות מאות קשישים ואלפי ילדים. רובם נקלטו במוסדות בחסות ה O.S.E. עם תחילת הגירושין מצרפת למזרח-אירופה, הוציאו הנ"ל ועוזריו מאות ילדים מידי אנשי המשטרה במבצעים בלתי ליגאליים. הנ"ל הורה להכין מעודדות-זיהוי בשביל הילדים, כדי להסתיר יהדותם. לשם-כך הקים ארגון מחתרת RESEAU GAREL (רשת גארל) והארגון מסר את הילדים לידי משפחות ומוסדות נוצריים, דתיים וחילוניים, אשר נרתמו לפעול להצלת יהודים. פעילי רשת גארל הקפידו לשמור על קשר שוטף עם כל ילד והעבירו מדי חודש את דמי האחזקה של הילדים. (מקור הכספים בשווייץ וארה"ב). הפעילים השתדלו לחזק את רוחם של הילדים ועזרו להם לשמור בסתר-לבם על זיקתם ליהדות. רשת גארל קבלה עליה את הטיפול ב 4000 ילדים. יותר מ 1000 מהם היא הבריחה לשווייץ. לא היו אבדות בקרב הילדים שנמסרו לארגון זה.

איש זה ופעיליו זכאים להוקרתנו, על כי פעלו להצלת פאול, תרצה ורוזל...

הצלת אחי ישראל, תרצה ונעה

ביום ד', ט"ו בתמוז ה'תש"ב - 24.8.1942 שוחררו אחי פאול-ישראל ואחיותי תרצה ונעה מסכנה גרמנית ישראל היה אז בני 16, תרצה בת 14 ונעה בת 5 ש"בלבד. ארגון ה O.S.E טיפל בשחרורם ולקח אותם תחת חסותם.

ישראל מספר : הטיעון אותנו למקום בשם פלבה לה פלו - Palavas les Flots. [המקום נמצא בדרום-צרפת, ליד חוף הים, קרוב למונפליה] הוכנסנו למוסד פנימייתי של ה O.S.E, אך תרצה ונעה שהו בו רק יומיים או לימיו "ז" - Limoges, אותו ניהלו בשם ה O.S.E. אני נשאיתי במוסד יותר מחודשיים. כאשר קרו המאורעות של יולי-אוגוסט, באו בליכה אחד "ז" נדרמים צרפתיים לחפש בני 16 ומעלה. אלה שנמצאו נעצרו ונשלחו כנראה לפולין, להשמדה.

בו ברגע שנכנסו שוטרים למוסד, חשתי בסכנה והסתתרתי תחת השמיכות במיטתו של יחד קטן מאוד. השוטרים לא הרגישו בי וגם היכד הקטן שמר על קור-רוחו ולא הסגיר אותי.

לאחר כילה זה החלטתי לא לישון יותר במוסד. בתחילה הסתתרתי בליכות בגן - ציבורי ולאחר מכן מצאתי מסתור טוב יותר על חוף הים מתחת לסירת-דייגים הפוכה. בבקרים בא יחד קטן מן המוסד לקרא לי. לאחר קור הליכות והפחד במשך שבוע קבלתי שלשול חמור, שלא הצליחו לעצרו בתרופות שעמדו לרשות מרפאת המוסד. אבדתי 6 ק"ג ממשקלי ונחלשתי מאוד.

לאחר ראש השנה, ב' ו' תשרי - 17.9.1942 נשלחתי לאישפוז בבית-החולים בעיר Montpellier - מונטפליה. הגעתי לשם במחרת והייתי מאושפז בו שלושה וחצי שבועות, עד ל' ג' חשוון - 14.10.1942. אחרי שהחלמתי עמד ביה"ח לשחררני. פעילי O.S.E סיזרו לי מקום בבית-מחסה לילדים מפגרים, שנוהל על ידי אחיות קטוליות. אלה ידעו שאני נער יהודי ונהגו עמי בצורה יפה ומבינה.

הן אף הדריכו אותי, כיצד להגיע לבית-כנסת בעיר. יהודי ממתפלגי ביה"כ"נ לקח אותי תחת חסותו ולימד אותי שיעורים ביהדות. במוסד עצמו העמידו לרשותי ספרים לקריאה. השהייה במוסד לא ארכה, כי אחרי פחות מחודש, בעצם יום השבת, ב' כ"ז בחשוון - 7.11 נאלצתי לנסוע לעיר נרבון - Narbonne, כדי לגור שם במוסד בו הוחזקו נערים צרפתיים קשיי חינוך.

רק אחד משני מנהלי המוסד הלא-יהודיים ידע בסתר שאני נער יהודי במצוקה. אחרי בואי הגיעו עוד כמה נערים יהודיים מעל לגיל 16 לחסות במוסד וכולנו הועסקנו בעבודה גופנית קשה החל משעה 5 בבוקר. עבודתנו היתה להכין עץ להסקה. עם גרזנים בקענו גזעים לגזרי-עץ קטנים ובמריצות הובלנו אותם מן המחסן המרכזי בו עבדנו, למחסנים בשכונות העיר, בגשם בשלג ובכפור.

זו היתה השיטה בה ריסנו נוער החוסה במוסדות אלה, עבודת פרוץ ממש. כך היסרו אותנו הבחורים היהודיים מבית טוב, כנוער קשה-חינוך. זה היה פתרון שלא עורר תשומת לב אלינו, כנערים יהודים. תזונתנו לא היתה מספקת ולבושנו דל והשהייה ברחובות העיר, המוצפים מים או המושלגים היתה קשה מצד אחד, אך מן הצד השני חשנו חופשיים ולא כלואים אחר מסגר, והתנועה ברחובות הקלה על רגשות הפחד שחדרו בנו מאז שצדו אותנו במגורינו.

ביום אחד נשבר אחד הנערים מן התנאים. הוא נגש למנהל שידע מי אנו ודרש ממנו להיטיב עמנו, אחרת ילשין עליו שהוא מסתיר יהודים... זה היה מעשה התאבדות. המנהל ציווה עלינו לעזוב את המוסד מיד! הוא לא הרשה לנו אפילו להתקשר למישהו מן ה O.S.E. - למזלנו היה בינינו בחור מבוגר מעט יותר.

הוא רכז אותנו ונסע עמנו לעיר אחרת, לקרקסון - Carcassonne . במשך שלושה ימים הסתובבנו ברחובות העיר ובקירות ישנו באכסניית-נוער, בלי לגלות כמונו שאנו יהודים. הצגנו את עצמנו כקבוצת נוער המטיילת באזור כדי להכיר את המולדת, - ובראשנו מזריכנו. הבוגר יותר, שהפך לפתע לאחראי על השעה נערים צעירים ממנו, חיפש ומצא בין התושבים יהודי, שהיה מוכן לעזור לנו. היהודי הטוב הזה בירר אישית עם כל אחד, היכן יש לו קרוב או מכר, נתן לכל אחד מספיק כסף, כדי שיוכל לנסוע לעיר בה גרים הנ"ל. ...אני החלטתי לנסוע ללימוז", לדודה גרטרוד זומער. בעצם שבת פרשת "מקץ", ד" בטבת ה'תש"ג - 12.12.1942 עליתי על רכבת ונסעתי צפונה, כאשר כל הדרך כרסם בי החשש, שמישהו ישאל אותי מי אני ומה מעשי ? כי הרי לבושי היה דל ומראי רע. כאשר הגעתי לבסוף בשלום ללימוז" היה לי סיוט נוסף : כיצד אמצא כתובת הדודים גרטרוד ומקס, שאמנם היתה עמדי, אך חששתי לפנות לאנשים ברחוב. באין ברירה שאלתי ובעצם שבת-קודש התדפקתי על דלתם, עובדה שהיתה נראית לי קשה מאוד. אך דודי ודודתי קבלו אותי בהבנה רבה, הרי מצב היהודים הזרים בצרפת לעת הזאת, היה נהיר להם. הם ידעו היטב באיזה סכנות הייתי נתון .

משפחת זומער עצמה הועמדה בסכנה כבר ארבעה חודשים מוקדם יותר, באוגוסט, כאשר החלו רדיפות היהודים הזרים ומעצמם. ...
על-כך בסיפורה של תרצה. נתן-ליאונהרד נאסר אז ונעלם במשכוח למזרח.

אחי ישראל שהה אצל דודינו בלימוז" בצורה בלתי ליגאלית תקופה קצרה, עד אשר הצליחה דודה גרטרוד לדאוג באמצעות ארגון ה O.S.E, שיוכל להצטרף להברחה לשווייצריה. הוא נסע עד קרוב לגבול והצליח לעבור אותו ללא תקלה.
זה היה ב י"ז אדר א" - 22.2.1943.
נדודיו בצרפת נמשכו שמננה חודשים עד שניצל.

בן דודתי נתן זומער סיפר : מאחר ואחי ישראל היה בלתי ליגאלי, ויותר הוא על מקומו בהברחה לשווייץ. נסיונות מאוחרים יותר לבריחתו-הוא נכשלו, כי השווייצרים עצרו את היהודים שחדרו אל מעבר לגבול ללא הרשאה והחזירו אותם לצרפת, הגם שהם ידעו, שאם יתפסו שם על ידי המשטרה הצרפתית או הצבא הגרמני, אחת דינם להשלת לפולין.
משפחת זומער עברה מדרום גרמניה לצרפת אחרי הפרוגרומים של ליל הבדולח, ובתחבולות הצליחה דודה גרטרוד לקבל רשיון מגורים למשפחה, אחרי שבעה מקס נאסר בתחילה במחנה גירס, כמו כל יהודי באדן-פלטינט-פפכץ מדרום גרמניה. הם הצליחו להפוך את ביתם השכור לבית-מחסה משפחתי של ילדים חוסים של ה O.S.E ; בנו 8 מיטות כפולות-קומה ובשני חדרים שוכנו 16 נערים.
אחי נתן-ליאונהרד שוחרר מגירס ע"י גב.סלומון עוד במרס 1941, לפני שאנו, אמו ואנו ארבעת אחיו ואחיותיו הגענו לשם מבלגיה. הוא למד במוסדות אורט חשמל ורדיו, כאשר הגיעו תרצה ורודזל ביוני 1942 ללימוז".
תרצה ישנה ביחד עם בת-הדודה היחידה ז. במיטה אחת ורודזל עם דודתי גרטרוד.
נתן היה אחד מ 16 הנערים החוסים, אשר את כלכתם שלם ארגון ה O.S.E .
הבית הקטן שימש למגורים של 22 בני-אדם. ביקורת מחלקת התברואה של העירייה שבדקה את המצב הסניטרי גמרה את ההלל על כושר האלחוד וההמצאה של אב ואם-הבית, והמפקחים שבחו את היעילות האזרחית של מחזיקי המוסד.

מראה מספיק: [לאחוזי תרצה לא זכורים תאריכים וכן לא פרטים רבים.]
 הוסענו ללימודי "במכונות" [אחריו כמה ימים עם ישראל בפלבה לה פלו].
 דוזה גרטרוד היתה מלאת תחכומים ותחבולות כיצד להאכיל את כל הילדים
 שבחסותה. כרטיסי המזון לא הספיקו לכולם. אך היה לה אומץ רב.
 היא לקחה את תרצה עמה לקניות בחנות המכולת. כאשר הגישה למוכר בוכי-מזון
 להקצבה, דברה עמו כל כך הרבה ובלבלה אותו, שלא שם לב, שנתן לה פעמים מנות
 קצובות עבור הבולים שהגישה לו. - כי זה היה מאוד לא נעים, לכן אני זוכרת
 דוקא דוקא פרט זה. גם נעליים היו קצובות, לכן קבלתי נעלי-עץ להכיכה מחוץ
 לבית. בימי החיפושים הראשונים הוסתרתו זמן-מה אצל רופא לא-יהודי. לאחר
 גמר החיפושים חזרתי לבית הדודים.

יום אחד הוכרז על ידי הז"נדרמה הצרפתית על מפקד כל היהודים הזרים.
 דוזה גרטרוד יזמה מיד "חיטוי נגד חרקים" בקומת הקרקע, תלתה שלט על הדלת
 על הדלת מבחוץ "כי הבית נעול בגלל חיטוי" והעלתה את כל הדדים בו לקומה
 העליונה וסגרה אותם מבפנים. כאשר פרצו השוטרים את כניסת הבנין, מצאוהו
 ריק מאדם, וצחנת גז חיטוי חריף כמעט והבריח אותם. התחבולה עמדה כמעט
 להצליח, אך דוד מקס חלש העצבים איבד את העשתונות וכאדם ישר, רצה להסגיר
 את עצמו. אחי נתן רצה למנוע ממנו להשמיע קול, אך עצביו של הדוד לא עמדו
 לו והוא פתח את דלת הקומה. המפקד המופתע והשוטרים עלו עתה למעלה עם
 רשימת שמות ודרשו התיצבותם של אלה שברשימה. אחי נתן הספיק לברוח על גגון
 מעל לחדר ולהסתתר שם. הוא היה כבר בן 19. כאשר הקריאו את שמו הוא לא
 הגיב, אך דוד מקס שוב איבד את קור-הרוח הדרוש וקרא לו לרדת מן המסתור.
 כך נעצר ללא צורך ונשלח עם יתר הבנים מעל גיל 16 למחנה הריכוז דרנסי -
 DRANCY ליד פריז. זאת לא ידעו כמובן אז... בודאי לא, מה קרה לו אחר-כך...

בן דודי נתן זומער משלים: תרצה ורוזל לא היו ברשימת הנקראים בשם, אך
 כולם ביחד הובלו לתחנת המשטרה. אמו, הדוזה גרטרוד הקימה שם צעקות רמות על
 אי-חוקיות של מעצר הילדות. מפקד התחנה היה מאלזס, דובר גרמנית. דוזה
 גרטרוד דברה עמו בשפת אמו, כדי שהשוטרים הצרפתים לא יבינו את שיחם. היא
 שכנעה אותו, כי הבנות מטופלות על ידי ה O.S.E. וכי היא ובעלה הם עובדי
 ארגון סוציאלי זה. כך שוחררו ארבעתם והילדה ונתן זומער ילדיהם.

מראה ממשיכה את סיפורה: אחרי אירוע טראומטי זה צייד אותנו ה O.S.E.
 בשמות מזויזפים ורוזל נשלחה עמי אל מחוץ לעיר אל משפחת אכרים. הוצגנו
 כילדות פליטות מאלזס, יתומות מלחמה, -אני נקראתי מעתה טרזה בולוניה -
THERESE BOULOGNE; ורוזל נקראה ססיל רוזט בולוניה - **CECILE ROSETTE B.**
 האכר קבל תמורת אימוצן הזמני תשלום הגון משליח הארגון היהודי המחתרתי.
 זה הגיע אחת לחודש לברר את שלומן וכדי לשלם לאכר את שכרו.
 הגענו לכפר ולאכר בערב שבת. לזוג האכרים היתה ילדה בגילה של רוזל.
 שתי הפליטות קבלו חדר השינה של האכר ואשתו. כנראה היה זה התנאי לתשלום.
 האכר שאל אותנו אם אנו קטוליות או פרוטסטנטיות (על יהודיות לא חכם בכלל)
 ואמרתי לו שאנו פרוטסטנטיות. כך נשלחנו בימי ראשון לכנסיה הפרוטסטנטית,
 שם אין פסל הצלב ותמונות של קדושים. כך ידעתי.
 הלכנו לבית הספר הכפרי. המורה היה מושחת ועשה לבנות תרגילי התעמלות,
 שיכול היה "להציץ" להן. רוזל זוכרת, שבת האכר לא לבשה תחתונים כלל.
 נאצלנו לאכול כמובן את כל המאכלים הטרפים, בלי לעורר תשומת-לב.
 כל ערב בחדרו לכד. התדרתי לדודל המטוה כת ה 5, שעליה לזכור שהיא יהודיה
 והתפללתי עמה את "קריאת שמע שעל המיטה". כשהתקרב חג הפסח, התכתבתי עם
 מנעד, שהיה אז בחוה חקלאית בהרי מרכז צרפת, - כתובתו עם שמו המזויף נתנו

כי עוד בלימוז" - ובמכתב סתר בקשתו שיעזור לנו שנוכל לבקרו בחג הפסח בחוה היהודית, הכשרה. כונן הכפר, שיזע שאנו יהודיות, הפציר בי מאוד שלא נסתכן ולא נגלה את יהדותנו, וכמען חיינו עלינו לותר על המצות כפי שנאלצנו עד כה לותר גם על כשרות ולתיות כאילו אנו נוצריות. הוא היה היחידי בכל הסביבה שידע עלינו את האמת וכמו כמרים רבים אחרים, שיתף פעולה עם הארגון המחתרתי הסוציאלי היהודי. הוא הודרך בודאי על ידי אנשי ה O.S.E. אך לא יכולתי לגבור על געגועי העזים לעבור לפחות את הפסח כיהודיה. זוג האכרים, שהבינו אותנו על כי אנו מתגעגעות לאחינו ורוצות לבקרו בחוות האכרים ההררית בה הוא עובד לקיומו, התנהגו עמנו יפה מאוד ועמדו להכין לנו צידה לדרך, תרנגולת בריאה אותה עמדו להרגה כנוהגם. ... אך לפתע, שלשה ימים לפני פסח בא שליח של ה O.S.E. והציע לי לברוח לשווייצריה. יתכן והכומר חש שאינני יכולה יותר לעמוד בהתכחשות העצמית והזעיק את האיש שטיפל בנו אישית, מרחוק.

הביאו אותנו ללימוז", שם הלינו אותנו במנזר. ראיתי עוד בנות שחשתי, כי הן יהודיות בסתר, כמונו. במחרת קראה לנו אם-המנזר בבהילות ותוך דקות מעטות הביאו אותי עם רוזל לאוטובוס. זה הגיע לתחנת הרכבת היעודה ממש רגע אחד לפני תזוזת הרכבת. מרוב בהילות נשארה המזודה, -ובה חפצינו האישיים על הרציף. מה שהציק לי יותר מכל, - מעתה ועד סוף המלחמה, - כי בה השארתי גם את כתובתו הסודית ושמו המזויף של אחי מנפרד. מציאתם היתה יכולה לגרום לגילוי מקום מסתורו ולתפיסתו בידי המשטרה או הגרמנים. לכן נס ופלא הם, כי נפלה כנראה בידי ידיים לא חטטניות בתחום עדין זה.

כאשר הגענו למקום מסוים - [כנראה עיר-הגבול אנמס - Annemasse] הורו לנו לעזוב בזוגות את הרכבת ואת רציף התחנה ואז גיליתי, כי כמונו היו עוד בנות פליטות קטנות ברכבת. הפנו אותנו ברמזים לבית מלון מסוים. הייתי הגדולה מבין המוברחות. השכם מאוד בבוקרו של המחרת, הורו לנו לעזוב בשקט מוחלט את המלון, לעבור אזור מסוים, גדר, -נחל ועוד גדר. המברית היה רוזן צרפתי, שחזר כברת דרך לפני המטרה בחזרה לצרפת. כאשר הגענו לגדר הגבול הפתיע אותנו חייל, שחשבנוהו לגרמני ונבהלנו מאוד. אך הוא היה שווייצרי.

בתחנת משמר הגבול השווייצרית חקרו אותנו קצינים, מי אכה ששכחו אותנו, אך לא יכולנו לתת תשובה על כך, כי גם אנו לא ידענו זאת. לאחר זמן-מה הורכבה שיירה מיהודים פליטים נוספים שעברו את הגבול והוחזקו במאסר והוסענו למקום מדכא, בו החזיקו אותנו באולם גדול. הגענו כנראה בערב הפסח וכאן עשינו את ראשיתו.

ניצלנו ב י"ד בניסן ה'תש"ג - 19.4.1943

בחווה"מ פסח הועברנו למחנה אחר ושם גיליתי, כי אחי פאול היה כאן לפנינו, כי כתב-ידו פאול בונדהיים, על דלת אחד הארונות העיד על-כך. שמחנו על כי ניצל אף הוא מציפורני הנאצים, ימ"ש.

תרצה ורוזל שהו אצל האכרים לפחות חצי שנה, הכי מאוחר מנובמבר 1942, כאשר סיפחו הגרמנים את כל דרום-צרפת לשליטתם הישירה. אחרי מעצרה של כל משפחת זומער עם החוסים אצלם, אולי בסוף אוגוסט, נשארו תרצה ורוזל אצלן עוד כחודשיים, עד אשר מצב היהודים בצרפת של וישי הפך למסוכן ללא תקווה. מאז הוצאתן מגירס בסוף יוני ועד הצלתן משילוח מזרחה עברו 10 חודשים. כמה מאמצים, כסף ותחבולות השקיעו פעילי המחתרת היהודית, ה O.S.E. ואנשי רשת גארל, כדי להציל שתי בנות ואלה ממשפחתנו. כבוד והוקרה לבלתי המזוהים.

כל אותה עת לא התקיים קשר בין בני המשפחה, -ואחדות לא ידע היכן השניה... .

זכר היסטורים של אחי ליאונרהד-נתן

כאשר ירדה הקטסטרופה על יהודי צרפת באוגוסט 1942, היה ליאונרהד תכמיד ביה"ס אורט המקצועי בלימוז", שם למד רדיו וחשמל. הוא גר אצל דודינו מסט וגדפוד זומער במעונם המשפחתי. תרצה גילתה את הנסיבות שגרמו למעצרו ע"י הז'נדרמריה הצרפתית בבית זה. הוא עצמו לא פירט, כיצד עצרוהו. יום הנאסטיים בלימוז ומעצר כל בית זומער היה על פי עדותו של נתן ב 26 או 27 של חודש אוגוסט 1942. העצורים הובאו למחנה מעצר בעיריה Nexon. אהרי שנאסר, נעלם בשביל משפחתו אי-שם במזרח. ענן של אי-ודאות עטף אותו...

התעמולה הגרמנית פרסמה, שבכוונתם לישב מחדש את כל יהודי מערב-אירופה בפולין, להפעילם בתכנית של עבודה פרודוקטיבית לטובתם ולטובת הרייך הגרמני. רוב היהודים האמינו לדבריהם, לאחר שהצבא הגרמני כבש את כל המרחב המזרחי עד סטלינגרד, תוך החרמה או הרס של כל התשתית הכלכלית של מרחבים עצומים, - החקלאית והתעשייתית.

בהמבורג לדוגמה, חוייבה הקהילה היהודית לצייד כל משלוח מזרחה בקרון רכבת מיוחד, בו הובלו עם המוטעים כלי עבודה למיניהם, על פי רשימה שנמסרה לראשי הקהילה מטעם הגסטפו. הקהילה היתה צריכה לשאת בהוצאות הרכישה של הכלים, כי הרי הם נועדו "לפרנסתם" של גברי הקהילה. הכל הוכן בצורה, שיצרה אמינות.

אחינו ליאונרהד-נתן חזר לאחר המלחמה באופן פלאי ביותר, אך לא היה מסוגל נפשית לספר את קורותיו. **אמי מוטי** ז"ל ספרה לי, שאחרי הצלתו הנסית סיפר לה במפגשם הראשון את כל תלאותיו, אחר-כך נדם ולא הוסיף עוד לדבר על זה. לא לאשתו, לא לבניו ובנותיו, לא לנו נודע מה עבר עליו "במזרח". רק 40 שנה מאוחר ביותר, אחרי שפנתה אליו סטודנטית-מחקר לתיעוד השואה, הסכים לראשונה לגולל לפניו בלבד את קורותיו במזרח. השיחה הוקלטה ונמצאת עתה ברשות בנו-בכורו רפאל, ממנו קבלתי, הקשבתי לה ורשמתי ממנה את עקריה. להלן הפרטים, אותם אגיש כאן בהתאם לכתובותיו של השנים 1942-1945, אך לא ברצף אחד :

נתן מספר:

... "נעצרו אז כל היהודים חסרי נתינות צרפתית. בקרונות-משא הובלנו צפונה. דלת הקרון נשארה פתוחה במשך הנסיעה, ועל הסף ישבו שני חיילים צרפתיים צעירים עם הגב אלינו, - העצורים -, כדי לשמור עלינו. לא היה ידוע לנו, גם לא לחיילים, על הגורל המר אשר יועד לנו על ידי הממשלה הגרמנית החוקית. לכן לא עלה על דעת רוב המוסעים לארגן פעולת בריחה, שהיתה אפשרית אולי בתנאים אלה. אני עם עוד שניים חשבנו, כי בעצם יכולים אנו לדחוף בשניה אחת את שני החיילים תוך מסע הרכבת החוצה. ולקפוץ אל החופש. אך המצפון על חיי שני חיילים צרפתים תמימים, המבצעים את פקודת מפקדם לא כל סימן של רשעות, מנע בעדנו לפעול... לו ידענו מה מחכה לנו...".

בקסקרטין גדול בפרברי פריז, בדרנסי-DRANCY, רוכזו אלפי גברים, נשים וילדים בתנאים מחפירים. ללא מזון, ללא תנאים הגייניים מינימליים, כאשר מי בירב וש פכים זורמים בכל מקום והסרחון קשא מנשוא, גילחו לאנשים כולם את שערת ראשם. הנימוק: כינים, היגיינה.

כל יום נקראו מאות אנשים להתיצב להסעה הלאה, -למזרח-, לעבודה ולהתישבות מחדש...".

[המשלוח בו הוסע הלאה נתן, מספרו היה 27 ממשלוחי צרפת והיו בו 1016 איש, אשה וילד. תאריך 2.8.1942 - ב" אלול ה'תש"ב]

.. "הקרונות תחומים הפעם וגדושים בני אדם, גברים, נשים וילדים והצפיפות

איומה. אין אויר לנשימה, אין מים, אין מזון ואין תנאים לעשיית הצרכים. אחרי נסיעה של ימים לכוון לא ידוע, עצרה הרכבת בתוך יער. ממייננים בתורים וגברים צעירים מתוך הנשלחים ומוליכים אותנו רגלית למחנה עבודה בשם אוטמות - OTTMUTH. יתר המוסעים נשלחו הלאה ליעד בלתי ידוע. מה שלא היה ידוע אז, - לא לאלה שנלקחו לעבודה כאן ולא למוסעים הלאה, כי היעד היה מחנה השמדה. שומרינו היו חיילי הוורמכט הגרמני (צבא) והמונה עליהם, קצין S.A. מבוגר.

לא הטביעו אז מספרי אסיר בזרועותינו ולא הולבשנו בגדי אסירים, אלא כל אחד נשאר בלבוש בו הגיע. טלאי מגן-דוד צהוב העיד על מעמדנו והבדיק אותנו מאסירים מסיבות אחרות, פוליטיות וכו'. מקום עבודתי היה במפעל OTA...

נ המקום נמצא בין Breslau-Waroclew, ל Beseze ו Opola, בדרך לאושוויץ, קרוב לצ"כיה והסודטים, בשלזיה המזרחית. מחנות העבודה היו צריכים לספק כח-עבודה זול לתעשיית המלחמה של גרמניה, אף לעורף האזרחי ולצרכיו בהלבשה, הנעלה וכדומה.]

... "בדרנסי הייתי בחור בודד בן 19 והתיידדתי עם בחור מבוגר ממני בשנתיים, יליד צ"כיה-גרמניה*. הוא חי כמוני כפליט בצרפת. למזל שנינו הורדנו עתה ביחד מן הרכבת, כך שיכולנו לתמוך אחד בשני בתקופת ההתמודדות הראשונה עם תנאי החיים במחנה העבודה באוטמות. בהגיענו בצעדה מן היער למחנה, היו בו כבר פועלים יהודים ויהודיות מפולין. - המשטר הפנימי במחנה היה נח יחסית. במקרים רבים חיו יחד גברים ונשים שהיו נשואים, או אשר העמידו פנים, כי נשואים הם. צריפי המגורים הכילו חדרים מיועדים לארבעה איש, אך בבואנו שכנו אותנו שמונה בחדר, במטות קומותיים. המחנה נוהל באופן אוטונומי בידי "זקן היהודים" - Judenaeltester ושני סגנים. הם נודעו בכינוי קאפו-Kapo (Kazett Polizei - משטרת מחנה הריכוז). אלה היו גברתנים בעלי רמת תרבות פרימיטיבית, שניצלו את מעמדם וריכוז סביבם "משרתים" אישיים לכל ענין. מתוך שוכני המחנה הוקמו צוותי רופאים ואחיות, תחזוקנים וחרגנים, טבחים וטבחיות, חשמלאים ועובדי נקיון. לשלטון הגרמני של המחנה היה ענין ליצור תנאי קיום מינימליים, כדי שפועלי הכפיה יצדיקו את חשיבות קיום המחנה באספקת תוצרת חיונית, בעיני הפיקוד הגבוה יותר. על ידי זה יכלו להבטיח לעצמם תפקיד חיוני, עמדה בטוחה ומעמד איתן, רחוק מחזית המלחמה.

מזוננו הוגש לנו פעמיים ביום: בבוקר השכם מאוד ובערב. קבלנו מרק חם ומנת מינימום של מזון אחר לקיום הגוף.

לפני השעה 6 בבוקר נקראנו למסדר נוכחות באחריות הקאפו היהודיים, שהתנהגו בגסות-רוח. אלה מסרו אותנו לגרמנים שהציעו אותנו לעבודה.

המפעל היה בעבר בית החרושת לנעליים צ"כי ידוע בשם בטה - BATA. עתה הוסב שמו ל אוטה - OTA, אחרי שהוחרם על ידי הרייך. מפקדי המפעל היו קציני S.A.

שמקצועם האזרחי היה ייצור נעליים. הם היו פולקסדוויטשה - Volksdeutsche, דהיינו צ"כים ממוצא גרמני, שהוחזרו לשורות העם הגרמני אחרי סיפוח צ"כיה לרייך הגרמני. אלה התנהגו עמנו, פועלי הכפיה בצורה נורמלית, כי האינטרס שלהם היה, כי המפעל יצלח וישגשג. המפעל היה בנוי משני אוטמות רגילות

ענקיים; ובהם מכוונות שונות לחיתוך, ניסור ועיצוב סוליות ועקבים לנעלי-עץ וכן גופי הנעליים מבד. פועלים נדרשו לחתוך גזעים לחתיכות בגודל מתאים, אחרים עיצבו סוליות, אחרים עקבים, יש שגזרו בד לגופי הנעל ויש שחיברו את החלקים. היו מי שצבעו צביעה ראשונה והיו מי שצבעו שכבת ככה, עד אשר דמתה

נעל-העץ לנעל רגילה. -

נעלי עור יוצרו במפעל אחר רק למען חיילי הצבא, אנשי ה S.A. וה S.S. .
כשהגענו עבדו כבר במפעל נשים גרמניות, שרוכזו עם בואנו באולם אחד ואנו
היהודים, בינינו גם נשים, רוכזנו באולם השני, שחולק למחלקות ע"פ התוצר.
כמויות עצומות של גזעי-עץ סופקו מיערות צ'כיה ושלזיה על ידי פועלי כפיה
אוזיים. כי המפעל ייצר בעלים למליוני אזרחים.
הוצבתי לעבוד ליד מכונה במחלקת העקבים. עבדנו 12 שעות ללא אוכל וללא
הפסקה, מ 6 בבוקר עד 8 בערב. בזמן העבודה הותר לנו רק לשתות מים מברזים.
אבק הנסורת מלא את האויר וחדר לכל סדק, גם אל תוך בגדינו ועד לגופנו.
ובכל זאת, מקום העבודה כאן, נחשב אז לגן-עדן.
מצב המחנה והעובדים בו היה סביר יחסית, עד אשר הגיע טרנספורט חדש עם
יהודים מהולנד ומיוון. אלה לא ידעו חיי מחנה מקודם. עתה התקשו רבים
מהם להסתגל מחיי אזרחים מהוגנים רגילים לחיי עובדי כפיה. לא היו מים
חמים, הסקה בחדרים ובאולמות הייצור. - הגיע החורף והוא היה קשה ביותר.
מי שלא התרחץ, סופו נחרץ. כינמת, שחפת ומחלות מעיים וטיפוס פשטו
בקרב עובדי הכפיה. מאות מתו מחוסר יכולת הסתגלות.
הותיקים הכירו מי מועד למות בקרוב. סימן ברור לכך היתה האדישות למצב
ההיגיינה, אי גילוח ואי-רחצה. ברור היה, כי מי שהתעייף מלהאבק על בריאותו
ועל צלם האנוש שלו, סופו קרב.....

* שם חברי למסע ליאר ברג-אופן - LEO BERGOFFEN

] כאן אפסיק זמנית תיאור תלאותיו של אחי נתן, כדי לתאר את הקורות אותי
בתקופה זו בצרפת ואת קורות הורי במחנה גירס בחודשים אוגוסט-ספטמבר 1942
ולאחריהם. אחזור אל הקורות של נתן במחנה הכפיה בשלב מאוחר יותר.

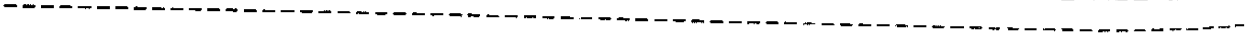
עתה ברצוני עוד לציין, כי האזור בו עבד נתן במשך 21 חודשים, היה אזור
עם יערות, - אשר מזרחה ממנו, - בקרפטיים, שירת דוד גוסטב גליקשטאדט במלחמת
העולם הראשונה.

(ראה בספרי "האגדה לבית הנריק", עמ. 255-264)

עוד קרוב יותר לאוטמות, מעט דרום-מזרחה הערים גלייביץ וקטוביץ, בו חיו
והתחתנו דודנו מרטין-מרדכי וולקובסקי עם דודתנו פרידה מבית בונדהיים
וכאן נולדו בני-דודינו נתן, יצחק ושולמית-צילי וולקובסקי.

(ראה בספרי "האגדה לבית הנריק" בעמ. 268)

מעט מזרחה, בקרקוב בילו אבינו ואמנו ע"ה את ירח הדבש שלהם בראשית
שנת 1923, ז.א.רק 20 שנה מוקדם יותר. האם יכלו לשער, כי כאן יעברו על
בנם-בכורם ליאונהרד תלאות קשות כל-כך ? [

MARCEL BENZ - מרסל בנז

7.7.42 כאמור לעיל, יצאתי ממחנה גירס לחופשת התאוששות ממחלה, למשך חודש, ב 7.7.42 חייתי בחוות ההכשרה טלויה בשמי **מנפרד-מוריס בונדהיים**, כפי שהייתי רשום גם בגירס. שמי הופיע במנהלת הכפר Taluyers, כאחד מנעריו של **מר Hannel-הרצל**, שערב בעבורי באופן אישי. כך נחסכה ממני ההתייחסות היום-יומית לפני שוטר הכפר, כאסיר בחופשה. בגירס עצמה העלים הכופר הקטולי גרוס-Gross את תיקי האישי ממנהלת המחנה. הכומר פעל בשם הכומר-האב גלסברג מליאון, אשר עמד בראש קבוצת "היודיים הנוצריים" ופעל ביחד עם גברת אנדרה סלומון ופעילים יהודיים אחרים.

זאת לא ידעתי, כפי שלא ידעתי את יתר הסיפורים שנעשו בעבורי ומי פעל לטובתי. היום מובן לי, כי הפעילות הזאת היתה ממודרת ומחתרתית. לכן מוטב היה לא לדעת פרטים, כדי שלא יוכלו להוציאם ממני תחת לחץ פסיכולוגי ופיסי.

ב 24 לאוגוסט 1942 דרשה המשטרה הצרפתית רשימת הנתינים הזרים בחוות טלויה. עתה עמדה לפני מנהלי החוה, כמו לפני יתר ארגוני העזרה משימה קשה נוספת : כיצד להעלים את כל חברי הקבוצות והמוסדות היהודיים, שאין להם נתינות צרפתית ?

זכור לי, כי נקראתי לפני **שאמו** וכמה מותיקי החוה והם הסבירו לי את הצורך לעזוב במהירות ובסודיות את טלויה, ביחד עם עוד בחורים ילידי גרמניה או פולניה. זאת כדי לא לסכן את "הצרפתים האמיתיים" מחברי הצוות, אשר באותה עת היו עדיין בטוחים יחסית עקב נתינותם הצרפתית.

מאחר ולא ידעתי את הקורות בצרפת, ולא אמרו לי על כך דברים ברורים, חשתי את עצמי שרב מבוויש, על כי אני נחשב זר ופחות-ערך גם בטלויה.

לא ידעתי מה קורה במקומות אחרים, לא הבנתי כי עומדים לפני ראשית המשכוחים ההמוניים מצרפת לפולין. מדוע לא סיפרו לי ? אני מניח שרצו למנוע פאניקה כללית מיתר חברי החווה. **שאמו** ומשפחתו היו צרפתים, ז"ק **סמואל, סמי ריין**, **קלוד המנדינגר** ורבים אחרים חשו את עצמם מוגנים על ידי המשטר הצרפתי, וכי זה מעונין "רק להפטר מן האזרחים הזרים הרבים" שמצאו מקלט בצרפת כפליטים ממזרח ומצפון. היום ברור, כי המצב היה כבר אז חמור פי כמה.

הסבירו לי, כי ינפיקו בשביכי ובשגל חברים אחרים, ילידי פולין וגרמניה, תעודות זהות מזויפות, אשר יהפכו גם אותנו "כאילו" לצרפתים מלידה.

בשביכ זאת עלינו לשנות שמות, כתובת המגורים, להעלם מכאן באין רואים כדי להופיע במקום אחר כדמות החדשה עם כיסוי טוב. כדי שלא יגלו את עברי האמיתי, עלי לשנן היטב את זהותי החדשה, את הרקע ממנו אני בא כביכול, -כך-.

שאם אשאל או אחקר לא אטעה חס ושלום. אפילו אם יעירו אותי לפתע פתאום מתוך שינה, עלי להגיב אינסטינקטיבית כבעל הזהות החדשה. שוטרים צרפתים

בהכוונת הגרמנים, עלולים לעצור אותי ברחוב, לדרוש הזדהות תוך לחץ ואם אראה חשוד בעיניהם כיהודי, או אראה התנהגות בלתי בטוחה, הם עלולים לקחת אותי

לפינה ככ-שהיא, כדי לבדוק אם נימול אנוכי. זו היתה השיטה לצוד יהודים.] 15.000 יהודים ניצודו בשלב ראשון זה באוגוסט בצרפת, כך תועד במחקרים.

שנערכו לאחר המלחמה. [

ידוע לי היום, כי אחד מותיקי קבוצת טלויה בשם **ג"י הרמן GUI HERMAN**, אלזסי מלידה, שהכיר היטב את אופיים וזוהגם של פקידים קטנים בעיירות ובכפרים. בעזרת שתיה אהובה על המזכיר ובעזרת הנוהג הטבוע בצרפתים, לעשות הפסקת-צהריים ארוכה מן השעה 12.00 עד 16.00, נגנבו כרטיסי זיהוי ריקים ממגירת המזכיר, הוטבעו בהם מיד חותמת הכפר, או חותמת מכפר מרוחק הובאה למטרה זו על ידי פעיל אחר.

עמה התישב זייפן "משלנו" והתאים לכל-אחד זהות חדשה בהתאם למראהו.
רק בשנת 1984 נודע לי, כי "הזייפן שלי" היה ז"ק סמואל (היום יעקב שמואל)
שהמציא גם את שמי וגם את עבריי. - היותי בעל חזות שמית ונימול, היותי צריך
להיות ממוצא מוסלמי, אך היותי בעל מבטא גרמני, היותי צריך להיות יליד
אלזס. מאחר ואחיינו שמו M.B. עלולות להוצא לקדמות או תפוזות באחד מבגדי,
צריך שמי החדש להיות M.B. באותיות התחליות.

"אבי Ernest Benz, מהנדס השקיה צרפתי אלזסי, נשלח למושבה הצרפתית
אלז"יריה, כדי להתקין בעיר המדבר AIN TIMOSHENT. - 60 ק"מ דרומית מן הבירה
Oran, מערכת שתיה והשקיה. היותו רווק צעיר, הכיר שם יפיויה מקומית ושמה
Fathma Haled והתחתן עמה. אני הבן, MARCEL BENZ, כאשר הגעתי לגיל בו נהוג
למול את הנערים המוסלמים, דרשה משפחת האם פטמה, שימולו אותי כמנהגם,
-וכך היה. עוד היה עלי לזכור, כי עיר הולדתי מוקפת בחומת לבנים מחומר
אדום, לכן נראית העיר מרחוק אדומה כולה. כן ידעתי את שם ראש העיר דאז,
אך פרט זה נשכח ממני במרוצת השנים שעברו.

אגב: שיטתו של ז"ק סמואל היתה, להשתמש בשמות שחקני כדורגל מעיריות אלזס
אותם זכר מנעוריו; שמי היה איפא זה של צרפתי אמיתי באלזס...
עתה נאלצתי לשרוף או לקבור כל מה שהזכיר את זהותי האמיתית: מכתבים
שקבלתי מהורי בגירס, תמונות המשפחה שהיו עמדי, תעודת הזיהוי שהונפקה
בעבורי במחנה גירס, כאסיר בחופשה.

מצאתי קופסת-פח מאורכת וטמנתי בה את כל אלה, כי היה ברצוני למצא אותם
לאחר חלוף הסכנה בחצר החווה, בין הבנין בו גרנו לבין מבנה הגורן, צמח עץ
ערמונים. חפרתי בין שרשיו והטמנתי במרווח ביניהם את הקופסה.

החזרתי את האדמה למקומה. רק דבר אחד לא הכנסתי למחבא - את תמונת הילדה
אותה אהבתי בהמבורג ואשר אותה חשבתי בתמימות-הילדות שלי לכלתי כל עת
נעורי וכאשתי לעתיד: סלייד-CLAIRE בת רופא משפחתנו ד"ר מלר-MOELLER.
עטפתי תמונת הפספורט שלה ואת פתק-הרצפט של אביה, -עליו רשמה את דברי
הפרידה שלה לפני עזיבתנו את המבורג בדצמבר 1938, בתוך נייר חלק והסתרתי
זכרון חשוב לי זה בין חפצי האישיים. בשבילי היה זה סמל לנאמנותי לה, כל דרך
אשר אלך בה בעתיד. היותי אז בטוח, כי, מאחר ואנו נועדים זה לזו, אפגוש אותה
בהיותי בוגר ואז נתחתן. רגשותי היו נראים לי כצוואה שתתגשם בודאות...

בבוקר השכם, כנראה ביום הראשון 30.8.1942, למחרת שבת כי-תבא, - אחרי ארוחת-
בוקר ליכית אחרונה בטלויה, - והאפילה עדיין שוררת בחוגי-, יצאתי תוך טיפוס
מעל לחומה האחורית ליד גן הירק אל השדה החרוש. משמאלי בריכת ברבורים
ואוויזים הנקראת La Boutasse. היותי לבוש, כמו שלושת הבחורים האחרים עמם
יצאתי לדרך, בבגדי הצופים הכלליים הפרוטסטנטים של צרפת -

Les Eclaireurs Unionistes, - וסמל הצלב במסגרת מחומשת על דש מעיכי הקצר,
תרמילי על גבי, כאילו כטיול צופים אנו יוצאים. אלפרד Boehm-Alfred
היה המבוגר. שמו הוסב לאנטואן-Antoine; אריך וייל-Erich Weil הוסב שמו
לארנסט-Ernest והבחור השלישי נקרא עתה מוריס-Maurice.

מטרתנו היתה להגיע לתחנת רכבת מסויימת, בה עוצרת רכבת הבוקר, בה נוסעים
פועלים לעבודתם ואכרים לשוק; -רכבת מאסף בה אין סיכון שהמטרה תחפש אחרי
מבריחים או בלתי ליגאליים. העלמותנו מן החווה ומן האזור
היתה צריכה להתבצע באין רואים, לכו הלכנו רגלית בדרכי השדות ולא השתמשנו
באוטובוס הבוקר שעובר בכפר טלויה. אלפרד הוביל, כי הוא מונה להיות האחראי
על חבורתנו הקטנה, היותו המעורה ביותר בנוהגים האכרים של האזור ובשפתם.
אנו התחייבנו מראש להשמע לכל אשר יחליט בדרך.

ע"כאי. לרוכ מסומנת תחנה רק ע"י שביל שעוטה בן המסילה אל מרומי המדרון. סימן שלמעלה יש חורה. יש ומחכה שם עגלה רתומה לשני שוורים, לאסוף את האכר שחזר מן העמק. השוורים שונים לגמרי משוורי העמק שאנו מכירים. כאן הם קצרי רגליים ורחבי גוף לעומת שוורי העמק ארוכי הרגליים וגבוהי הגוף. כל חזותם שונה וכך צבעו גופם. זהו גזע נהר אחר. על העגלה יושב בן החוראי או פועלו הנדף מדהים. כל תחילת נסיעה מלווה בצלצול הפעמון. מדי פעם מתרחב הגיא ופונה בקשת רחבה שמאלה, לאחר-כך ימינה, כדי להתברג יותר עמוק אל תוך הנהר המרכזי. האויר נהיה קריר ועננים נמוכים משייטים מסביב. אנו מתקרבים לפסגות גוש ההרים. ועתה עוד פניה רחבה מערבה ואנו על רמת גוש ההרים ממש.

בתחנה מסוימת אנו יורדים מן הרכבת, כי כאן מתחיל טיולנו הרגלי. צעידתנו על שביל בתוך יער. לקראת ערב, בשעת הדמדומים מגיעים אנו לאזור עם כרמים. מולנו הגיא העמוק דרכו באנו ולצידו כפר. כאשר חשוך לגמרי, אנו מתמקמים באין-רואים באחד הכרמים לא רחוק מכביש, כאשר אורות קטנים מבתי-הכפר ממוק קורצים לנו. עלינו לחכות כאן כל הלילה עד אור בוקר ראשון. מסביב שקט. מדי פעם נובחים מן הכפר כלבים. בבוקר צריך להגיע לקראתנו דוד רוזנברג לבוש כאחד מאכרי הסביבה והוא יוביל אותנו אל יעד נסיעתנו : חוות ההרים **פיאָר בלנש - PIERRE BLANCHE** [הסלע הלבן] .

בינתיים קריר יותר ויותר, צינת לילה חודרת אל גופנו. אנו נשכבים בתוך שורה בכרם בתקוה, שאיש וגם לא חיות-בר תפריע כאן את לינת הלילה הסודית שלנו. אוכלים ממזוננו, אך לא משהחיים. הערפילים פינו את מקומם לשמים צוללים בו זרועים אלפי כוכבים מנצנצים. תזמורת של צרצרים לאלפים ממלאת עתה את החלל ויללות שועלים מרחוק הולכות וקרבות עד קרוב אלינו, עד שלפתע משתתקות חיות הלילה כאשר חשו בנוכחותנו. חיי לילה רוחשים מסביב. אני חש שאנו לא לבד, וכי עיניים קטנות וסקרניות בולשות בזהירות דרך הגפנים. עופות לילה מרחפות ללא השמעת קול-כנפיים מסביב, כי גילו את הילת חום גופנו. קר מאוד, כי אנו נמצאים בגובה של מאות רבות של מטרים מעל עמק נהר הרון. העייפות מכריעה אותי וקורי השינה סוגרים את עיני. בהתעוררי מדי פעם, כי הקור מזרז את פעולת שלפוחית השתן כל שעה או שתיים, חש אני בדידות במקום זר זה, אך גם תקוה שהעתיד יאיר לנו פניו. אני פונה לאבינו שבשמים, כאן מעלי בין אלפי הכוכבים ומבקש, שיפרוש עלי ועלינו את כנפי חסדו...

כמתוכן, מתגלה לנו עם שחר, על הדרך ליד הכרם איכר צעיר ואופנייים בידיו. זהו הסימן המוסכם. בשפיפה יוצאים אנו מן הכרם והולכים כמאה מטרים אחריו עד שהתרחקנו משדה הראיה של הכפר ממוק. אז אנו מצטרפים לדוד וביחד עושים אנו עוד כברת דרך של כחצי שעה, עד שאנו יורדים במורד שמוביל אל כביש מתפתל בין ההרים. זהו הכביש שעוטה מן העיר **VALENCE**-ולנס אשר בעמק הרון לעיירה **LE-PUY** - לה פאוי אשר במרומי הרי המרכז. כ 17 ק"מ מולנס, לצד מורד משמאל, נמצאת החורה אליה פנינו מועדות, מוסתרת מן הכביש. אנו חוצים את הכביש הצר ויורדים בין אורנים קצוצי ענפים וצמרת על שביל צר ומתפתל כ 200 מטרים. לפתע אנו עומדים לפני בית בן קומותיים - **פּיֵיר בֶּלְנֶש**.

MARCEL BENZ

המשלוחים מזרחה ממחנה גירס

ספרו-מחקרו של Claude Laharie אודות מחנה גירס, זורק אור על הקמתו וניהולו של מחנה זה, התיים הקשים בו, עד למשלוח כל היהודים למותם. בביקורי בגירס עם שושנה בשנת 1985, שנת הוצאת הספר, קניתי מן העותקים הראשונים, ממנו הופקו אז 2000 עותקים. בעמוד 236 כתוב:

... ששה משלוחים נשלחו מגירס למזרח ב 7 חודשים ; 3907 עצורים, כולם רשומים בתיקים רשמיים. בחמשת המשלוחים הראשונים גברים ונשים, באחרון גברים בלבד. ב 6, 8, 24 אוגוסט 1942 - בס"ה 1710 בני אדם. ב 1 ספטמבר - 502 בני אדם. ב 27 פברואר 1943 - 925 בני אדם. ב 3 מרס 1943 - 770 גברים.

מותה של דודתי פאני גליקשטאדט

במשלוח הרביעי של ה 1.9.1942 היתה דודתנו פאני גליקשטאדט, שהגיעה לגירס מבריסל זמן לא רב לפני-כן. לא ידוע לנו האם ניסתה להגיע לבנה וורנר שעבד אצל איכר, או האם ניסתה לברוח דרך צרפת לפורטוגל, כמו שני בניה הגדולים, או האם נשלחה מבריסל על ידי הגרמנים, כדי שתצורף כאן למשלוחי ההשמדה ??

בנה וורנר-זאב, בן גילי, עמו למדתי בבריסל בבה"ס החקלאי, ברח מבריסל ומצא מקלט כפועל חקלאי אצל אחד האכרים; לא ידוע היכן ומי סידר לו מקום זה ??

ברשימותיו של סרג קלרספלד - Serge Klarsfeld, ששיחזר במחקר מקיף את קרבנות הנאצים בצרפת, מופיעים שמות פאני גליקשטאדט ואם ובנה וורנר, זה לאחר זה במשלוח מס. 28 שיצא ממחנה דרנסי-Drancy למחנה ההשמדה אושוויץ, ב 4 ספטמבר 1942. [יומיים אחרי נתן, שנשלח במשלוח מס. 27 ב 2.9] המשלוח הגיע ליעדו האכזר ב 6.9.1942, שהוא כ"ד אלול ה'תש"ב והוא יום מותה- הי"ד ויהא זכרה ברוך.

מותו של ורנר-זאב גליקשטאדט

כפי שנודע לאחר תום השואה והמלחמה מפי עד ראיה, אשר מסר את הפרטים למר S. FERL מן הקונגרס היהודי העולמי בפריז, הורד ורנר עם עוד גברים צעירים- [כמו אחי נתן יומיים לפניו] מרכבת ההשמדה ונשלח לעבודת כפיה - לא ידוע היכן ? עתה אצטט ממכתבו של אחיו מנפרד גליקשטאדט, שכתב את הפרטים הבאים לאמי ולנתן לצרפת, לאחר המלחמה, מ הוונה-Havana, בירת קובה- ב 19.2.1946. המכתב שמור אצלי בארכיון. חברו ששרד סיפר, כי "בוקר אחד, כאשר לא היה יכול לקום לעבודה בבוקר מרוב עייפות, לקחו אותו אנשי S.S. בכוח וקשרוהו על מכשיר עינוניים והיכו אותו עד שהתעלף. הם טבלו אותו במי קרח ושינו עינו אותו. לאחר העינוניים התעכך שוב ונפל על הארץ. שם בעטו בו והרסו את כליותיו בבעיטות. לאחר זמן קצר נפח את נשמתו ומת עקב העינוניים, בצריף. רצח זה התבצע באביב 1943. אין תאריך ואין ציון מקום ואין יודעים היכן נקבר, אם בכלל. הי"ד. יהא זכרו ברוך. לא ידוע אם עצרו את ורנר בחווה בה עבד, או כאשר היה בדרך למקום כל-שהוא.

הוריו בתנאי הפורענות בגירס

אחרי הוצאת ילדיהם מן המחנה, אני האחרון ב 7.7.42, נודע לראשונה ב 20.7. על רשימות שמירת ופרטים אישיים אחרים, אשר האחראים על המחנות - Ilots חייבים לערוך ולמסור להנהלת מחנה הריכוז.

כך כותב Claude Leharie בספרו על גירס, עמוד 236:

מתפשטות שמועות על יישוב מחדש במזרח של היהודים ומשכוחים לשם גם מגירס.

אינני יודע, מתי נלקחו הורי תחת חסות ה O.S.E. במחנה, כי אמי ע"ה לא יכלה לשחזר את האירועים על פי הלוח. מה שהיה לה ברור הוא, כי גברת אנדרה סלומון הכירה, אחרי שטיפלה אישית בשחרור ילדיהם, במעלותיהם של אבי ושל אמי ז"ל.

התנהגותנו המתורבתת, כך הבינה אז אמי ע"ה, עשתה רושם רב על גב. סלומון.

העובדת הסוציאלית היהודיה ממוצא אלזסי במחנה היתה רות למברט - RUTH LAMBERT, בת 28, אשר הועמד לרשותה חצי צריף ובו תחנה לעזרה סוציאלית, שכללה את הרופא הנירולוג ד"ר מאן-Kaun, [שבדק גם אותי אחרי מחלתי בכדי להביע דעה מקצועית על שיתוק הזכרון שפקד אותי], - מחסן לבגדים ותיקונים, הגשת מזון מיובש שנקנה בפורטוגל ועוד כמה פונקציות של עזרה לקשישים גלמודים.

הורי הוזמנו להיות מעובדי העזר של הסניף, כדי לשפר את מצבם וכדי להחיל עליהם חסות הארגון הארצי היהודי-צרפתי. אמי היתה למבשלת בשביל העובדים ואף הכנת ארוחות לאורחים מן החוץ הוטלה עליה, - כגון הרב הראשי ומלווי, נציגי ארגוני עזרה ארציים אחרים, מנהלי המחנה הצרפתיים שבאו להתרשם מפעילות הארגון במחנה ועוד. אבי קבל תפקיד של מנהל החשבונות וגנן-הנוי של הסניף. שניהם מצאו חן בעיני מפעילי הארגון וכובדו על ידם בגלל רמתם.

אחד מתפקידי אבי ז"ל עת המשלוחים, אשר עוררו פחד והסטריה בקרב יושבי המחנה, היה לגשת למאות האומללים שרוכזו ברחבה בכניסת המחנה, כדי לקבל מהם מכתבים לקרוביהם, לחלק בגדים ושמיכות לנזקקים ועוד מעשי חסד אחרונים לפני המשלוח. יש והצליחו להסתתר ברגע האחרון תחת רצפת הצריף, בתוך חביות הצואה והשתן של בתי השימוש, בתוך עשבים גבוהים ליד הגדר. אז הופיעו מנהלי המחנה עם כלבים וצדו את האומללים. אם בכל זאת נעזר מישהו מן הרשימה, היו צריכים האחראים על המחנות להשלים את החסר במישהו אחר. יש שהתנדבו לכך, כדי להיות מצורפים לקרוביהם או לאהוביהם... מתברר מסיכום סופי, שכמה עשרות הצליחו בכל זאת לברוח...

במשלוח הרביעי של ה 1.8.42 נכללו גם הורי. כנראה לא יכלה רות למברט

לשחררם, או שהיא לא היתה במקום ברגע הקריטי, מסיבה כל-שהיא. וכך מתאר קלוז להרבי את מצב המוסעים מפי קופיטון המשטרה הצרפתי Annon, שליווה את הרכבת כמפקדה: "... הרכבת של הראשון בספטמבר הובילה קבוצה מעורבת של גברים, נשים, ילדים, חולים, נכים שהופקרו מכל טיפול מרגע התחלת הנסיעה... המוני האדם ישבו או שכבו בקרונות על שכבת קש רטובה משתן. נשים היו מיואשות על כי לא יכלו לעשות את צרכיהן בלי שזרים יביטו בהן. אנשים התעלפו מחום ומריחות הפרשות שאי-אפשר היה לטפל בהן. מראה רכבת זו עשתה רושם גרוע מאוד על האוכלוסיה הצרפתית הלא יהודיה, שפגשו בה במקומות המעבר שלה ובמיוחד בתחנות הרכבת...". - אחת האזרחיות הצרפתיות העיזה כדלהקן: "... המראה היה כה איום, עד שראיתי דמעות זולגות גם מעיניהם של כמה שוטרים מזוקנים. אשר הקיפו את המשאיות עליהן העמיסו את האומללים בכת...".

[עמודים 241-242]
המנהל להרבי מצוין אם זאת, כי הנשכחים לא ידעו אז על ההשמדה אליה הוסעו, אלא חשבו שמדובר ב Transfert, בהעברתם למזרח - ליישובם מחדש בפולין.

אמי ע"ה ספרה לי על הפורענות כב:

"קרוב לראש השנה ה'תש"ג הועלו כל הנשארים במחנה גירס על רכבת-משא לבקר והוסעו באיטיות ובתנאים קשים ביותר למחנה ריבזלט - RIVESALTES. המסע ארך יממה. מדי פעם הועמדה הרכבת שלנו לזמן-מה על פסים צדדיים בשדה או ביער, כדי לתת לרכבת מן המניין לעבור על המסילה הראשית. ואז הותר לנשים לרדת, כדי לעשות את צרכינו. אך התביישתי לפני השוטרים המביטים בקפדנות, שמא אחת הנשים תעז לברוח בהזדמנות זו. פאפי [כך קראה לאבינו-בעלה] ירד עמי והסתיר אותי מעיני השוטרים...

במחנה ריבזלט שוכנו לפי משפחות, גברים ונשים ביחד, בצריפים. אנדרה סלומון היתה שם. היא לקחה אותי תחת חסותה האישית ועל פי הצעתה האישית פתחתי חדר-תפירה בו תוקנו בגדי הגברים הקשישים. כן הופעלה מכבסה ופאפי הועסק בה עם עוד גברים. ביום הראשון של ראש השנה קראו לפאפי למפטיר, וכאשר קרא את תפלת חנה אל ה" לפני הנביא עלי באוהל המועד, פרץ בבכי מר נורא, כמוהו לא שמעתי ממנו מעודי..."

במחרת, יום שני של ר"ה, ה-13.9.1942 נקראו אנשים, נשים וילדים למגרש הריכוז ומאות מהם נשלחו בו-ביום מזרחה. אנדרה סלומון הצילה שוב עשרות רבות של ילדים וצעירים בהתערבותה הנמרצת, תוך הסתמכותה על החוק הצרפתי. עדות אחרונה זו היא מחברי אהרון המר, חבר קבוץ משואות יצחק כיום, שכתב על יום מר זה והצלתו האישית, בחוברת ההוקרה לאנדרה סלומון.

מכתב אסירים, בו מותרות רק 25 מלים, נשלח על ידי אבי ז"ל מריבזלט לאחותו ולגיסו פרידה ומרטין וולקובסקי ע"ה לתל-אביב. התאריך 18 אוקטובר 1942. [יתכן ואבי טעה בחודש, והיה צריך להכתב 18 ספטמבר 1942.] וזו לשונו, בתרגום מגרמנית: " אנו מחכים כאן שלשה שבועות לעתיד גורלנו. למשפחת זומער וילדינו שלום. איננו יודעים גורלם של מקס [בונדהיים, אחיו בהמבורג], אומה-OMA [אמו, כנ"ל], ליאונרד [בנו] ופאפי [גליקשטאט]. גיסתו [אין מידע ואין כתובות. דש ונשיקות ERNSTJO [=ארנסט ויוהנה] המכתב הגיע לתל-אביב ב 9.11.42

תשובה נרשמה בגב אותו טופס רשמי: " כאן כולנו בריאים. נורברט הוזחן לפני ששה שבועות בקיבוץ [בארות-יצחק, מול עזה]. יצחק עובד כמסגר, צילי בספרות, מרטין בחנות לצרכי כתיבה ופרידה מטופלת בשני דיירים בפנסין פרטי. [המכתב חזר להורי, נשמר ע"י אמי ע"ה ושמור עתה בארכיון המשפחה]

מתברר מעיון בספרו של קלוד להבי, כי מחנה ריבזלט, אשר היה ממוקם ליד העיר פרפיניאן - Perpignan, ליד חוף הים התיכון בצד המזרחי של הרי הפרינאים, שימש באותה תקופה כמחנה מעבר ראשון מגירס לדרנסי, משם הוסעו הנידונים להשמדה בפולין. הורי ניצלו איפה בפעם זאת מגורל מר.

מתי שהוחזרו לגירס לוט בערפול? עובדה היא, כי מאוחר יותר הם המשיכו למלא תפקידיהם בצריף ה. O.S.S. בהנהלת העלמה דות למברט. אמי ע"ה ספרה לי על התפעלותה של הצעירה, חסרת כל רקע יהודי מביתה, על נושאי השיחה ה"רבניים" כלשונה, של שני הגברים שהועסקו על ידה, עת ניכשו עשבים מסביב לצריף העבודה הסוציאלית. תפקידו העיקרי של אבי ז"ל היה ניהול המכבסה הציבורית מטעם ה. O.S.S.

כמעט ועברו ששה חודשים מאז המשלוח האחרון של 1.9.42, והיה נדמה לאסירים, כי הגזירה הרעה ברטלה. הסיבה האמיתית להפסקת המשלוחים מצדפת היתה, כי הגרמנים היו שרוזים ביותר בקרבות הקשים בחזית סטלינגרד במשך כל החודש 43\42. נסיגותיהם עקובות-דם

הכריחו אותם להעביר את כל אמצעי התובלה שבדשותם לצבאם הנסוג. זמנית פשוט לא התפנו סלחמשייר את תוכניתם השטנית לגני רכבות היהודים, כך כותב קלוז להרי בספרו, בעמודים 241-242.

ואז חודשו המשלוחים מנידס: החמישי ב 27.2.1943 וכן 925 גברים ונשים. אמי ע"ה ספרה לי, כי במשלוח זה היה ריו היינר הידני היטוב שהמבורג וברוסל של אבי ז"ל - מנפרד באואר - MANFRED BAUER. אבי ניסה להוציא בתחבולה מן המשלוח: הוא ניגש כעובד סוציאלי לריכוז הנשלחים וסל גדול עם בגדים בידיו, ניגש לחברו והציע לו לקחת את הסל ולצאת מן ההמון, כאילו הוא עובד מן המניין של ה O.S.E. ברוב המזל והתנועת אנשים לא יעצרו אותו... אך הנ"ל סירב והצהיר באזני אבי ז"ל, שהוא עיוף מדי כדי להלחם עוד...

באותה תקופה צילמה דות למברט את הורי ועוד זוג עובדים ליד צריף ה O.S.E. אולי השה או הבינה, כי בא הקץ על קיום המחנה ושארית יושביו ??
 - [ציכום אחרון זה של אבי ז"ל בחייו, עם אמי, משובץ בספרי זה בעמוד 132]

מכתב
 צלב האדום
 שלגומו
 בעמוד
 160

ה ת ש ו ב ה

RÉPONSE - ANTWORT - REPLY
 Message à renvoyer au demandeur - Mitteilung an den Aufregsteller
 zurückzusenden - Message to be returned to enquirer

(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial -
 (nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) - (not over 25 words,
 family news of strictly personal character))

Hier alle genaue Adressen
 nach Hermann Stibben
 heiratet. Friedrich Jakob
 seit: Lilly Frisient
 Familienheimliche Angelegenheit
 Frau & Tochter

ה ׁ כ ת ב

MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR
 DEPARTEMENT DE L'AMÉRICAINE
 ENQUÊTES

DEMANDEUR - ANFRAGESTELLER - ENQUIRER

Nom - Name: Bauer, Hermann
 Prénoms - Vorname: Christian
 Rue - Straße - Street: St. Louis
 Localité - Ortschaft - Locality: Camp de Rivotte
 Département - Province - County: S.O.
 Pays - Land - Country: France

Message à transmettre - Mitteilung - Message
 (25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et familial)
 (nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten) - (not over 25 words,
 family news of strictly personal character))

Le 2 Février 1943
 Adresse: Paris, France
 Date - Datum: 16. Februar 1943

DESTINATAIRE - EMPFÄNGER - ADDRESSEE

Nom - Name: Kalkstein
 Prénoms - Vorname: Christian
 Rue - Straße - Street: 94 Rue de la Paix
 Localité - Ortschaft - Locality: St. Louis
 Département - Province - County: S.O.
 Pays - Land - Country: France

RÉPONSE AU VERSO - ANTWORT UMZUSETZEN
 Please do not write here - Bitte nicht hier schreiben

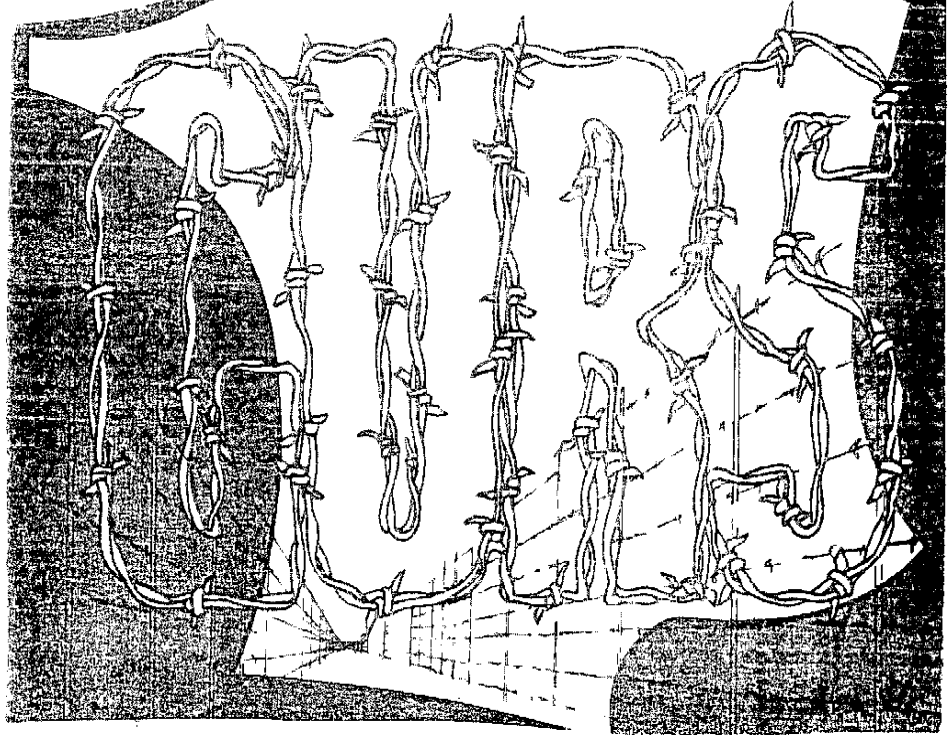
משלוח אסירי מאנה גירס למזרח
 בתחנת הרכבת באולרון Oleron

977
 1943-42

CLAUDE
LAHARIE

LE CAMP DE

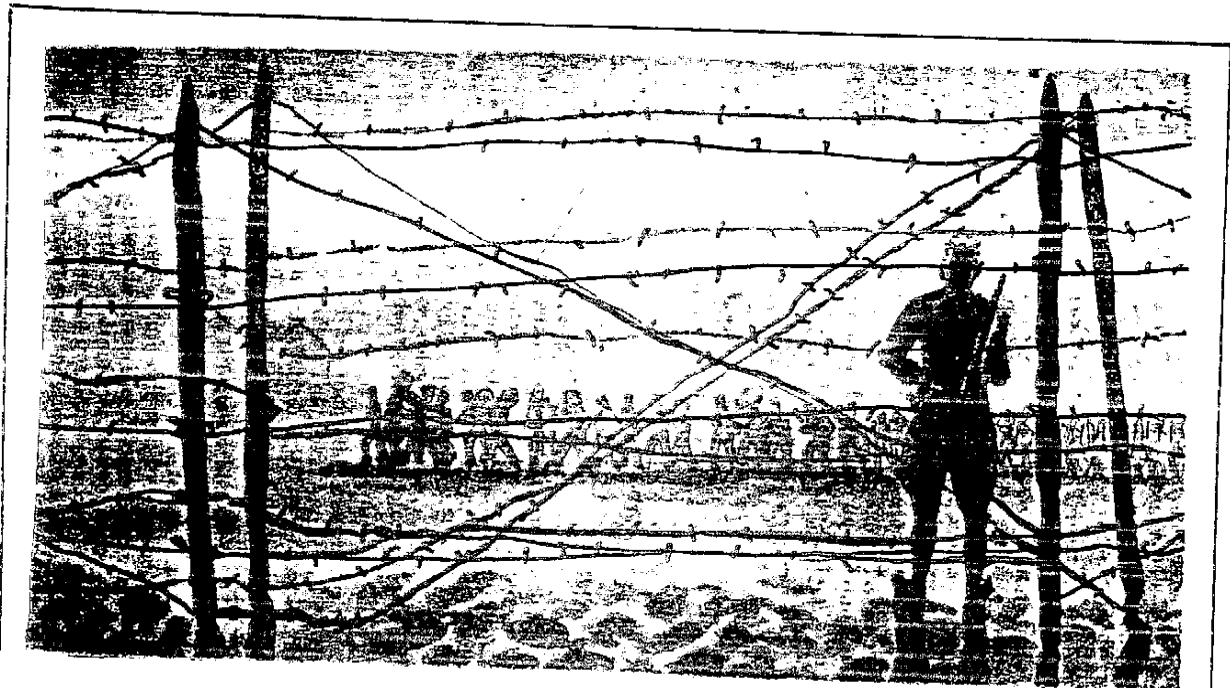

1939-1945

כילום
חורבן
מצד
הכניסה

המחנה

פ י ר א ר - כ ל נ ע

פרק תשיעי

שמו מתאר בספרו " אשר עשה לך עמלק " בעמודים 72-74 ענין השכרת החווה
 ההרדית PIERRE-BLANCHE מידי בעליו מר מ. פרואל K. Maruel, שהיה בעבר חיט
 בצבא צרפת ועשה שם הרבה כסף. הוא רכש את אדמות החווה ובו בנין-מגורים
 דו-קומטי, לידו חפץ ועליו שם גדול לאחסון חציר, קש וענפי אלוו צעירים
 למאכל הצאן בחורף המושלג. ליד שני מבנים אלה דיר כבשים ועזים מוארך.
 האזור ההרי הספציפי הזה בגוש הרי המרכז נקרא Les Ardeches-לז ארדש והוא
 דל מבחינה חקלאית. אדמות החווה סידניות ושטחיות, מתאימות לגידול מספוא
 כמו עזשי בהמות, שעורה ועוד כמה גידולים המסתפקים במועט. כולן במורדות
 כרוון עמק הרון, אך בחלקו העליון של גוש ההרים. --- היה ידוע אז לפעילים
 היהודים, כי האוכלוסיה העניה, הפרוטסטנטית, בניגוד לאוכלוסיה הקטולית
 הצרפתית הנורמטיבית, תמכה במתנגדים למשטר וישי ואף נתנה מסתור וחסות
 ללוחמי המחתרת, המאקי - Maquis. באזור דל זה, בו נמצאות חוות מיושבות
 בודדות בלבד ואלה מרוחקות זו מזו, התארגנו וחיו קבוצות קטנות של לוחמי
 מחתרת אלה. האזור התאים איפא, עם גבור הרדיפות והחיפושים אחרי יהודים,
 להסוואת צעירים יהודים כפועלים חקלאיים, המעבדים אדמות המולדת הצרפתית,
 לאחר שגויסו צרפתים צעירים רבים לצבאו של הגנרל פטן - Petain, שליט וישי.
 אחרים גויסו לעבודות ביצורים בעבור הצבא הגרמני.
 כתגובה ברחו חלקם אל מעבר לים כדי להצטרף לשורות הלוחמות של הגנרל
 דה-גול נגד הגרמנים בצד הבריטים וחלקם עזבו חיי אזרחות והצטרפו ללוחמי
 המחתרת בתוך ארצם.
 מר פרואל היה זקוק לכח אדם לעיבוד אדמותיו. לכו היה טבעי, כי ישכיר
 את השטחים לצופים הצרפתיים, לאחר שלא הצליח לשכור לו פועלים לשירותו.
 בשבילי היינו אנו, שבאנו השכם בנובר של ה 31 באוגוסט 1942, "קבוצת צופים",
 פליטי הצפון ממחוזות אלזס-לוטרינג, כפי שסוכם בינו כבעל החווה, לבין נציג
 ארגון הצופים הכלליים, - שמו.
 ... אחרי יום של נסיעות מקוטעות, - שהיו צריכות למנוע מעקב אחרינו, -ולילה
 קר בכרם על גב ההר, הגיעו ארבעה פועלים להכשיר את הבנין למגורים ואת
 השדות לעיבוד טרם חורף. ואמנם היה מה להכשיר. הבנין דרש תיקונים, ניקוי
 יסודי והכנה למגורים לאחר תקופה של הזנחה; -והשדות לא נחרשו ולא נזרעו זה
 שנתיים ויותר, בודאי מאז פרוץ המלחמה ב 1940.
 עשינו את האפשרי על פי הדרכתו של דוד [שמו המחתרתי לא זכור לי].
 אחרי הכנת המטבח ושני חזרי מגורים התחלנו להפוך אדמות הקרובות למרכז
 המשק באתים, כי בהמות עבודה עוד לא היו לנו. זרענו בעקר ירקות לצרכי
 הצוות שיגור פה בחורף ותפוחי אדמה. לא ידענו כמה דלה הקרקע, וכמה מעט
 יבול נוציא ממנה. אחרי זמן-מה הובאו שני השוורים המפורסים מטלויה, -טיטוס
 ונירון והוחל בחריש לזריעת שעורה ושיבולת-שועל. שיטת החריש היתה שונה
 בהר, -ואנטואן [בעבר אלפרד בהם] חרש מלמטה כלפי מעלה, כפי שהדריך אותו
 מר פרואל, כדי למנוע סחף בימי החורף. בתחילה חשב עצמו בעל החווה כעין מנהל
 -עבודה ומדריך, עד אשר נתנו לו להבין תור זמן קצר, שלא יתערב כל-כך בחיינו
 ובעבודתנו, אלא במידה ונבקש זאת ממנו, כי מנוסים אנחנו. הרי לא היינו
 מעוניינים בקרבתו, כי הבילוש בעניינינו, היה יכול להיות מסוכן עבורינו.
 אחרי זמן קצר הגיע עוד בחור שלא בא מטלויה ושמו ארטור בויטלר - ARTHUR
 BEUTLER, ששמו המחתרתי הוסב ל אנדרה-ANDREE, שהיה עירוני טיפוס, לא
 מנוסה בעבודה חקלאית, יליד ברלין. אלפרד-אנטואן היה יליד קרלסרוה או
 מנהיים יאני מהמבורג. אדיק דדיל אף הוא מטלוי בת מנהיים. דוד עזב אחרי
 ימי הדרכה ראשונים ונשארונו 4 בחורים בחווה. אנטואן קבל את הפיקוד.

במרוצת השבועות הראשונים נסנו שתי פרות מקומיות, הן לחלב והן לעבודות קלות, כגון הובלת תבן וענפי אלון צעירים בעגלה הדו-אופנית שלנו; עדר קטן של כתרסר כבשים וחמש או שש עזים, גם הן לחלב ולעשיית גבינות. אני מוניתית להיות האחראי על העדר, על הזנתו ועל השיפוד בו, כגון המלכות ודאגה לבריאות הבהמות. זאת לאחר גמר הכנת ערוגות הירקות בתחילה.

מהר למדנו, כי שני השוורים הם אטיים מדי לחריש השטחים הנרחבים. לכן התמנו את שתי הפרות לפניהם, כי הן זריזות-תנועה יותר והשוורים נמשכים אחריהן ביתר מרץ. קראנו לפרות פרה ועזה.

אחרי תקופה לא ארוכה נשלחה אלינו אחת מבנות טלויה, להיות עקרת הבית, לבשל לנו לדאוג לכביסה ולסדר בבית וגם לטפל בלהקת התרנגולות להטלה.

היינו אמורים לספק לעצמנו את רוב מזוננו, -חלב, גבינות, ביצים, תפוחי-אדמה וירקות. על בשר לא דובר, כי חיינו התנהלו בכשרות ושוחט אין.

הבחורה נקראה אמלי - ANILIE. הייתי בטוח כי היא צרפתייה מאלזס. לא ידעתי עד אחרי המלחמה, כי למעשה זו הייתה בחורה מקרלסרוהה-דרום גרמניה, כמו גם רוב יתר בחורי החווה היו מאזור זה. שמה האמיתי מלכה פרנקל ורק ממנה נודע לי בביקור אצלה בשטראסבורג בשנת 1985, כי זה הקרוי אנדרה, שמו האמיתי היה ארטור בויטלר. נמנענו מכללות אחד לשני את זהותנו הקודמת; כך ידענו רק את זהות הכיסוי של כל אחד מן הצוות, למען המידור והבטחון האישי.

כמוכן ששפת הדיבור היתה רק צרפתית, הגם שמבטא כולנו היה אלזסי (גרמני).

בנובמבר 1942 חלה עוד הרעה תמורה במצב, באזור הנשלט עד כה רשמית על ידי משטר וישי הצרפתי: הגרמנים בטלו את עצמאות השלטון של הגנרל הזקן פפן ופלטו לדרום צרפת. עתה מילאו את עריה ואת מרכזי השלטון במחוזותיה והידקו את המצור על המחוזות השונות, ביניהן גם היהודיות.

כסיבה גלויה לכך נוצלה התקפת הצי הצרפתי החופשי של דה-גול, על נמלי טולון ומרסייל. מעתה הפעילו הגרמנים את קלגסיהם ברחובות הערים ובכבישי הארץ, כדי למגר את קיני ההתנגדות להם וכדי לצוד את היהודים, אף את אלה בעלי נתינות הצרפתית. [אלינו הגיעו ידיעות אלה מאוחר יותר]

עמדנו לפני החורף, הקשה אקלימית באזור זה. לכן השקענו הרבה כח וזמן בהכשרת הבנין, בהכנת מזון לבהמות. קנינו קש וחציר לארבעת בני הבקר, אך לעיזים ולכבשים הכנו מזון בעצמנו, על פי השיטה הנהוגה באזור: אכר זקן כבן 80 שנה, כפוף אך חיוני, לימד אותנו לטפס על עצי האלונים שבמבואות המשק מעלינו. בידינו כלי מיוחד לתיתוך ענפים מן הגזעים, כעין גרזן קצבים הקרוי סרפטה-Serpette. עלינו עד קרוב לאמיר העץ וחתכנו ליד הגזע כל ענף נושא עלי-אורן טריים. ירדנו כמו במדרגות על הענפים השלמים מתחילנו ואחר-כך חתכנו גם אותם. כך ירדנו תוך גילוח כל הענפים, פרט לענפי הצמרת שהושארו, למען ימשיך העץ לחיות ולהצמיח ענפים חדשים לאורך הגזע בשנתיים הבאות.

הענפים הגזורים עשירי העלים הצטברו לרגלי העצים ועתה אספנו אותם כמו אכומות וקשרנו אותם בחבילות בחוטי קשידה. עבדנו מבוקר השכם עד להושך, כי היינו במרוץ נגד הזמן. עם פרוץ סערות הסתיו והחורף, גשמי-עוז, ברד ושלגים היה צריך להיחזק במתבן מעל לרפת מלאי מספיק של ענפי אורן לעשרים ראשי הצאן לכל החורף. לעת ערב העמסנו את יבולנו מאתמול על העגלה הדו-אופנית, הובלנו אותו בעזרת שתי הפרות עד לפני עליות-הגג שיל הרפת והעלינו חביכה אחרי חביכה אל תוכה, תוך כדי עריכת החבילות בצורה מסודרת שתי וערב, ותוך הקפדה לנצל את החלק הגדול במירב היעילות למירב התכונה. העלים התיבשו ביומיים שהיו מונחים על הקרקע ביער במידה מספקת, לא להרקב בגורן כשהם זחוסים.

מפליא היה לראות את האכר הקשיש, הכפוף כולו עקב גילו, מטפס כמו חתול על העצים בגובה של 8-10 מטרים ובהניפו את גרזנו עוד ועוד. למדנו ממנו

פ י ר א ר - ב ל ג ש

פרגה הישע

שמו מתאר בספרו " אשר עשה לך עמלק " בעמודים 72-74 ענין השכרת החווה
 ההררית PIERRE-BLANCHE מידי בעליו מר M. Maruel, שהיה בעבר חיט
 בצבא צרפת ועשה שם הרבה כסף. הוא רכש את אדמות החווה ובו בנין-מגורים
 דו-קומתי, -לידו רפת ועליו אסם גדול לאחסון חציר, קש וענפי אלוך צעירים
 למאכל הצאן בחורף המושלג. ליד שני מבנים אלה דיר כבשים ועזים מוארך.
 האזור ההרי הספציפי הזה בגוש הרי המרכז נקרא Les Ardeches-לז ארדש והוא
 דל מבחינה חקלאית. אדמות החווה סידניות ושטחיות, מתאימות לגידול מספוא
 כמו עדשי בהמות, שעורה ועוד כמה גידולים המסתפקים במועט. כולן במורדות
 בכון עמק הרון, אך בחלקו העליון של גוש ההרים. --- היה ידוע אז לפעילים
 היהודים, כי האוכלוסיה העניה, הפרוטסטנטית, בניגוד לאוכלוסיה הקטולית
 הצרפתית הנורמטיבית, תמכה במתנגדים למשטר וישי ואף נתנה מסתור וחסות
 ללוחמי המחתרת, הממקי - Maquis. באזור דל זה, בו נמצאות חוות מיושבות
 בודדות בלבד ואלה מרוחקות זו מזו, התארגנו וחיו קבוצות קטנות של לוחמי
 מחתרת אלה. האזור התאים איפא, עם גבור הרדיפות והחיפושים אחרי יהודים,
 להסוואת צעירים יהודים כפועלים חקלאיים, המעבדים אדמות המוכרת הצרפתית,
 לאחר שגויסו צרפתים צעירים רבים לצבאו של הגנרל Petain-פֵטֵין, שליט וישי.
 אחרים גויסו לעבודות ביצורים בעבור הצבא הגרמני.
 כתגובה ברחו חלקם אל מעבר לים כדי להצטרף לשורות הלוחמות של הגנרל
 דה-גול נגד הגרמנים בצד הבריטים וחלקם עזבו חיי אזרחות והצטרפו ללוחמי
 המחתרת בתוך הצרפתים.

מר מרואל היה זקוק לכח אדם לעיבוד אדמותיו. לכן היה טבעי, כי ישכיר
 את השטחים לצופים וצרפתיים, לאחר שלא הצליח לשכור לו פועלים לשרותו.
 בשבילו היינו אנו, שבאנו השכם בבוקר של ה 31 באוגוסט 1942, "קבוצת צופים",
 פליטי הצפון ממחוזות אלזס-לוטרינג, כפי שסוכם בינו כבעל החווה, לבין נציג
 ארגון הצופים הכלליים, - שאמו.

... אחרי יום של נסיעות מקוטעות, - שהיו צריכות למנוע מעקב אחרינו, - וליכה
 קר בכרם על גב ההר, הגיעו ארבעה פועלים להכשיר את הבנין למגורים ואת
 השדות לעיבוד טרם חורף. ואמנם היה מה להכשיר. הבנין דרש תיקונים, ניקוי
 יסודי והכנה למגורים לאחר תקופה של הזנחה; - והשדות לא נחרשו ולא נזרעו זה
 שנתיים ויותר, בודאי מאז פרוץ המלחמה ב 1940.

עשינו את האפשרי על פי הדרכתו של דוד [שמו המחתרתי לא זכור לי].
 אחרי הכנת המטבח ושני חדרי מגורים התחלנו להפוך אדמות הקרובות למרכז
 המשק באתים, כי בהמות עבודה עוד לא היו לנו. זרענו בעקר ירקות לצרכי
 הצוות שיגור פה בחורף ותפוחי אדמה. לא ידענו כמה דלה הקרקע, וכמה מעט
 יבול נוציא ממנה. אחרי זמן-מה הובאו שני השוורים המפורסים מטלויה, - טיטוס
 ונירון והוחל בחריש לזריעת שעורה ושיבולת-שועל. שיטת החריש היתה שונה
 בהר, - ואנטואן [בעבר אלפרד בהם] חרש מכמטה ככפי מעלה, כפי שהדריך אותו
 מר מרואל, כדי למנוע סחף בימי החורף. בתחילה חשב עצמו בעל החווה כעין מנהל
 -עבודה ומדריך, עד אשר נתנו לו להבין תוך זמן קצר, שלא יתערב כל-כך בחיינו
 ובעבודתנו, אלא במידה ונבקש זאת ממנו, כי מנוסים אנחנו. הרי לא היינו
 מעונינים בקרבתו, כי הביכוש בעניינינו, היה יכול להיות מסוכן עבורינו.

אחרי זמן קצר הגיע עוד בחור שלא בא מטלויה ושמו ארטור בויטלד - ARTHUR
 BEUTLER, ששמו המחתרתי הוסב ל אנדרה-ANDRÉE, שהיה עירוני טיפוסי, לא
 מנוסה מעבודה חקלאית, וליד ברלון. אלפרד-אנטואן היה יליד קרקסרוה או
 פיהיים האני נחמבורג. אדיק דיייל אף הוא מסביבת מנהיים. דוד עזב אחרי
 ימי הורכה ראשונים ונשארונו 4 בחורים בחווה. אנטואן קבל את הפיקוד.

במרוצת השבועות הראשונים נקנו שתי פרות מקומיות, הן לחלב והן לעבודות קלות, כגון הובלת תבן וענפי אלון צעירים בעגלה הדו-אופנית שלנו, עדר סנן של כתריסר כבשים וחמש או שש עזים, גם הן לחלב ולעשיית גבינות. אני מוניתית להיות האחראי על העדר, על הזנתו ועל הטיפול בו, כגון המלכות ודאגה לבריאות הבהמות. זאת לאחר גמר הכנת ערוגות הירקות בתחילה. מהר למדנו, כי שני השוורים הם אטיים מדי לחריש השטחים הנרחבים. לכן התמנו את שתי הפרות לפניהם, כי הן זריזות-תנועה יותר והשוורים נמשכים אחריהן ביתר מרץ. קראנו לפרות פרה ועדה. אחרי תקופה לא ארוכה נשלחה אלינו אחת מבנות טלויה, להיות עקרת הבית, לבשכ לנו לדאוג לכביסה ולסדר בבית וגם לטפל בלהקת התרנגולות להטלה. היינו אמורים לספק לעצמנו את רוב מזוננו, -חלב, גבינות, ביצים, תפוחי-אדמה וירקות. על בשר לא דובר, כי תיינו התנהלו בכשרות ושוחט אין. הבחורה נקראה אמלי -AMELIE. הייתי בטוח כי היא צרפתייה מאלזס. לא ידעתי עד אחרי המלחמה, כי למעשה זו היתה בחורה מקרלסרוהה-דרום גרמניה, כמו גם רוב יתר בחורי החווה היו מאזור זה. שמה האמיתי מלכה פרנקל ורק ממנה נודע לי בביקור אצלה בשטראסבורג בשנת 1985, כי זה הקרוי אנזדה, שמו האמיתי היה ארטור בויטלר. נמנענו מלגלות אחד לשני את זהותנו הקודמת; כך ידענו רק את זהות הכיסוי של כל אחד מן הצוות, למען המידור והבטחון האישי. כמובן ששפת הדיבור היתה רק צרפתית, הגם שמבטא כולנו היה אלזסי (גרמני).

בנובמבר 1942 חלה עוד הרעה חמורה במצב, באזור הנשכט עד כה רשמית על ידי משטר וישי הצרפתי: הגרמנים בטלו את עצמאות השלטון של הגנרל הזקן פנץ ופלשו לדרום צרפת. עתה מילאו את עריה ואת מרכזי השלטון במחוזותיה והידקו את המצור על המחוזות השונות, ביניהן גם היהודיות. כסיבה גלויה לכך נוצלה התקפת הצי הצרפתי החופשי של דה-גול, על נמלי טולון ומרסייל. מעתה הפעילו הגרמנים את קלגסיהם ברחובות הערים ובכבישי הארץ, כדי למגר את קיני ההתנגדות להם וכדי לצוד את היהודים, אף את אלה בעלי נתינות הצרפתית. [אלינו הגיעו ידיעות אלה מאוחר יותר] עמדנו לפני החורף, הקשה אקלימית באזור זה. לכן השקענו הרבה כח וזמן בהכשרת הבנין, בהכנת מזון לבהמות. קנינו קש וחציר לארבעת בני הבקר, אך לעיזים ולכבשים הכנו מזון בעצמנו, על פי השיטה הנהוגה באזור: אכר זקן כבן 80 שנה, כפוף אך חיוני, לימד אותנו לטפס על עצי האלונים שבמבואות המשק מעלינו. בידינו כלי מיוחד לחיתוך ענפים מן הגזעים, כעין גרזן קצבים הקרוי סרפטה-Serpette. עלינו עד קרוב לאמיר העץ ותחכנו ליד הגזע כל ענף נושא עלי-אורן טריים. ירדנו כמו במדרגות על הענפים השלמים מתחתינו ואחר-כך חתכנו גם אותם. כך ירדנו תוך גילוח כל הענפים, פרט לענפי הצמרת שהושארו, למען ימשיך העץ לחיות ולהצמיח ענפים חדשים לאורך הגזע בשנתיים הבאות. הענפים הגזורים עשירי העלים הצטברו לרגלי העצים ועתה אספנו אותם כמו אלומות וקשרנו אותם בחבילות בחוטי קשידה. עבדנו מבוקר השכם עד להושך, כי היינו במרוץ נגד הזמן. עם פרוץ סערות הסתיו והחורף, גשמי-עוז, ברד ושלגים היה צריך להיות במתבן מעל לרפת מלאי מספיק של ענפי אורן לעשרים ראשי הצאן לכל החורף. לעת ערב העמסנו את יבולנו מאתמול על העגלה הדו-אופנית, הובלנו אותה בעזרת שתי הפרות עד לפני עכוית-הגג של הרפת והעלינו חבילה אחרי חבילה אל תוכה, תוך כדי עריכת החבילות בצורה מסודרת שתי וערב, ותוך הספדה לנצל את החלל הגדול במירב היעילות למירב התכולה. העלים התיבשו ביומיים שהיו מונחים על הקרסע ביער במידה מספקת, לא להרקב בגורו כשהם זחוסים. מפליא היה לראות את האכר הקשיש, הכפוף כולו עקב גילו, מטפס כמו חתול על העצים בגובה של 8-10 מטרים ובהניפו את גרזנו עוד ועוד. למדנו ממנו

ועשינו כמוהו. תוך שלשה שבועות היה גזרן עליות-הגג מלא הבילות עלי אורן, שנקראים באזור *des fagots* - זה פאגו. באותם שבועות לפני החורף היה אנטואן עסוק כולו בחריש השדות ולאחר מכן בזריעתן. הזרעים הובאו מטלויה, או אנטואן קנה אותם בשוק בעיירה הקרובה. לעבודת חציר האלונים נשארו רק שני בחורים. אהבתי מאוד עבודה גברית זו. [ספק-רב אם נמצאים בארץ עוד אנשים, שאי-פעם עסקו בסוג זה של עבודה.]

הבחור הרביעי, אריק, נסע באופניים בין חוות ההר המפוזרות, כדי לקנות מזון בשבילנו, כי הרי יבול משלנו עוד לא היה לנו. כן לא היו לנו כרטיסי הקצבת מזון [כאלה לא זייפו בעבורינו]. כך היינו זקוקים לקנות דברי מאכל אצל אכרים, דבר שנחשב רשמית כשוק שחור ואסור על פי חוק; אצל אחד השיג גבינת צאן, אצל אחר גרעיני חיטה או עדשים קטנים ששמשו לזריעת חציר עדשים עבור בהמות המשק ואצל שלישי מעט חמאה. עבודתנו הפיסית המאומצת דרשה הזנה משביעה יותר, כי לחם לא היה. לכן התחלנו לאסוף ביער הקרוב ערמונים בשלים ומהם הכנו יום-יום מנת דייסה מבושלת על אש האח, שהשביעה אותנו כדרוש לנו, בתוספת מזון מעשיר קנוי: גבינות, חלב וחמאה.

אחרי שבועיים בחווה חל ראש השנה [12+13.10], יום הכיפורים [21.10], חג הסוכות [27+26.10] ושמיני עצרת ושמחת תורה - [2+3.11].

התפללתי ביחידות, אך אין לי זכרונות מימים אלה, שהיו בודאי עצובים. אנטואן, אנדרה ואריק לא באו ממשפחות שומרות מצוות, אך חגים ושבתות נשמרו. לא עבדנו בחוק, הגם שהשמענו קריאות רמות, כאילו שרותמים את השוורים ואת הפרות. כמו בימי השבת, הוצאתי את הצאן למרעה קרוב לבית ורעינו אותו בתורנות, עד שלמדנו שהבהמותינו יכולות לרעות לבד, בלי ללכת לאיבוד במרחב מסביב; רק מדי שעה כדאי לבדוק אם העדר נשאר ביחד. וזה היה תמיד המצב.

החווה הקרובה, המורד מתחתנו ובמרחק של 2 ק"מ, נקראה *Le Tremoulas* - לה טרמולה. משם יכלו לראות מה נעשה מסביב לבנין המגורים ולחצר, לכן בשבת ומועד העמדנו פנים, כאילו עובדים בחצר. מן האכרים למדנו קריאות-כוון לבהמות, קולות סלנג מיוחדות לאכרי האזור. פתחנו את שערי הרפת, השמענו צלצול שרשראות הבהמות, רעש הרתמות וכך יצרנו רושם, שאנו יוצאים לעבודה אי-שם בשדות. בימי החג ובשבתות ערכנו שולחנות ואמלי, אשר היתה מבית דתי, דאגה לאוירה המשפחתית היהודית.

בכל אופן ניסינו ליצור את הרושם אצל אכרי הסביבה, כי הימים ימי עבודה רגילים. אלה ניסו לתהות על קנקננו, מי אנו וכיצד אנו נוהגים? שאלות מאוחרות יותר הבהירו היטב כי הם מבחינים, כי איננו עובדים ממש *les samedies*, ואז הפצנו בסביבה, כי אנו, הזרים מאלזס שייכים לכת נוצרית שומרי שבת - *des sabatiens*. האם האמינו לנו ??? בכל אופן, איש לא הזיק לנו ואיש לא ניסה להתעמר בנו. עובדה: אף פטרול מן הפטרולים הממונעים הגרמניים שעברו בכביש, אף נציג של משטרת וישי לא הופיעו, לבדוק מי אנו... האכרים בסביבה וכך בניהם או פועלי המשק שלהם, היו חקלאים פרימיטיביים, רחוקים מכל חידוש. כחדשים באזור, בדקו אותנו "מבקרים כאילו מקריים" בשבע עיניים ובעיקר את יכולת העבודה. הם תהו על השוורים הגבוהים והכבדים שהובאו מן העמק ועתה גם על מיכל הזריעה מפח מגולווון, אותו חגר אנטואן למתניו. הם השתמשו לזריעה בשקים בלויים תלויים למתניהם. זדכו המנוסה של אנטואן בחריש ובזריעה, צעדיו הכבדים, התלמים הקשתיים ללא דופי לאורך המדרונות, גרמו שיכירו בו ובנו כקבוצה מקצועית, אוהה כיבדו.

כמוהו כך אנוכי: למדתי מהר את הקריאות השונות לפיזור העדר המעורב שלנו ולכיוונו, את הזירוז של העזים, של הכבשים ושל הפרות, שכל סוג התנהג אחרת והיה צריך דרך טיפול מתאימה לו. לבשתי בגדים מרופטים, כנראה שלא היו לי טובים יותר והופעתי היתה כשל נער רועה טיפוסי וכשל פועל חקלאי צעיר.

נהניתי מדימוי זה.

שיטת המרעה השתנתה כמה שבועות אחרי שהבהמות היו במשקנו. אם בתחילה הוצאנו אותם למרעה בליווי רועה, כי הם באו ממשקים אחרים ולא נקשרו עדיין לדיר ולרפת החדשים, השתנתה השיטה לאחר שהכירו את שטחי המרעה השונים, שכולם נטו דרום-מזרחה במורדות כלפי עמק הרוך ואת ביתם. מעתה היה מספיק להובילן לשטח בו היינו מעוניינים שירעו, זאת כאשר התחדשה העשביה בשטח זה לאחר מנוחת צמיחה, ולהשאירן במקום במשך שעות היום. לפנות ערב נעמדתי ליד החצר וקראתי את קריאות האיסוף הקבועות, המקובלות באזור והבהמות נאספו לבדו ועלו מן הגיא אל המשק ונכנסו אליו לכינת הלילה. כך התפנית לעבודות אחרות. כבר הזכרתי את יער הערמונים שהשתרע בצד אחד הגיא מתחת למדרון. כאן היה מקור ערמוני המאכל שסיפקו לנו דייסות מזינות, אליו כיוונתי גם את העדר בימי רוחות, גשם קל ושלג. שם היו הבהמות מוגנות מפגעי מזג האוויר וניזונו מן העלים שכיסו את הקרקע ברובד עבה, מן העשבים שביצבו מביניהם וכמנה עקרית, מן הערמונים העסיסיים שנשרו לארץ. אחרי הובילי אותן לתוך היער, אספתי מלוא הדלי ערמונים והבאתי אותן לאמלי לבישול של כשעה, אחרי קילופם. מעכנו אותם בכלי מתאים, אמלי הוסיפה חלב פרות מחליבת הערב וארוחת ערב קמחית ומתוקה, מורכבת מהרבה קלוריות וחלבונים השביעה אותנו כהוגן, לאחר יום עבודה מאומץ. כל תקופת הסתיו היו לנו גם ביצים בשפע. אכלנו במטבח החם והתפתח בו הווי של חבורה מזמרת, עליה ניצח אנדרה, בחור עליז, שהרכיב אתנו תזמורת עם כלי מטבח. הוא לימד אותנו שירים וינאיים ומוסיקת לילה קאמרית. אחד השירים מצלצל עדיין באוזני :

בתרגום לעברית: "אנחנו הזמרים מן היער האפל... אנו שרים ורוקדים בחשק רב ממלא ריאותינו... כי אנו הזמרים מן היער האפל... וחוזר חלילה. הסירים ומכסיהם, המזלגות, הכפות והכוסות, כל אלה שרתו את המנגינה ואת הקצב העליז, שלא פסקו אלא אחרי שעה ארוכה של שירה ועליצות. היינו זמרי ונגני התזמורת. הזדקקנו מאוד לעידוד-עצמי זה, שהשכיח מעמנו מעט את בדידותנו

החורף הלך וגבר והמקום החם ביותר היה במיטה. לכן נשכבנו לישון מוקדם לפי מושגי היום, לא יותר מאוחר מאשר שעה-שעתיים לאחר חושך. חומר עיוני לא היה בנמצא, ולא רועה רוחני. נורות חשמל פשוטות היו בחדרים, במטבח ובחדר פנימי. בו היה המזקן החשוב ביותר אח להבערת גזעי עץ. ואמנם בערבים הקרים הבערנו בו מדורה, ישבנו מסביבו ושרנו או שוחחנו, אם על העבודה להעשות מחר, או סיפרנו סיפורים ובדיחות. היות אמלי עמנו, היו אלה מהוגנות. כי בטלוייה היתה תרבות הדיבור נקיה וההתנהגות ברמה מוסרית-יהודית.

בליכות שבת הכנסנו לאח בול-עץ גדול במיוחד, כדי שנחוש בחמימותו כעונג שבת וזמירות השבת התמשכו גם לאחר הארוחה, עד אשר נפלה עלינו תרדמה ופרשנו לחדרינו. לבנים היה חדרם ולאמלי חדרה הנפרד, וביניהם דלת סגורה במסמרים. אל חדרי השינה בקומה השניה עלינו במדרגות-עץ נפרדות מן החדר הגדול עם האח. בול העץ המשיר להעכל לאט לאט כל הלילה. בכיוונתנו היה שיבער גם במחרת היום, כדי שאכרי הסביבה יראו עשן יוצא מן הארובה ולא יתמהו, "מדוע תמיד ב' samedi, אין אש באח אצלם ???

יום אחד באמצע החורף, החלה עז שחורה להראות סימני המלטה. כבר חודשיים לפני-כן התנפחה בשנה וכנראה שהגיעה זמנה. בשביכי היתה זו ההמלטה הראשונה שהייתי צריך להיות עד לה. אנטואן היה מנוסה באכה אצל פרות. השעות עברו, יום ועוד לילה ואין התקדמות. בבוקר קראנו לאכר הכפוף והזקן. הוא בדק ובדק והגיע למסקנה, שזאת המלטה עקרונית. העז זקנה מדי להרות, אך מתוך הרגל שנה לאחר שנה, הופיעו סימני הריון מדומה והמלטה מדומה. מרוב כחצי שריריה נדחפה רחמה החוצה. שעותיה היו ספורות. מה עושים? אנטואן החליט שחבל על

מותה ללא תועלת. לפחות נשחוט אותה ונהנה מבשרה. בהתייעצות חברים התגלה לתדהמתי, כי שלשת חברינו הם בעד שחיטת חירום, בניגוד לאמלי ולי, שהתנגדנו לטרף את ביתנו ומטבחנו. אמלי התנגדה לכך כאחראית על המטבח, גם לא הרשתה להביא בשר הפיגול למטבח, לבשלו שם בדליים, ששמשו לחקלאות. הם שחטו את העז הנוטה למות מחוז לחצר וצלו את כשרה על סדרה. כזה הם חשבו את עצמם נקיים מאכילת הדם, שחשו אותו אסור גם בשבילם. היתה זו כמונן שחיטה לא כשרה. הרעב הכריע אותם, כך הם טענו, שלא היו אמונים על כשרות מבתם. אני כלל לא הרגשתי במשהו דומה לרעב, כי ידעתי רעב אמיתי בגירס. בעייתם היתה כנראה, כי זמן רב לא בא בשר אל פיהם. עתה סיפקו תאוותם. היה זה הכשלון החברתי והמוסרי הראשון בפיאר-בלנש. אך מטבחנו נשאר כשר כבתחילה, בזכות אמלי שהיתה נמרצת בענין שבאחריותה.

המעשה נודע לשאמו מפי אמלי, באחד מביקורי הביקורת שערך מדי פעם. ביקוריו התקיימו בדרך כלל בבקרים, כאשר אנו, הבחורים, היינו בשדות. רק אמלי היתה בבית. מפיה שמע שאמו בארבעה עיניים על הנעשה בקרב חבורתנו. אמלי היתה בת אמונו של שאמו ולכך מינה אותה כנראה מתחילה. עתה היתה למחדל של אנטואן, אריק ואנדרה תוצאה ממשית, עליה יש לברך את שאמו. לאחר זמן קצר הופיע זוג נשוי צעיר עם תינוקת בפיאר-בלנש. היו אלה מרדכי-מרקוס ורויאר ולוטה מביית קייזר והתינוקת אנט. מרק בשמו המחתרתי, מונה ע"י שאמו למדריכנו הרוחני ולוטה, -אנונסיאטה בשמה החדש, לאם הבית. בינתיים נשאר אנטואן במשק להשלמת משימותיו החקלאיות, אך בסוף מרס שחן אותו שאמו לחוה אחרת של הצופים היהודים. [פרט זה מזכרונותיו בכתב] התבואה שנזרעה בסתיו נבטה אחרי ראשית הגשמים וזכורים לי לטוב הסיורים הגאים שערכנו, כדי לעקוב אחרי צמיחת החלקות. מעתה הייתי צריך להיות ער וזהיר, כדי להוביל את העדר לחלקות המרעה במרחק בטוח מן השדות הזרועים.

החורף בא בעוצמה רבה. רוחות סערה, גשמי עוז, ברקים ורעמים, ברד ושלג. באחד מלילות הסערה, כאשר רעמים הרעידו את הבנין בו-זמנית עם הברקים, -סימן שהסערה מתחוללת ממש מעלינו, - הואר לפתע חדר השינה שלנו באור מסנוור, תוך כדי רעש מחריש אוזניים. ראיתי במו עיני ברק שחודר דרך פתח-אורור ויוצא דרך אשנב קטן מעל לחלון, ממש מעל למיטותינו. ומיד לאחר מכן עוד קול פיצוץ דומה ועיני מסוננורות לחלוטין. הברק חלף הפעם דרך עליית הגג. האויר היה טעון חשמל שהתפרק לידינו ממש. למזלנו לא נפגע איש מאתנו ולא הוצת הקש אשר הוערם בעליית הגג. קפצנו כמונו ממיטותינו ובדקנו בחזרה של אמלי לידינו, שגם היא יצאה בשלום מפגיעת הברק וכן משפחת ברויאר בקומת הקרקע, ליד המטבח. בבוקר מצאנו קוי צריבה שחורים לאורך הקירות, במקומות שם היו מקודם חוטי החשמל. אלה נשרפו כליל. זו סערת הברקים הקרובה והקשה ביותר שזכורה לי בחיים. יצאנו ממנה בשלום.

מרק ברויאר הביא עמו את ידענותו ביהדות והיותם זוג נשוי, הביאו הוא ואשתו אוירה של משפחה לקבוצה, כאשר הם מרכז המשפחה המורחבת, לה השתייכנו כולנו. מעמדה של אמלי השתנה עם בואה של אנונסיאטה, אשה כבת 25, מטופלת בתינוקת, אשר באופן טבעי תפסה עתה את מקומה של אמלי בבית ובמטבח.

אמלי נתבקשה עתה על ידי שאמו, -בודאי על פי לחצו של מר מרואל ואשתו, לשמש כעוזרת הבית במשרה מלאה של "מאדאם ואדון" מרואל וכך הסביר שאמו לאמלי: "כדי שהקבוצה תזכה בגיבוי המלא של האדון בעל-החוה, עליה למלא אחרי בקשתו". אמלי המסכנה. כל בוקר היא עלתה מעתה לויכה של משפחת האדונים. הליכה של כמאתיים מטר על השביל דרך יער האלונים, חציה של הכביש שמוביל מן העיר ולנס-Valence אל לה-פאוי-Le Puy, עתה ירידה

ימינה במורד הכביש ועוד כמאה מטרים עד לווילה המתנשאת מעל לכביש. שם החלה מעתה אמלי את יומה כמשרתת במשרה מלאה לפי תפיסתם של בורגנים מתפנקים. היא לא סיפרה מה היתה עבודתה שם. אך אני מניח עבודת הנקיון של הווילה ועוד צרכי האשה ובעלה במשק הבית. כל היום חיתה באוירה לא יהודית זרה לה, בו בזמן שלפני בואו של הזוג ברויאר היתה היא המסמר הנשי היחידי בקבוצה הקטנה שלנו. עתה נעקרה מן ההווי הזה, בו היתה מוקד החבורה ולא ראתה את עצמה יותר שייכת ממש לחיי קבוצתנו...

שאמו כותב בספרו, בקטע על השכרת חוות פיאר-בלנש, כי העדיף שלא להסתיר מבעל החוה, כי אנו יהודים צרפתים. כך לא היה יכול הנ"ל לנצל "גילוי" עובדה זו מעצמו, כדי לאיים עלינו או אף להפר חוזה השכירות עמנו, דבר שהיה יכול לגרום להכשנה עלינו או להיות נזרקים החוצה מעוגן ההצלה שלנו, ללא פתרון אחר. מאידך חשש **שאמו**, שאם לא תמולא בקשתו-דרישתו של בעל החוה, כי מאנשי הצוות יועמדו לרשותו כדי צורכו, יבולע לנו אם ינצל מר **מרואל** את ידיעתו עלינו לרעה. **אמלי** היתה בחורה נאה, בריאה וחזקה. עתה בראשית 1943 בת 18, כמוני בדיוק-, היא היתה בפריחת בגרותה.

[לא ידעתי את גילה אז וחשבתייה מבוגרת ממני!]
זוג הבורגנים יכול היה עתה להתהדר בעזרת צעירה ונאה לפני האורחים הרבים אשר הזמינו לאחוזתם. **אמלי** קבלה את התפקיד לא בשמחה, אך בצעה אותו כדי להגן עלינו מפני עינא בישא. מראה הרענן היה צריך לפייס את העשיר המזדקן ולרומם את רוחה של גברת הבית. היא היתה צריכה לשמש להם כסמל מעמדי כלפי חוץ ולהגביר את רגש החשיבות שלהם. בימי ראשון בעקר הגיעו אל הווילה מעשירי העיירות של גוש ההר המזרחי וממכובדי האכרים. בביתם רכשו כנראה הראשונים מן האחרונים מצרכי מזון בשוק השחור תמורת כסף טוב. העסקות נעשו בצל של מפגש חברתי, במסגרתו שתו הצרפתים כמנהגים לא רק קפה ותה, אלא בעקר יינות טובים. כטוב לבם ביין קלחו השיחות באופן חופשי. **אמלי** כמשרתת, הגישה לבאים מכל טוב צרפת של אותם ימי צנע. היה עליה להקשיב לשיחותיהם, להיות "אוזניים לכותל" ולהעביר **למרק ברויאר ולשאמו** את נושאי לחישותיהן ורכילותיהן של הגבירות ואת התבטאויותיהם הפוליטיות של הגברים מבקרי הזוג ומה מעסיק את אנשי הסביבה? כמוכן לדלות מכל אלה כיצד אנו צעירי פיאר-בלנש נראים בתוככי קלחת האירועים הכלליים. מי לנו ומי לצרינו? השיקולים של **שאמו** היו נכונים בודאי: בין האורחים היו גם פקידי העיירות, קציני משטרה בחופשת יום-ראשון, ראשי מנהל האזרחי, ראשי האיגודים המקצועיים של העיירה הקרובה ביותר, - אלבוסיאר-Alboussiere וחשובי האכרים. אך בשביל **אמלי** אישית היתה זו משימה קשה מבחינה רגשית.

בחורה יהודיה מבית טוב, עוזרת של גויים? עד עתה הרי דאגה בחן, באמינות ובנאמנות לארבעת צעירי חוותנו. מקומה נגזל לה עתה על ידי אשה יפה, אמנם נשואה, אך זרה לנו, שאינה מחבורת טלויה. היא **אמלי**, נחשבה לפתע לצעירה פחות מבינה **מאנונסיאנה** המבוגרת והמנוסה יותר. האחריות שנמסרה לה על ידי **שאמו**, אותו העריצה, על הבית והאוירה בו עליה היתה גאותה, נלקחה ממנה. לא הייתי ער לשינוי זה במעמדה ולא האחרים, כך אני מניח. הלכנו לעבודתנו כמקודם. **מרק** לא השתתף בה. הוא הפעיל מעתה את השפעתו הרוחנית עלינו. יותר אוירה שביתת, פרשת השבוע, דברי חכמה ועיון, סעודה שכישית עם שירי שבת מסביב לשולחן, עת בין הערביים.

לנו היה זה זר ומוזר לראות גבר במלא כוחו שאינו לוקח חלק במאמץ העבודה, ורכון בבית כל היום. אך קבלנו את העובדה כקביעה שנקבעה על ידי **שאמו**, הגם שלא היינו בטוחים בכך. **מרק** נשאר נבדל במעט מבעיותינו ודאגותינו. עד כה ביקר **שאמו** או ז"ק ממלא מקומו מדי פעם לפעם, כדי להביא לנו ידיעות

נחוצות, מצרכים זרושים, כסף וכגון אלה. עתה ישב בתוכנו זוג נשוי עם תינוכת שחיפשו מקום מפלט ומקלט. אך מהם נודע לנו על האירועים הקשים אשר פקדו את יהודי זרום צרפת: ההסעה ליעד בלתי ידוע במזרח של גשרות אלפים, העלמם של הורים לילדים ולצעירים שמצאו מקלטים כמונו; גירושם של אחים ואחיות, דודים ודודות, בודדים ומשפחות שלמות. גם מפעילי המחתרת היהודית נתפסו, הוצאו להורג או נעלמו אי-שם במרחקים לא ידועים, מאז שפלטו הגרמנים לשטח השלטון של וישי בדרום צרפת, בנובמבר 1942.

לכולנו היו קרובים בצרפת הדרומית. כולנו חשנו באיום על חייהם והתחלנו אף לדאוג לעתיד היינו. אסור היה לנו להיות בקשר עם הורינו, אחינו ואחיותינו. אלה היו במחנות ריכוז או הסתתרו במקומות מסתור וכל קשר היה מסכן אותם, אך גם אותנו. היינו צריכים להחניק בתוכנו רגשות של געגועים ושל דאגה להם. בזהות המזויפת גם לא יכולנו לשתף אחד את זולתו בדאגת לבו. מעמסה רגשית זו הכבידה מאוד עלי ואני מניח גם על חברי.

[כמשל: העובדה שהורי הוגלו מגירס לריבזלט, ניצלו שם על ידי התערבותה של גב. אנדרה סלומון משיכון להשמדה, לא היתה ידועה לי כלל, כי הרי לא כתבו לי. רק בשנות ה 80 התבררה לי הגליה זו.]

בדידות ומולה ידיונות

... באחד מליכות השבת החורפיים הארוכים, זמן לא רב אחרי בוא משפחת ברדיאר, ישבנו לסעודת ליל השבת בחדר האוכל שלנו, כאשר באח בוער גזע עץ ענק. מרק משוחח על פרשת השבוע, שרים זמירות ליל שבת. האוירה שלווה, רגועה, שבתית. בבוא העת נפרדים והולכים לישון. הברדיארים לחדרם המשפחתי ליד המטבח, אנו הבנים לחדרנו המשותף מעל לחדר האוכל ואמלי לחדרה ליד שלנו, אך עולים אליו במדרגות נפרדות מצד אחר. בחוף מילכות רוחות סביב לבנין.

גזע העץ ממשיך לבעור באח. חוף משריקות הרוח ופה ושם פיצוץ קטן הבוקע מבול העץ המתאכל לאט, הכל שקט. הבחורים נרדמו זה מכבר. אני עדיין לא. אינני יודע מדוע? לפתע נדמה לי לשמוע בכי חרישי, התיפחיות מוחנקות. זה בא מלמטה, מחדר האוכל, בו מרצדות להבות בול העץ הבוער. אני מטה אוזן. האם אני חולם או האם אני שומע משהו אמיתי? כך מישו בוכה שם למטה, בשקט בשקט וזה לא מפסיק. אני קם לאיטי כדי לא להעיר את האחרים ויורד לראות מי בוכה שם, מה קרה?

לפני האח הבוערת, רכונה קדימה, ראשה בין ידיה, אני מוצא את אמלי בוכיה ומתיפחת. מה אעשה?? האם אשאל אותה מדוע?? הרי זה טפשי! וכי תגיד לי? ללא החלטה מה לעשות אני מתישב לידה, אולי תרגע מעצם המצאות אחד החברים לידה? אני שם את זרועי על כתפה ולא מדבר ולא שואל. אינסטינקטיבית אני יושב בשקט. היא נרגעה במעט. ואז אני מתחיל לדבר אליה בשקט. מספר על ההורים שלי אי-שם במחנה. על האחים שאינני יודע היכן הם. על הפחדים שלי. אך גם על האמונה שלי, על התקוות שלי. על התפילות שלי ועל אמונתי בהשגחה העליונה שתקבע את גורלי, גורל יקירי וגורלנו כאן. על שותפותנו היפה בקבוצה, על התמיכה שהאחד צריך לתמוך ברעהו, כי אחים אנו לצרה. הגם שעד כה לא נתודענו, הרי ברור לי, כי אנו נמצאים באותו מצב של בדידות, באותו מקום מרוחק. לכן מותר לנו להיות ידיונות מתוך שותפות הגורל...

נדמה לי כי עשיתי את הנכון, אני מרסל בנץ הקטן, אשר חשבתי תמיד את אמלי לגדולה ממני, לחזקה, לבטוחה בעצמה; - אני שחשבתי את עצמי כל הזמן כצעיר בכל החכמה, - אני הפחתי בה עתה, - כאשר היא במצוקה נפשית קשה, - עידוד, חברות, השתתפות במדעקתה שלא היה לנו עם מי לחלקה. הראיתי לה שהיא איננה בודדה בפחדיה. גם אני בודד, מיוחד, ומותר לנו להעזר אחד בשני, שחיים אנו באותו מצב, כדי שנתגבר ביחד על מועקותינו הדומות.

היא הקשיבה לי ונרגעה. הודתה לי. הבינה כי היא אינה לבד. סיפרה לי שיש תחושת הבדידות שלה, על הרגשתה הרעה בשרותם של זוג אדוני החווה הגויים, על כי הגברים המבוגרים שבאים להתארח נועצים בה עיניים בצורה מפחידה, רומזים רמזים גסים ומנסים לגעת בה, שולחים ידיים. זה פוגע בה. היא החלה לגולל מלבה את כל המדכא אותה לאחרונה: - שהיא הורחקה ממרכז הוותנו בחוותנו, מאז שאנונסיאטה תפסה את מקומה; - על פחדיה לישון לבד בחדרה החשוך, מאז פגע בנו הברק; - על אחותה הצעירה ממנה שחיה כמשרתת אצל זוג איכרים במחוז אחר של צרפת; - ועל הוריה שהוגלו לגירס בשנת 1840 ועתה נותק הקשר עמם והיא מפחדת על גורלם...

ישבנו אולי שעה בהחלפת מחשבות ושחרור מועקות, עד שיכלה לחזור לחדרה לבד, שם ישנה לילות על גבי לילות בודדה לגמרי ואין לה עם מי לשוחח, כאשר היא לא יכולה להרדם; - לא כמונו הבנים, שהיינו ארבעה ביחד ויכולנו לחלק מחשבותינו לפני שנרדמנו; - ולא כזוג הברזילאים שישנו עם תינוקותם.

האם חשב פעם מישהו על מצבה הבודד של אמלי? אני מניח, שלא. עכשיו הבנתי זאת. גם אני הלכתי לישון רגוע ושלו. כי כאשר הבנתי את מצוקותיה, התגלו לי מצוקותי. כאשר הבעתי אותם לה כדי שתבין מצבנו הדומה, הבנתי אותו בעצמי. אך דבר אחד היה לי לפלא: זו הפעם הראשונה בחיי שנגעתי בבחורה זרה, שמתו ידי על שכמה, דברתי אל זו שנראתה לי גדולה ממני, חזקה ממני, כשנה אל שנה.

עד כה חשתי את עצמי בין חברי טלויה כפחות חשוב, כחסר בטחון, כאחד הצעירים. עתה חשתי מעודד ויותר בטוח בעצמי מן התפקיד האנושי שנפל בחלקי לפתע, בלי שיכולתי להתכונן לו. שלא אבדתי את שלוותי ואת קור-רוחי וידעתי באופן טבעי לעשות את הדבר הנכון, שלא נבוכתי ולא התביישתי ליד בחורה במצוקה; שידעתי להציג לפני את מצבי, לא להיות סקרן, אלה לתת לה להחליט לבד, אם גם היא רוצה לחשוף לפני את בעיותיה; - והיא חשה בבטחון לידי ונתנה בי אמון. לפתע חשתי את עצמי מבוגר יותר, בשל יותר נבמיוחד שנה יותר...

בחורה כמו אמלי, שחשבתי לגדולה ממני, לבשלה ממני, קבלה את קרבתו הידידותית כדבר נורמלי וטבעי, לא הסתייגה מסימני האהדה והתמיכה בכורכי את זרועי על כתפיה, לא חשבה אותי כצעיר או כפחות מדי בשבילה.

בבוקרו של יום השבת, אחרי תרגילי רתימת השוורים המדומה והוצאת העדר אל המורד אשר מאחורי ביתנו, התאספנו לתפילה ולארוחת בוקר מאוחרת. האם אמלי התבייש ממני על חולשתה מאמש? התהיה נבוכה? איך תבייש עתה אלו? כיצד תתיחס אלי, אחרי הראותי לה ידידות? האם תמשיך לראות בי שנה, כאשר זכאונה פג? ...

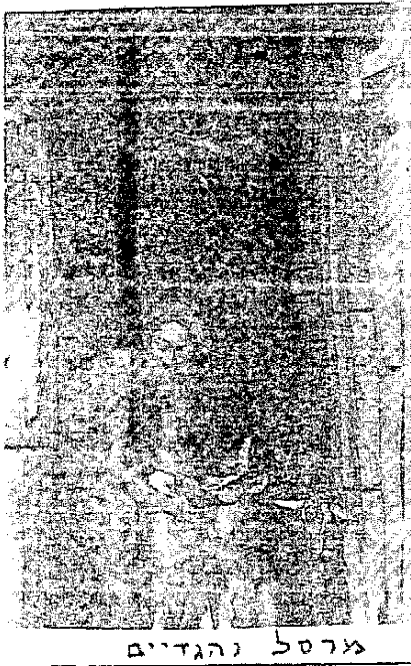
כן, היא התנהגה באופן רגיל, טבעית, ללא מבוכה, קבלה את המפגש הלילי הכא צפוי בפשטות כעובדה טבעית...

התקבלתי באופן חיובי. חשתי מתוזק. מעתה פנתה אלי בידידות לא מוסתרת. במשך הימים והשבועות הרגישו האחרים בהבנה הדדית שהתפתחה בינינו בגלוי. מעכשיו שוחחנו לעתים יותר קרובות. ראינו בכך התפתחות פשוטה וטבעית, כשני אנשים בוגרים, שיש להם דאגות וחששות זהים, מחשבות שמצטלבות, נושאים משותפים לשיחה. שלושת הבחורים חשבו שנפלה בינינו שלהבת האהבה על פי תפיסתם החילונית. אולי קנאו בנו, כי הבינו כי כשכונם עם העז הטריפה, שאנו שנינו לא נכנענו לו, קירב בינינו? אני מניח, כי מבחינתי אמנם כך היה. כי היה חשוב לפתח עמה שיחות על השקפת עולם יהודית, כדי למצוא מה שיקשר בינינו והיא מצאה עניין רב בנושאים רעיוניים, כי הם תיזקוה כפי שחיזקו אותי. הרי שנינו באנו ממשפחות בעלות תרבות דומה, בניגוד לבחורים האחרים.

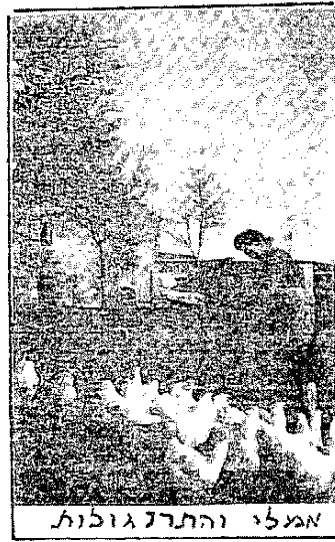
כי היה ברור, כי אין לנו רשות מלעבור את הגבולות המוסריים עד אשר תעבור המכחמה. אם גורלנו ימשיך להיות משותף עד אז ונמצא ענין אחת בשני, אולי

יתפתח בינינו קשר לעתיד, אף נישואים? מחשבה זו עלתה בי במקביל ליחסי האמון ששררו בינינו עקב שיחותינו. שוחחנו תמיד באופן רציני.

קשריה המסויגים בתחילה עם אנדונסיאטה התפתחו די מהר לסשרי ידידות כיו הנשים הצעירות. האחת נשואה ובעלת נסיון בחיים זוגיים והשניה רווקה. אנדונסיאטה היתה קליקה, מצועצעת מדי לרוחי, "צרפתייה" בתרבותה החיצונית. לא אהבתי את השפעתה הקליקה על אמלי, שקיוותיה רצינית, מאופקת ומחושבת. אך חשתי במשך הזמן, שאמלי מושפעת בכיוון זה וכי היא מצפה ממני ליותר מגע וביטוי חיבה, מאשר אני יכול להרשות לנו במצבנו המעורר. רציתי שנהיה שקולים ומאופקים כל עוד אנו חיים בסכנה בפיאר-בלנש. כך דרש חינוך בית הוריי וכך דרשה השקפתי הבהירה בענין זה כמו קודם בענין כשרות המאכלים, בה עמדנו שנינו ביחד על עקרונותינו האיתנים.

מרסל והגדיים

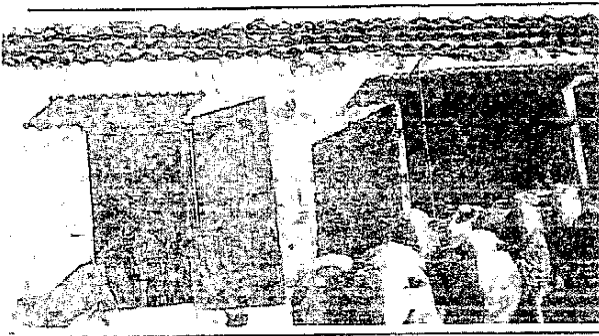
אמלי והתרנגולות

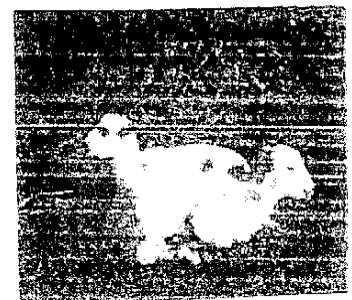
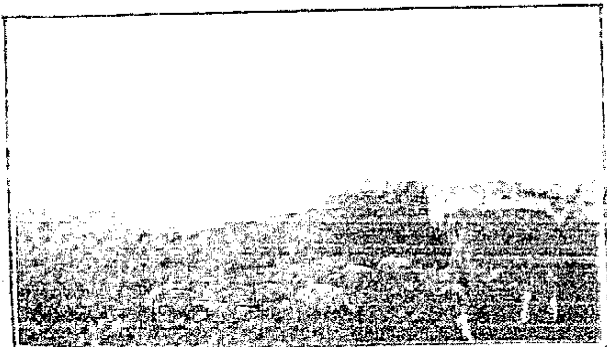
אנלואן טיטוס ונרון

אנדריי והפרות

מרסל ועדרו

תוכן

חודשי החורף הביאו בכנפיהם הרבה ימי גשם. בימים כאלה, כאשר ענן-ערפל כיסה את משקנו והראות היתה מוגבלת למטרים מעטים בלבד, אי-אפשר היה לצאת לעבודת השדה. כאשר הגשם היה דליל, הורדתי את העדר, כולל את הפרות פרה ועדה ליער הערמונים, לרעות שם. השוורים שיטוס ונרנן הוחזרו לטלוייה אחרי תקופת החריש בסתיו. לאחר החורף הם אמורים להיות מוחזרים הנה במשאית לחריש השדות, אחרי שנקצור את השחת במדרונות הנטויים חזק בחרמשים, והם, השוורים יקצרו במקצרה מיכנית את התבואות שנזרעו בשדות הפחות נטויים.

אם הגשמים היו חזקים, הושאר העדר בדיר וברפת והגשנו לצאן ענפי אורנים ולפרות חציר וקש. גם ערמונים הוספנו למזונם, אם הספקנו לאסוף כאלה ביער. הבנים עסקו בתחזוקה ובהכנת עצים לאח ולמטבח. מסור ארוך לשני אנשים הופעל לניסור גזעי עץ גדולים וגרזנים להכנת חתיכות קטנות יותר לתנור הבישול במטבח. כשנגמרה העבודה התישבנו מסביב לאח, שמענו ממרק שיעורים ושיחות ביהדות. בעת הזאת הובאו לנו גם ספרי קריאה מטלוייה ונצלתי עובדה זו, כדי לקרא את ספרו של ז"אן ז"ק רוסו "החינוך הטבעי", אשר השפיע עלי רבות בשנים מאוחרות יותר. השתכנעתי מחוכמת החינוך הטבעי, בו היכד או הנער צריך ללמוד מן הנסיון יותר, מאשר מאמירות ומהוראות. אישית למדתי זה מכבר, כי התנסות אף קשוחה, מלמדת התנהגות בהתאם למציאות. הפכתי לחסיד גישה זו, גם עתה בפאר-בלנש כמו קודם במחנה גירס, כדי לסגל לעצמי חישול מרצון, עקב תנאי החיים הספארטאנים בהם נאלצנו לחיות, לאו-דוקא מתוך בחירה חופשית. אך ימי הגשם המתמשכים והאפכולית ימים על ימים, יצרו עצבות ועגמומיות, הרגשה של ניתוק מוחלט גם מן הנופים הקרובים אשר מסביבינו. תחושת הנתק הזו הצטברה והתוספה לנתק ממשפחותינו, אשר דאגנו להם בשמענו שמועות רעות וקשות. אלה היו כלליות ולא נגעו אישית במי מהורינו או מאחינו ומאחיותינו. אי-הידיעה היתה קשה לא פחות, כי חיינו בערפל באשר להם. לא יצאתי זה חודשים מתחומי החנוה ההררית. לא כתבתי מכתבים ליקירי ולא קבלתי כאלה.

הלחץ הנפשי היה קשה לי במאוד וכפי שהתברר לי לאחרונה, גם לאמלי. כיצד חשו הבחורים, לא זכור לי? כנראה לא נוצרה ביני לבינם התדברות בנושא כאוב זה, כי הרי נצטוינו שלא לגלות אחד לשני את זהותנו האמיתית ואת עברנו. היינו מנועים מלפתוח את לבנו זה לזה. הפתיחות בין אמלי לביני נוצרה בעצם "בניגוד להוראות", אפשר להגיד בגלל המשבר המורלי של אמלי, הגם שלא היתה כל כוונה מוקדמת לכך. מה שקרה, קרה עקב ערנותי ושנינו שמרנו על שתיקה לפני האחרים בענין חד פעמי וראשון זה, כמו גם בשבועות הבאים, כאשר כבר נפתחו לבותינו, באשר לנושאי שיחותינו. עובדה זו יצרה כמובן התלחשויות על יחסינו המיוחדים, כאילו על בסיס רומנטי הם, "מסוג אחר".

כך למדתי למשל משיחותיהם, כי בצרפת נהוג, כי אב מהוגן ונורמלי יוביל אישית את בנו בן ה 16 אל בית-בושת, כדי שילמד שם את "עובדות החיים הנעימים". על רמה זו פרשו את התכנסויותינו באחת מפינות הבית, מדי פעם, כדי לתקשר בנושאים שענינו את שנינו, אך לא היו ברמתם של הבחורים. לא יכולנו לתקו את הרושם ולהסביר את עצמנו. לי אישית הפריע הדימוי הזה. אינני יודע, כיצד התיחסה לכך אמלי. לאט לאט היה נידמה לי, כי היא חשבה להגשים דימוי זה. אני לא ראיתי זאת כד ולא רציתי לתת הצדקה לדימויים. כללית היינו צריכים להחניק רגשות של געגועים לקרובינו והתנקתי כמיטב יכולתי רגש של קרבה מיותרת גם לבת שיחתי, הגם שנוצר קשר אישי נאה בינינו. כבדתי אותה ולא הייתי גורם לה בשום פנים צרות אישיות. כמו הרינו אסור למשל. הכבוד לאשה ואיסור הפגיעה בה, היה מושרש בי חזק מאוד. הייתי רגיש אליה כאל בחורה הגונה על פי תפיסתי והתיחסתי אליה כזו.

כיום אני מבין. כי רגישות זו, היא אשר קסמה לה וקרבה אותה אלי. היה זה דומה ליחסי לבנות-זרדי בילדותי, אשר אהבו אותי בגלל הבנתי אותן, לא כיתר הבנים שהתנהגו כלפיהן בנורמות של בנים... דמות-דיוקן אבי לזוהה אותי במחשבותי והנהתה אותי בהתנהגותי ובמעשי.

בוקר גשום אחד, -ערפל סמיך עוטף את ביתנו-, לא רואים דרך החלון ולא מחצר המשק אפילו אתרים קרובים ביותר ואני אחרי הטיפול בכבשים ובעיזים אשר בדירה. היה ראש-חודש, אינני זוכר של איזה חודש, טבת, שבט או אדר ? אחרי סיום תפקידי בדיר, חשתי תחושה עגומה, תחושה של חיה נרדפת, תחושת ניתוק מהורי ומאחבי. החובה לסגור הכל בלב, הוסיפה על הרגשתי הקשה. עם אמלי לא יכולתי לדבר, כי כל החבורה ישבה עתה למטה בחדר האוכל ליד האח. מנין לתפילה לא היה, לכן מרק התפלל בחדרו ביחידות ואני, מקיים מצוות-תפילה השני בקבוצה, עליתי לחדרי, כדי להתפלל שם. היה לי זמן והתרכזתי בתפילות היום... כאשר התפללתי את ההלל, הגעתי לפרק "מן המיצר קראתי י-ה". זכור עד היום מה עשה לי קטע זה באותו יום סגרירי, אפרורי ועצוב. התפללתי בכל הכוונה :

מן המיצר קראתי י - ענני במרחב י ; ה" לי, לא אירא - פה יעשה לי אדם ?
ה" לי בעוזרי - ואני אראה בשונאי ; טוב לחסות בה" - מבטוח באדם,
טוב לחסות בה" - מבטוח בנדיבים.
כל גויים סבבוני- בשם ה" כי אמילם ! סבוני גם סבבוני- בשם ה" כי אמילם !
סבוני כדבורים - זועכו כאש קוצים, - בשם ה" כי אמילם !
זחה דחיתני לנפול - וה" עזרוני .
עזי וזמרת י"ה - ויהי לי לישועה.
קול רנה וישועה באהלי צדיקים - ימין ה" עושה חיל.
ימין ה" רוממה - ימין ה" עושה חיל ; לא אמות, כי אחיה - ואספר מעשי י-ה,
יסוד יסרני י" - ולמות לא נתנני .
פתחו שערי צדק, אבא בם אוזה י" - זה השער לה", צדיקים יבאו בו...

התרגשות עזה אחזה בי, כאשר אמרתי פרק זה מתוך הבנה מחודדת של מצבי, מצבנו. דמעות זלגו מעיני בקראי את תיאור המיצר בו אני נתון, כאשר אויבים מסביב מאיימים על חיי ותקוה עזה עטפתני, כאשר תיאורי ההתגברות על הסכנות נתנו לי כח פנימי להאמין בישועתי... תפלה זו עודדתי, נתנה לי מרגוע לחששותי וחזקה את רוחי. במצב רוח מעודד זה, אך עדיין תחת השפעת התרגשותי, הצטרפתי ליושבים ליד המדורה המחממת באח, בשתיקה.

ימי החורף הלכו ונחלשו, באו ימי שמש. האביב עמד בפתח. היתה לנו עבודה, אשר ריתקה כל תשומת לבנו וכוח גופנו. עם האביב עברו מצבי הרוח הדכאוניים. את ראשיתו פתחו ההמלטות של העזים ושל הכבשים. בטלאים, בגדיים ובגדיות טפלתי אני, אחרי שלמדתי לעזור לממליטות מקשות, על ידי האכר הזקן והכפוף. בחצר ובמרעה קרוב לבית, התרוצצו ופזזו עתה עשרות של צעירי הצאן, מראה משובב עיניים. חלבתי בידיים והשקיתי את בני הצאן בדליים קטנים, כאשר אצבעי משמשת בתחילה כעין עטין, עד שהולך הקטן הבין, כיצד יונקים ישר מן הדלי. הייתי רתוק לעבודת הדיר בחוף ובפנים ברוב שעות היום. עזרנו גדל לפתע לכ 50 ראש.

הפכנו שוב חלקת אדמה קרוב לבית ושתלנו בה תפוחי אדמה. הכל בעבודת-ידיים: החפירה של התלמים ושתילת פקעות חתוכות עם נבטים מוריקים. ישתלנו Rutabaga-בשטות, בכמויות גדולות מאוד. הירק היה צריך לשמש למאכל הבהמות, בעקר העזים נותני החלב והפקעות היו מיועדות להן, גם לנו, בני האדם.

האביב הגיע ועמו עוד יותר עבודה. לפנינו קציר השחת והתבואה. האדמות היו דופן במורדן. בחלקן קצרנו בחרמשים, לפעמים מבוקר עד ערב. בחלקם קצרנו עם מקצרה מיכנית שהובאה מטלויה והפרות או השוררים רתומים אליה. היה צורך בתגבור בכח אדם צעיר ומיומן. הגיעו שני בחורים חדשים. את האחד הכרתי היטב מטלויה: היה זה סמי ריין, עתה הוסב שמו לגסטון ריין. גם יהודי יליד אלזס כמוהו, כבר לא היה מובטח על ידי משטר וישי, שאיבד למעשה את כוחו, מאז השתלטות הגרמנים על דרום צרפת בנובמבר 1942. והשני היה **JEAN WECHSLER** - "אן ווקסלר". בינו לביני נקשרו מהר יחסים אישיים טובים במיוחד והוא גילה לי מתוך אמונו בי, כי למעשה שמו הוא **GERARD SACHS** - ג'רר זקס, מברלין. גילוי זה היה יוצא דופן. או שהוא לא הודרר להסתיר את זהותו, או שהאמון שהקרנתי עליו, הוא אשר הביא לגילוי. הוא הביא עמו מצלמה ופילמים, וכל הצילומים המתלווים לפרק זה, שלו הם. ביום בואו, הוא ירד לפגוש אותי במרעה, במורד לא רחוק מהבית וצילומי הראשון היה של שני הטלאים הרובצים ביחד בנחת על חלקת הדשא, יום אחרי הוולדס. הוא היה מזוקן ורצה שנקרא לו **Le barbu** - המזוקן, אך חיש מהר הומצא בעבורו השם "דיבוק". הופעתו המוזרה היא זו שגרמה לשמו. אינני זוכר, מי הדביק לו כינוי זה? הוא התגלה כבחור מבוגר מאתנו בארבעה-חמש שנים, שברח משרותו בלגיון הזרים הצרפתי ועתה היה זקוק למסתור בדחיפות, כי לא רק יהודי היה, כי גם **deserteur**, דהיינו עריק משרות הצבא הצרפתי, לו נשבע. היתה בו אדיקות יהודית, מלווה בחכמת-חיים לדעת להסתדר, שרכש בלגיון הזרים. והיה בו הומור יבש, בעזרתו גבר על כל מצב רוח רע או מצב ביש מכל סוג. והגיעה עוד בחורה, אחותה הצעירה של **אנונסיאטה**, שלא החזיקה מעמד בשרותו של אכר ובאה למצא מחסה אצלנו. היא היתה **כאנונסיאטה ומרק** עירונית, עדינה, כלל לא מתאימה לעבודה אצל איכר גוי, אך גם לא אצלנו. שמה היה **ANNI** - אני, מבית קייזר. לא זכור לי איזה שם מזויף נשאה עתה.

והגיע חג הפורים. כולא תמונות שצולמו, ביניהן אחת שהיתה צריכה להציג את אמלי ואותי כהורים לתינוק, - ומאחור כתוב שזה היה בפורים, - לא הייתי זוכר כיצד עבר עלינו החג הזה. היינו עמוסים בעבודה. רק **אריק** שהיה עצלו בעבודה ו**אנונסיאטה ואחותה**, שראשן לא היה עמנו בעיבוד המשק, יכלו להתפנות אולי למעשה ההתחפשות. כמו-כן האפילו על פורים מאורע, אשר השכיח לי כנראה שמחת-החג של אותו יום....

בשורה קשה מגירס.

למחרת הפורים קראה לי אמלי. היא רוצה לשוחח עמי: נאמר לה על ידי שאמו, -אשר ידע כמו כולם על קשרינו הטובים, - שעליה למסור לי לצערם של כולם, כי התקבלה ידיעה, כי אבי הוא בין המשולחים מגירס ליעד בלתי ידוע למזרח. כאשר ניסיתי לברר מתי זה קרה, התברר, כי בפיאר-בלנש ידעו על כך כבר שבוע ואף יותר, אך לא רצו למסור לי בשורה מעציבה זו לפני פורים, "כדי שעצבותי לא תשפיע לרעה על שמחת הפורים של הקולקטיב"! נפגעת קשה כפליים!! ראשית על עצם הבשורה הרעה, אשר עוררה בי שוב תחושה של אין-אונים, בדומה לזו של בוקרו של ה 10 בנובמבר 1938 בהמבורג, כאשר עצרו אנשי הגסטאפו את אבי, -ואנו חסרי אונים וכך גם הוא בעצמו; יעתה בנוסף לחוסר האונים של אבי שלא יכול להציל עצמו מידי רודפיו, על ההעלמה של הבשורה ממני במשך ימים רבים, כדי שעצבותי הטבעית לא תפגום בחברי לקבוצה בפורים ???!! איזה אגואיזם! הכיצד נתן להם לבם שאשתף בשמחה, כאשר אבי בדרך למזרח ?? הייתי מאוכזב מאוד וכעסתי על אלה שהחליטו, להעמיד פנים כאילו הכל בסדר! אינני יודע אם שאמו יעץ להם זאת? היה נדמה לי, כי **מרק ואנונסיאטה** במעל הזה. הם, האחראים על רוח הקבוצה,

רצו אוריה חסרת דאגה אצלנו בפורים. - כמו אנונסיאטה, כך גם מרק אכזב אותי כבר מקודם בהתנהגותו הקלילה בענינים שבינו לבינה. תדמיתו בעיני היתה פגומה מאוד. אין מעשיו תואמים תמיד את תפקידו כינינו ולא את דרשותיו... לא ידענו אז עוד על הרצח ההמוני בפולין. עדיין קיוונו כולם, כי הגרמנים מרכזים שם את יהודי אירופה כולם, "כדי לישבם מהדש"...

אך החשש והכאב על שילוח אבי היה כבד עלי. התווספה אכזבתי מחברי, כולל מאמלי, שהסתירו מפני את מה שהייתי חייב לדעת ברגע שבשורה זו הגיעה !! אחזה בי תחושה נוראה של אובדן, של ריקנות, של אין-אונים. עתה היתה זו אמלי שעמדה לצידי, ניהמה אותי. עודדה אותי ועמדה לצדי בדאגתי ובדכאוני. ואז הורשה לי לכתוב מכתב לאמי שנשארה בגירס. כתבתי בהסוואה ובקיצור: "אני חברו של בנך מנפרד בונדהיים, - ופגשתי אותו לאחרונה בטיוול בדרך. שלומו טוב". - זה הכל. חתמתי מרסל בנץ, כדי שתדע מה שמי עתה. סמכתי על כך, כי אמי תכיר את כתב-ידי בודאות ותבין כי הנסיבות מכריחות אותי לכתוב לה בדרך המרומזת...

המכתב נלקח על ידי מישהו, [אולי שאמו, אולי מרק ?] למקום מרוחק מפיאר-בלנש, והוכנס לתיבת דואר אי-שם בצרפת, כדי לטשטש את העקבות כמובן...

אֵמָה אֲנִי וְאֲנוּנְסִיאָטָה
אביב 1943 (פורים)

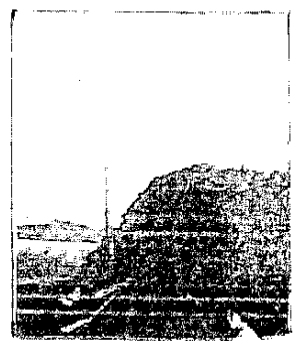
פורים - שפיט
בפיאר - בלנש 1943

מזעה ליד הבית
באביב 1943

אמלי ליד הבאר בטלזיה
1940 - 1941
תמונת פרסומת לגיוס
נוער יהודי-ציוני לטלזיה

מזרים
ליד עקמת תבליה

כאן המקום לעשות הפסקה בסיפורי האישי ולשחזר מפי אמי את הקורות אותה ואת אבי ז"ל באותה תקופה סוערת. אוסיף לרד את תחקירי שערכתי בשנות ה-80. כדי לגלות את אשר קרה לאבי ז"ל בימיו האחרונים, בין ה-2 ל-10 מרס 1943.

עֵי לְלוֹחַ אֲבִי לִמְבֹרֵט

אחרי הצלתם של הוריי משיכון מזרחי דרך מחנה ריבזלט, על ידי התערבותה של הגברת אנדרה סלומון, הם שהו שם כמה שבועות תוך מילוי תפקידי סיעוד. ראה עמודים 159 - 182

אחרי התרוקנות מחנה ריבזלט, הוחזרו הוריי למחנה גירס, שרוקן אף הוא. אך במשך התורף הוכנסו לתוכו מאות רבות של פליטים יהודים, שנתפסו ברחבי דרום צרפת ב rafles - סריקות המשטרה, שהיו למעשה חטיפות-יהודים מדירתם או מן הרחובות. היו אלה יהודים מכל ארצות אירופה, כולל הבלקנים. הוריי עבדו בשרות ה O.S.E. והיו "מוגנים" על ידו. אבי כמנהל החשבונות של המכססה וכגנון מסביב לצריף, - ואמי כמבשלת לצוות ולמבקריו חוץ. רות למברט מזכירה אותם בעמוד 16 של זכרונותיה: "מנהל החשבונות והגנן שלי - האישה היקר הזה מר בונדהיים, שהוגלה לאסוננו, על אף ערנותנו והתערבויותינו התוזרות; המבשלת שלנו - גברת בונדהיים היקרה, שחיה בישראל כיום".

אחרי הפסקה של כמעט עשרה חודשים מן המשלוח הרביעי מגורס, נשלחו עוד שני טרנספורטים באביב 1943: החמישי ב 27.2.43 והששי ב 3.3.43. אמי מספרת: "ברשימת המשלוח האחרון היה גם פאפי [כינויו של אבי בפי אמי]. משום מה לא עשתה גב' למברט את המאמצים המקובלים כדי לפדותו מבין המגורשים. במקום זה הסתגרה בצריף ה O.S.E. ביחד עם הכומר הקטולי... אינני מבינה מה היה לה לדבר עמו שם כל הליכה?..." מרוב צער חשדה אמי ז"ל ברות למברט, כי לא מלאה את תפקידה מתוך עניינים ללא ראויים, אך לדעתי טעותה עמה:

תור עינו בספרו של קלווד להרי, עמ' 241 מתברר, כי שלטונות המחנה דרשו תמורת כל משתחרר אדם "מתנדב" במקומו. לפעמים הופרדו ברשימות בני משפחה אחת, ככן נמצאו תמיד "מתנדבים" כאלה. עתה היו במשלוח האחרון 770 גברים בלבד, שהיו אחרוני אסירי המחנה. לא היתה איפא אפשרות למצא מתנדבים משלימים. אני מניח, כי הכומר גרוס, שפעל לטובת נרדפים, גם יהודים, הניא את רות למברט מלצאת אל מקום כינוס הנשלחים בטענה, כי אם יסתלק אחד הנשלחים ויחסר אדם ברשימת הנדרשים, עלולים להעמיד גם אותה, כיהודיה, במקומו. מנהלי המחנה שנאו אותה על כי שמה לעיתים מקל לגלגליהם ולמעשה היא היתה כבר "שרופה", כך מתגלה תוך קריאת דוחות התקופה והמקום.

אמי ממשיכה לספר: "כשהתיצב פאפי במקום הריכוז, יצאתי עם עוד עובדת סוציאלית צעירה - דורה ורצברג - DORA WERZBERG [כיום דורה עמק, רח.רענן מס.9, בחיפה, הר הכרמל] תוך הסתכנות עצמנו מצריף ה O.S.E., הגענו ליד מקום הריכוז ושכבנו שם כל הליכה בתעלה לצד הכביש, כדי לראות מה קורה לפאפי שם. הצלחתי לדבר עמו והוא אמר לי כל מיני דברים חשובים, כגון כספים ועוד, אך מהתרגשותי העצומה לא קלטתי כלום".

בקרתי את דורה עמק-ורצברג בדירתה בחיפה ב 13.1.1987. כדי לדעת את האמת על לילה אחרון זה של אבי ז"ל בגירס, והיא ספרה לי כדלהלן:
"הרשימה של הנשלחים לא היתה אישית בפעם אחרונה זו, אלה נדרש מספר מסוים של גברים. רות למברט כו יצאה למקום הריכוז. כדי לומר ולשחררו מן המשלוח היא רצה מבעל סמכות לרעהו, אך לא השיגה דבר למענו. היא עצמה היתה כבר "שרופה", בגלל פעלתנותה בשביל האסירים. היא היתה אנרגטית מאוד, אך מנהלי המחנה לא רצו יותר לסבול את התערבותה. היא, דורה, עמדה קרוב להוריי. בשעה הקשה של הפרידה.
אבי ז"ל ישב ואמי עמדה לידו והם החזיקו זה ביד זה. זו הפעם היחידה שדורה

ראתה ביטורי מוחשי של קרבה ואהבה בין הוריי. הם נהגו תמיד באיפוק כלפי תורן. בקשר האינטימי הזה תוך שתיקה ארוכה, היא ראתה משהו נפשי עמוק, שעשה עליה רושם חזק מאוד. היה זה מראה שראגני ואינם".

על רות למברט מעידה דורה, שהיתה מארגנת מצויינות, לה יש לזקוף את הצלחת השרותים הטובים של ה. S. S. כמחנה גירס.
על אבי מעידה דורה, כי היה האחראי על המכבסה הציונית של ה. S. S. שהיה מאופק מאוד ודבר מעט. זמן קצר לפני הגלייתו מזרחה חלה בשפעת ולכן היה עתה חלש בגופו.
על אמי העידה דורה, שהיתה מסורה מאוד לעובדים בעבודתה כמבשלת, ונהגה לאמר, כי כל אדם יכול לעבוד בכל עבודה ולהצליח בה, אם הוא אוהב את המטרה.
באמרתה זו משתמשת דורה תמיד!

באשר למשמעת הצרפתים לגרמנים במשלוח יהודים לפולין, גרסו הצרפתים, כי בכך הם מקטינים את מכסת הגברים הצעירים הצרפתיים, שנדרשים לעבוד בעבוד הגרמנים. היה הגיון בגישה זו. גם היהודים היו בדעה, שהגרמנים זקוקים להם ככח עבודה, כאשר צבאם נמצא בנסיגה הראשונה בחזית הרוסית...
עד כאן מדברי דורה עמלן-ורצברג.

כאשר נפגשתי עם רות למברט בקיבוץ שלוחנות בעמק בית-שאן, ב 20.1.1987, התברר לי, כי לילה זה נשאר בזכרונה כטראומה. היא לא רצתה לדבר על כך. היא הששה מאוד להפגש עם אמי, כי היא הבינה, כי אמי התאכזבה ממנו מאוד בענין זה... האם היו לה יסורי מצפון על מחלל ממשני ???

שאמו סיפר לי, כי רות אמרה לו, כי היא נרדמה בצריף בליכה זה, וכאשר התעוררה לבסוף, נודע לה לצערה, כי אבי נשלה זה מכבר. עדות זאת "מוזרה", אם אמנם מסרה כך לשאמו. לא ברור לי, מה היה הקשר של שאמו בענין זה עם רות למברט? על פי זה, היה שאמו מעורה בנעשה עם הוריי...! זאת לא ידעתי.
האם ניסה, כאחראי עלי, לקבל מרות דיווח-אמת על נסיבות משלוח אבי ז"ל, כדי אוכי לדווח לי על האסון ??? בשיחות מכוונות על ידי בארץ, ביטא שאמו בגלוי, שלדעתו כומר זה "התלבש" עליה לא רק מבחינת השפעתו הנוצרית, אלא "ניצל" אותה... והמבין יבין.

באלבום הצילומים האישי שלה, אותו קבלתי למשמרת-נצח, מצולם הכומר הרבה בחברתה ובחברת דורה ורצברג ואף בחברת אנדרה סלומון. אני מקבל את הרושם, כי רות למברט "רכשה את לבו" כדי להעזר בו בתפקידה הקשה מול מנהלי המחנה הנוצריים, משרתי ממשל וישי. אולי נשבתה לבסוף בידי, כפי שקורה לא פעם...?
בתמונות היא מכנה אותו Colo, קיצור ל Piccolo, דהיינו "הצעיר מבין אחיו". זאת היא, רות למברט, אשר גילתה לי, כי זה הכומר גרוס, שסילק את תיקי האישי ממזכירות המחנה, על פי הוראתו של האב גלסברג, פטרונו. אני מאמין לה.
עמי היתה לבבית מאוד ועזרה לנו באופן ממשני, לשושנה ולי, בביקור השחזור והתחקיר שלי בצרפת בספטמבר 1985.

אני מניח לסיכום, כי רות הוזרה על ידי הכומר גרוס על הסכנה לה והציע לה להתנצר תחת חסותו, והוא זה שיעביר אותה לשויצריה, להצילה מנקמת מנהלי המחנה האנטי-שמיים. זאת היתה אמנם התוצאה. היא אבדה לעם היהודי, כנראה פתדה לגורלה... ב 1943 היא הוברחה לשויצריה ומאז גמר המלחמה היא חיה כנזירה קטולית בשרות העבודה הסוציאלית הצרפתית.
[בביקורה השני בארץ, הפגשתי בינה לבין אמי, אחרי שהסברתי לאמי את הנסיבות הקשות, בהן היתה נתונה רות באותם ימים ובאותו לילה...]

עֲתֵי יְגִלְיָהוּ אֶתְרֵי הַגִּלְגָּלִים

אבי ז"ל נעלם מעיני אמי ע"ה בבוקרו של ה 3 במרס 1943 =
כ"ו אדר א" ה'תש"ג.

הוא הצליח לשגר בדרך שתי גלויות דואר. הראשונה לגירס, מיועדת לאמי, אך
הנמען היא העלמה למברט, OSSE, Camp de Gurs, B.P. (= Basses Pyrenees).
חותמת הדואר היא מן השעה 20.30 של ה 3 במרס, בלי ציון מקום; דהיינו היא
נכתבה בערב. היא כתובה בגרמנית וברור שהיא נועדה למוטי, -אשתו.
להלן תרגומה לעברית:

"האהובה לי מכל. הבוקר, בשעה 7.30 בדיוק יצאנו בנסיעה מהירה צפונה.
אנו 30 איש בקרון אחד עם ספסלים, - ולא צפוף. מצב הרוח שלו בדרך ככל
ומאופק. מזג האויר טוב, בלילה לא היה קר ובבוקר הטיקו. אנסה לדבר עם
גרטרוד בתחנת הרכבת*. אישית אני בתקווה טובה ורק העובדה, אשר ברורה לי,
כי זמן בלתי-ידוע לא אוכל להיות בקשר עמך, היא אשר מדכאה אותי, יקירתי.
אך אל תהיי מדוכאה, כי בכך את מיטיבה עמי והכל יהיה קל יותר גם בשבילי.
אנסה להשיג את כתובתו של ד"ר ליאונהרד.**

דרישות שלום רבות לכל מכירי בוייסלברג.*** לגברות דרישת שלום מיוחדת
ותודה על הטוב שעשו**** לך נשיקות חזקות בתקווה להתראות בקרוב בבריאות
ובחיי משפחה מחודשים. אקף פעמים ברגשות קרבה***** שכך, פטר הזקן".
בשוליים מסביב:

"בבקשה, בשלי גם בשביל עצמך לבד*****. בפסח תבקשי חופשה לשמונה ימים".

במה הערות: אבי טעה, כנראה בגלל בלבול והתרגשות בציון התאריך בראש
הגלויה. הוא כתב 3.5.42 במקום 3.3.43 !

או האם היה בכך רמז כל-שהוא לאמי, שאינני מפענח אותו ???

* על פי התיאור הבין אבי, כי מוסעים בקו טולוז-לימוז"-אורליאן-פריז.
כנראה הוא זרק את הגלויה מן הקרון צפונה מטולוז ומוצא ישר שלחה בדואר.
** הכוונה היא כמובן לבנו בכורו ליאונהרד, שנשלח מזרחה לפני ששה חודשים.
*** אינני בטוח בפיענוח השם ומניח, כי זה קוד שמובן לאמי, אך לא לי.
**** כמה מלים לא פוענחו על ידי וחבל.

***** המונח בגרמנית innig לא ניתן לתרגום מילולי מדויק.
***** ביודעו, כי המטבח בצריף ה OSSE לא היה כשר ואמי בשלה עד כה בנפרד
לאבי ולעצמה. עתה ביקש שתנהג כך גם כאשר היא לבדה. גם בפסח היה הכל חמץ.

הגלויה השניה שוגרה ממחנה ריכוז המשלוחים למזרח דרנסי-DRANCY ליד פריז,
אשר נודע לשמצה עקב תת-התנאים שבו, כפי שתיאר זאת גם אחי ליאונהרד-נתן.
היא הוחתמה על ידי הצנזורה שכ משטרת הפנים ומיועדת לגב. גרטרוד זומער,
אחות אבי בעיר לימוז". אבי זכר כתובתה בע"פ, או היה לו רישום של זו.
5 Imp. Casimir Ranson - Limoges. הגלויה נכתבה בצרפתית. להלן תרגומה:

* 5.2.43

" יקירי. הגעתי אצמול בבריאות טובה ועוזב כנראה מתר בבוקר. אני בסדר.
היתה לי שפעת קלה בגירס, אך המחלה נשכחה כבר. יש לי אומץ ומקווה לראות את
כולכם אחרי המלחמה כאשר אתם בריאים. כתבו ל"אמא" * שלא תדאג, זהו העקר
עבורי, כדי שאשמור על המוראל. אני מחבק את כולכם, אבא שלכם ודוד ארוסט".

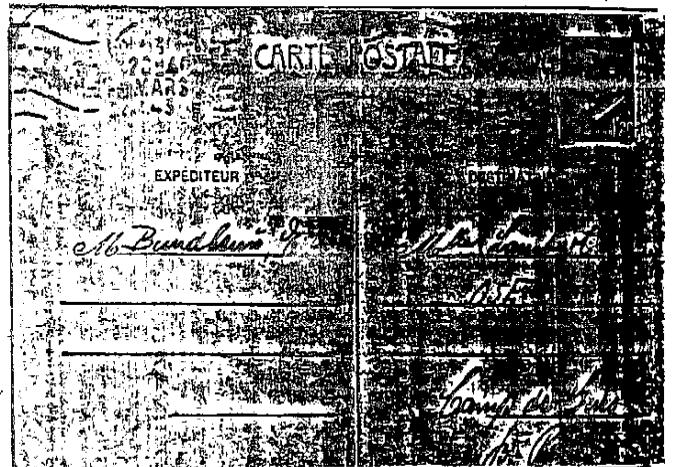
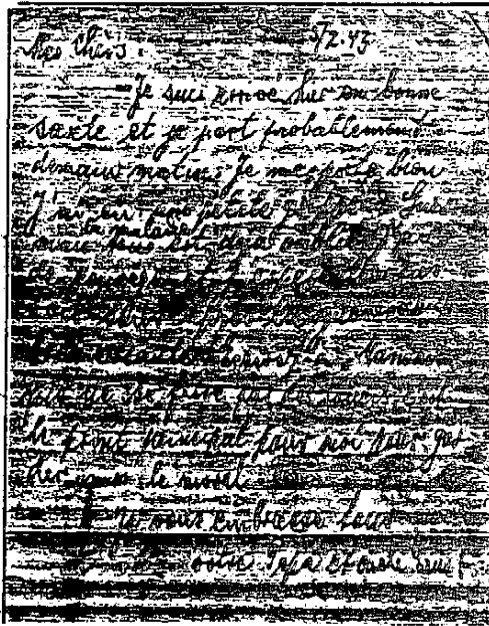
הערות:

* שרוב טעה אבן בתאריך, בכותרתו 5.2 במקום 5.8. ברור מכך, שלא שלט בהבנת התאריכים. נתן להסיק, כי הנסיעה מגירס לטולוז ארכה יום ומטולוז לפריז עוד יום; -מבוקרו של ה 3.8 עד ל 4.8.

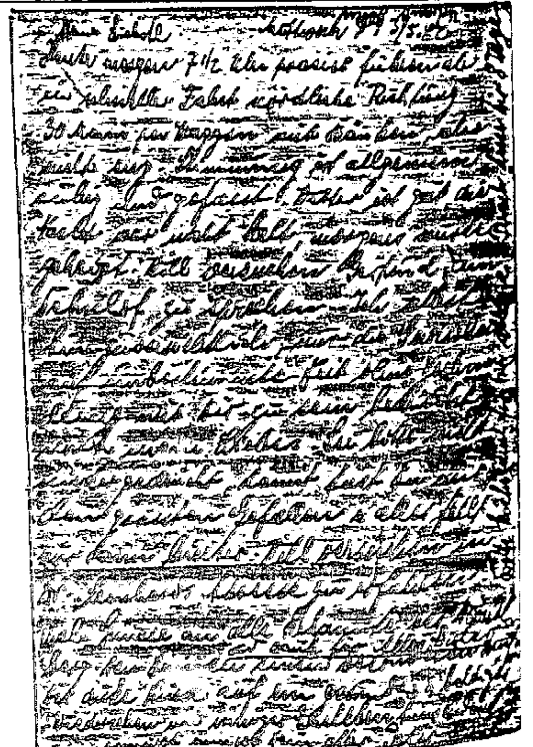
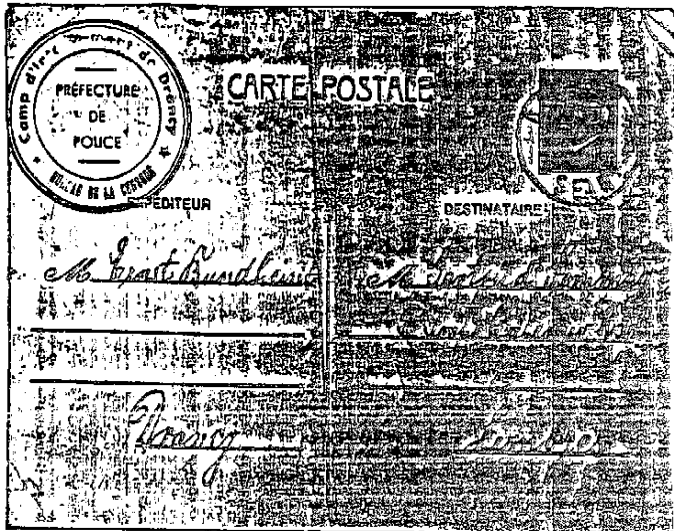
אז אגבני בטוחים יום התכנון למוטי, -אם תרצה ידועה, -שיבנית, כי יש קשר ביניהן לדודתו גרטרוד. אני שוב מניח, כי ידע, כי הן מוסתרות אצל איכר אי-שם. או הוא התכוון לאמו, הסבתא קרולין בונדהיים. אשר אמנם נותק הקשר עמה עוד לפני חצי שנה; אך אבן קיווה, כי אחותו תצליח לחדש את הקשר עמה.

מנימתו בשתי הגלויות ברור, כי לא העלה על הדעת, כי שילוחו הוא למוות.

שתי הגלויות הן סימן החיים האחרון של אבן ז"ל...
 אמי ששרדה, זכתה לנס השיבה של בנה ליאונרד-נתן מן המזרה, נס ופלא...
 על אמונתה ועל נס זה השתיתה את תקותה, כי יום יבא, ובעלה האהוב יחזור אף הוא מגלותו בפולין. היא חיכתה לכך בצרפת שמוש שנים לאחר תום המלחמה, עד אשר התגלה סופית, כי כל המגורשים מצרפת נועדו להשמדה פיסית בפולין, -וכי לא שרדו כי אם מספר קטן של יוצאים מן הכלל מתופת השואה.
 רק כאשר אזכה תקותה האישית, עכתה אמי ארצה. על כך בהמשך.

הקבוצה
50%

הנובדות על המות אבי במיידנק

עברו 25 שנים, עד אשר יכולתי לקבל מידע על מה שקרה לאבינו הי"ד, כאשר יצאה לאור העבודה המחקרית של הזוג Serge + Beate Klarsfeld, בה פורטו 80,000 שמות של יהודים שהוגלו מצרפת מזרחה ונרצחו על ידי הנאצים, ימח שםם וזכרם:

Le Memorial de la Deportation des Juifs de la France

שם אבי ז"ל נמצא ברשימת המשלוח מספר 51, שיצא מדרנסי מזרחה ב 6.3.1943. משלוח זה, כמו קודמו מס. 50 מן התאריך 4.3.43, לא נשלח לאושוויץ כפי שנשלחו המשלוחים האחרים מדרנסי, -אלא יעד שניהם היתה תחנת הרכבת ב CHOLM-חולם במחוז LUBLIN-לובלין אשר בפולין ומשם הועברו 2000 היהודים שבשני המשלוחים להמתה בגזים ל MAIDANEK-מיידנק.

סרג' קלרספלד מסכם במחקרו, כי שני המשלוחים האלה נשלחו להמתה כתגמול על הריגת שני קציני חיל האוויר הגרמני, אשר נורו למות על ידי אנשי מחתרת צרפתיים בפריז, ב 13.2.43. כתגמול נדרשו שלטונות צרפת לספק 2000 גברים יהודיים בגיל 16-65, "מסוגלים לעבודה".

משלוח מס. 51 מדרנסי היה מורכב מ 926 יהודים שהובאו מגירס בשתי רכבות: זו מ 27.2 וזו מ 3.3. ברכבת הראשונה היו נשים וגברים ובשניה 770 גברים בלבד. בדרנסי הוסיפו ל 926 הגברים עוד 53 גברים שרוכזו ממקומות אחרים, ועוד 37 נשים ו 2 ילדים, בס"ה 1000 יהודים; כמו גם במשלוח מס. 50.

משלוח המוות מס. 51 יצא מדרנסי ב 6.3.1943 = כ"ט אדר א'

נקלט במיידנק ב 10.3.1943 = ג' אדר ב'

מסע המוות ארך ארבע-5 ימים, עינוי נורא כשלעצמו.

לא כל הנשלחים הגיעו למיידנק והם חיים עדיין, אלא גוועו בדרך....

המתת המובאים לתאי הגזים, התקיימה בד"כ בו-ביום הגעתם.

4 ניצולים של משלוח זה, העידו על הפרטים הנ"ל.

אם במשך שלשה עשורים אמרנו קדיש לעילוי נשמת אבינו הי"ד ביום הקדיש הכללי, יכולנו לאחר פרסום עדות זו לקבוע את יום ג' באדר ב' כיום המוות של אבינו, זכרו לברכה.

אבי ז"ל היה בן 48 שנים ועוד חודש וחצי בהרצחו על ידי הגרמנים הנאצים. דמותו, רוחו והתנהגותו ריחפו מעלי במשך ימים קשים רבים שבאו עלי, אותם ימים, שבועות וחודשים שאני מתאר בדפים אלה.

השקפתו בענייני מוסר היהדות של אבי, - יושרו, טוהר המידות, יחסו החיובי לחיים, אהבת הזולת היו נר למחשבותי ולמעשי תמיד.

גורלו המר בידי בני חברינן הלא יהודיים ממלחמת העולם הראשונה, הביא אותי למסקנה, "כי חסד לאומים חטאת". על כן רק עלייה ארצה ובנין עמנו וארצנו תציל אותי מגורל דומה. אין לי כלפי הגויים חובות יותר, ממה שיש לי לצפות מהם לעזרה וזהו כמעט אפס. זכות הקיום שלי כאדם יהודי שוקל יותר משיקולי "שמירת החוק" המנוצל לרעתי באשר אני יהודי.

כל היהודים שיצרו תפיסה של אנטי-ציונות מעשית וביניהם מנהיגים רוחניים של האמנציפציה בעמים, אם אנטי-דתיים ואם רבניים, שחקו לידיהם של משמידי עמנו, גרמנים-פולנים-אוקראיניים-צרפתים ואחרים, בהעדיפם חיי יהודים בגלויות אלה, מן החיים בארץ-ישראל.

מנהיגים אלה השתיקו את המזעיקים, הרדימו ערנות יהודי הגלויות לסכנת הקיום הפיסי ויצרו אופטימיות לא ריאליסטית, קדי אש ליה!

בכך סייעו לשונאינו ולמשמידי מלינוני יהודים. אני את הקנח למדתי:

לא יורתר אשר ליות בהסתמכות על חסד לאומים!

מסקנות דומות הסיקו כמה מראשי הפעולות הסוציאליות בצרפת, אחרי המלחמה, כאשר נודעו ממדי השואה!
 ד"ר יוסף וייל, מנהל מפעלי ה O.S.E. כותב בספרו: "תולדות מחנות העצורים"
 Contribution à l'histoire des camps d'internements בעמ. 178 :
 "...היה צריך לשים לב יותר למדיניות המנצח הגרמני ב 1940. במקום לשפר את תנאי שוכני מחנות הריכוז במזון, תרופות וכד", היה צריך לדאוג יותר לשחרר מירב האנשים. היה אפשר להציל יותר אנשים" ... (צוטט ע"י ק. להרי בעמ. 246)

הרב הראשי לצרפת בשנים אפלות אלה, הרב רנה קפל-RENEE KAPEL כותב בספרו "הייתי כהן דת", (בצרפתית) מס. 88 בעמ. 175 :
 "...היה צריך להגביר אז את כל האמצעים כדי להבריח אנשים אלה במחנות, לשווצריה ולספרד. היה צריך לארגן מחתרת מקיפה של השגת ניירות מזויפים, שביל מספר גדול של עצורים. היה צריך לשחד לכא בוושה את פקידי המינהל של וישי. נטינו יותר מדי לכבד את החוק, בתקווה שכך נועיל הכי הרבה לאינטרסים של העצורים"...

מוריס ראיספוס-Maurice Rajsfus, מחבר המחקר "יהודים משתפי פעולה" = Des Juifs dans la collaboration. L'UGIF 1941-1944 E.D.J. Paris 1980
 מאשים את הארגונים היהודים-צרפתיים הרשמיים בכך, "כי כיבדו את החוק יתר על המידה. בכך שירתו הארגונים הסוציאליים את שלטונות המשטר הכובש והנכבש כאחד. הם השקיעו את כל מרצם וכספם בהטבת התנאים במחנות ולא נשאר להם זמן, כח וכסף, כי אם לשרת את הצרכים המידיים. אלה היו כה רבים, עד אשר שקעו מגישי העזרה בכיבוי שריפות קטנות, יום-יומיות. אך את המטרה העקרית לא השיגו, אלא להיפך" ... (צוטט מספרו של ק. להרי, עמ. 246)

קטעים רלבנטים ממחקרו של ס. קלרספלד בקשר למשלוח מס. 50 + 51 מדרנסי, בשפה הצרפתית + תרגומי לעברית לצידם, נמצאים בכתב-ידי כרך ד" 1942-1946, בין העמודים 43 ו 44. כן בתיק ארכיוני אוהדות מחנה גירס.

מות סבתי קרולינה בונדהיים בשואה.
 שנים רבות לאחר השואה, בביקורה של אמי ע"ה בהמבורג בשנת 1956, נמסר לה במשרדי הקהילה היהודית החדשה, כי סבתי מתה בטרזינשטאט ממחלת הדיזנטריה. בספר לזכר קרבנות הנאצים שהוצא בהמבורג בשתי מהדורות, רשום שילוחה מעיר זו לטרזינשטאט ב 19.7.1942 ומותה שם ב 2.10.1942 = כ"א תשרי ה'תש"ג. במוזיאון טרזין בקבוץ גבעת חיים איחוד, בכרטסת האישית שלה סומן, כי גוויתה נשרפה לאפר, שפוזר במימי נהר ה אגר Eger-. יהא זכרה ברוך.

בכרטסת זו מצאתי גם מות אחות סבתי זו, - פלורה רוזנבאלום מ GREBENSTEIN בטרזינשטאט, ב 28.2.1943. = "ג אדר א" ה'תש"ג. יהא זכרה ברוך.

מות דודי משה בונדהיים ובתו פאולקה
 אין תאריך מדויק למותם, אחרי שנשלחו מהמבורג למינסק ב 8.11.1941, הם רשומים כנעדרים בשואה. פעולות תיסול תושבי הגיטו, כדי לפנות מקום לחדשים נעשו ב 25.7.1942 - ב 8.5.1943 וכ 14-15.9.1943.
 אני מניח, כי נודע "בהיסול" הראשון, 25.7.42 = י"א אב ה'תש"ב.
 דודי היה בן 52 ש', אשתו השנייה קלה מבית במברגר בת קרוב ל 41 שנה ובת דודי פאולקה רק בת 17 שנה. הי"ד ויהא זכרם ברוך.

סדנולוגיה של האירועים ההיסטוריים בחינה, בחודשים יוני 1942 עד אוקט 1943

- 24.8.1942 שחרורם של פאול-ישראל, תרצה ורוזל-נעה מגירס.
8.7. " שחרורי מגירס ונסיעתי לטלויה.
19.7. " שילוח סבתי קרולינה בונדהיים מהמבורג לטרזינשטאט.
25.7. " מותם המשוער של דודי מקס ובתו פאולה ב. במינסק
27-28.8. " מעצר משפ. זומער בלימוז" ועמם אחי נתן ואחיותי.
29-28.8. " הסודית את טלויה ונסיעתי לפיאר-בלנש כמרסל בנק.
1.9. " שילוח הורי ודודה פאני גלוקשטאדט מגירס לריבזלט.
2.9. " שילוחו של נתן מזרחה מדרנסי אל יעד לא-ידוע.
4.9. " שילוח דודה פאני גלוקשט" ובנה וורנר מדרנסי מזרחה.
6.9. " המתת דודה פאני גלוקשטאדט באושוויץ, כ"ד אלול.
13.9. " הצלת הורי משילוח מריבזלט לדרנסי, ע"י גב. אנדרה סלומון.
2.10. " מות סבתא קרולינה בונדהיים בטרזינשטאט. כ"א תשרי.
בסוף אוקטובר-תחילת נובמבר הוחזרו הורי לגירס.
22.2.1943 הברחת פאול-ישראל לשווייצריה.
28.2. " מות פלורה רוזנבאום, אחות סבתא בונדהיים בטרזינשטאט.
3.3. " שילוח אבי מגירס לדרנסי.
6.3. " שילוח אבי במשלח מס. 51 מדרנסי למיידנק.
10.3. " המתת אבי ז"ל במיידנק. ג" אדר ב" ה'תש"ג.
9.4. " הברחת תרצה ונעה לשווייצריה.
24.9. " הברחת ילדי משפ. שטראוס לשווייצריה.
31.10. " עזיבתי את פיאר-בלנש לטרב-Treves.
באותה עת בערך הועברה אמי-מוטי ממחנה גירס למחנה "האסירים המוגנים"
סריילהק-Sereilhac
על הקורות אותה לאחר סגירת מחנה גירס בהמשך, משולב בסיפורי האישי.
-

הנני מדגיש, כי כל המסוכם פה, הוא תוצאה של שחזור מאוחר בהרבה !
רק בשנות ה 80-90 עסקתי בכך. בעת קורות האירועים, היה הכל מעורפל !
לא ידענו איש מרעהג: הורים מבניהם ובנים מהוריהם ואחיהם.
כל אחד חי המסובכים, ללא יכולת לקבל עיזוד ולתת עיזוד.
כל אחד נאלץ להתמודד בכל תושייתו עם הסכנות, הקשיים, הניתוק מקרוביו או
מקהילה תומכת מעוגנת...

הערה זו למען הקורא-ה, כדי שלא יטעה בחושבו, כי אז ידעתי יותר מאשר
מה בסביבתי, יום לאחר יום. ההווה היה מעורפל כמו ידיעת המחר, המחרתיים.

עתה נחזור לקורות אותי בפיאר-בלנש ותוך כדי-כך גם מה קרה לאמי, לאחי
ולאחיותי.

ה ש ר ד ד ת

עתה, למחרת הפורים, כאשר ספרה לי אמלי על שילוח אבי ז"ל מזרחה, לא היה כבר בחיים. היום ידוע לי, כי כאשר בישרו לי ידיעה רעה זו, הוא נרצח זה מכבר לפני 18 יום. זאת כמירך לא ידעתי, אך נפגשתי מאוד מהספרת הידוע הזה ממני במשך יותר משבוע. תרעומתי על הממונים עלי, שאמו ומרק בראויאר היה רב. ייסר אותי מצפוני שחגגתי אתמול את הפורים, בלי תחושת כאב על שילוח אבי.

על אחי הבכור ליאנווהד-נתן, שנעלם אי-שם במזרח לפני יותר מחצי שנה, לא ידעתי מאומה. גם על המצאותו במקום מבטחים של אחי הצעיר ממני פאול-ישראל לא נודע לי. הוא עבר את הגבול לשווייצריה שבועיים לפני מות אבינו ולא ידע כמובן על כך. אפילו על שילוחו לא נודע לו כי אם מאוחר יותר. הקשר בינינו היה רופף ביותר, שבועות וחדשים לא ידענו זה על זה. אחותי תרצה ספרה לי, כי במצוקתה כי רבה, היא כתבה לי בערך בזמן הזה, שהיא רוצה להיות בפירא-בלנש עם רוזל בחג הפסח וכי אדאג לכך במידת האפשר. אינני זוכר קבלת מכתב זה, אף לא, אם ידעתי על המצאותן של שתי אחיותי הצעירות אצל אכר גוי. בסופו של דבר היה זה לטובתן, כי יום-יומיים לפני הפסח הן הוברחו לשווייצריה, כפי שתיארתי זאת כבר. זה קרה שלשה שבועות לאחר שנמסרה לי הידיעה המעציבה על שילוח אבינו מזרחה. על פי בירורי המאוחרים יותר, הן הועברו את הגבול באזור העיירה הצרפתית אנמס-Annemasse, צפונה מגרנובל-Grenoble בצרפת, דרומה מאגם ג"נבה-Geneve השווייצרי. הן נקלטו במוסד הילדים "אשר", מוסד חרדי לבנות בעיירה בקס-Bex במחוז Vaud. הן זכו במוסד לתנאי חיים פיסיים ורוחניים טובים, במשך כל יתר שנות המלחמה באירופה. רוזל-נעה אף אומצה על ידי משפחת מנהל המוסד, בהיותה פחות מבת 6 שנים, בהגיעה לשווייצריה. תרצה היתה קרוב לגיל 15.

פאול-ישראל, שעוד לא מלאו לו 17 שנה בעברו את הגבול, סיפר לי, כי הוכנס למחנה עבודה, בו לא התיחסו אליו טוב. העבודה היתה קשה והוא היה רזה וחלש. האם ידעתי עליו? אינני זוכר זאת, אך מניח, כי מאוחר יותר, בקיץ, נודעה לי עובדה טובה זו, כאשר בקרתי אצל משפחת דודתי זומער ב Voiron, כפי שאתאר זאת בהמשך. שם נודעה לי כנראה גם הצלתן של תרצה ורוזל-נעה. אמי ע"ה נשארה באותה תקופה בגירס, זאת ידעתי, כאשר מסרו לי, כי רק אבי נשלח משם, אך לא אמי.

1943
בשוייצריה

אביב וקיץ בפיאר-בלוש

אנטואן עזב אותנו כבר בחודש מרס, כחודש אחרי בוא משפחת ברויאר אלינו. [כשקראתי את זכרונותיו, אותם נתן לי כאשר ביקר אצלנו בחיבת ציון, הבנתי מתוכן, כי שאמו העזיב אותו בגלל פרשיית השחיטה של העז הגוועת.]
כאשר עזב אנטואן באביב, הצטרפו אלינו סמי, -עתה גסטון ריין וז"אן ווקסלר, סמי-גסטון ניהל את החוה מבחינה חקלאית, במקום אנטואן. הוא היה המנוסה יותר ושאמו מינה אותו לתפקידו זה.

ימי האביב הצמיחו צמחית מרעה עשירה. העזים והכבשים אשר המליטו זה עתה, מצאו מזון עשיר והניבו חלב רב. הגדיים והטלאים ניזונו היטב ועודף החלב שימש אותנו. כאשר נגמלו צעירי הצאן היתה לנו כמות חלב ראויה לעיבוד. את עשיית הגבינה מחלב הכבשים והעיזים למדנו מאכרי ההר. יצרנו גבינות צרפתיות, אשר אחרי תליותן ויבושן בכלובים מרושתים בצל העצים, טעמן היה נפלא. חרשנו שטחי בר חופשיים מתבואה ושתלנו בהם מעט תפוחי אדמה לתצרוכת הקיץ, אך בעקר בטטות בכמות ניכרת, להזנת הצאן. קצרנו את הירק שהתפשט על פני הקרקע במגלים, להאבטה מיידית. כך הבטחנו תזונה עשירה גם לימי הגשמים שנמשכו אל תוך הקיץ. אך החשוב יותר היה, לשמור את רוב שטחי המרעה להצמחת חציר, כדי שעשב אביבי זה יקצר על ידינו עם ראשית פריחתו, במטרה שיהיה לנו בחורף הבא חציר. בחורף הראשון בחווה, חסר לנו מלאי כזה מאוד.

ועת הקציר הגיע. כל בוקר קמנו שלשת הבנים מוקדם מאוד, ואחר תפלת שחרית ביחידות וארוחת הבוקר יצאנו אל שטחי הבר, מצוידים בחרמשים ואבני השחזה. הראשון החל לקצור חגורה ברוחב הנפת חרמשו והתקדם בקוצרו רצועה אחרי רצועה. לאחר שהתקדם כחמשה מטרים, קצר השני שורה חדשה מעליו והשלישי החל את קצירו בשורה שלישית, כאשר קודמו התרחק מספיק. הנפנו את החרמשים בקצב אחיד. כך צעדנו זה בעקבות קודמו במהירות אחידה. מדי פעם נעצרנו, כדי להשחית את להב החרמש. עבודה זו פיתחה היטב את שרירי גופנו. התחלת קצירו של כל שדה-בר התחיל תמיד בתחתית המדרון, לאורכו. כאשר הגענו לסוף השדה, חזרנו לתחילתו כדי לקצור שלוש חגורות חדשות מעל אלה, שנקצרו זה עתה. התחלנו קרוב לבית, כדי שהבהמות המוצאות למרעה תלכחנה את שאריות הצמחיה. - כמובן הן הרצאו לשדה כזה רק אחרי איסוף החציר. עבודת הקציר נמשכה שעות על גבי שעות. רק כאשר הגיעה שעת הצהריים, הלכנו הביתה, כדי לאכול שם דייסת ערמונים מזינה ומשביעה, בתוספת גבינות. במשך הימים התרחקנו יותר ויותר אל שדות-בר מרוחקים מן הבית, אחרי שנקצרו הקרובים יותר. לבסוף החלטנו, כי לא כדאי לנו לחזור בצהרים מרחק של הליכה רבה, רק כדי לאכול ערמונים מבושלים. את אלה נאכל בערב. חבל על הזמן. חצי שעת ההליכה הלוך וחזור נחשבה לבזבז זמן, בעונה הבוערת. היה אכפת לנו מאוד, להספיק מה שיותר. התחרנו עם עצמנו, באיזה יום נספיק יותר שורות לקצור. - במרכז אחד מאדמות הבר לקצירה, עמד עץ דובדבנים עתיק, אשר איש לא קטף את פירותיו. בשעת הצהרים טיפסנו עליו ומלאנו את רעבונונו בפרי העסיסי, שסיפק לנו מזון עם הרבה אנרגיה וגם נוזלים. אחרי כשבועיים התיבשו הדובדבנים והצטמקו מיום ליום, אך הם שמשו לנו כמזון מרוכז וטעים, מתוק ומזין. רק לקראת חושר חזרנו הביתה, גאים מן ההספק, מתחושת היכולת שלנו, המיומנות החקלאית שלנו, אכרים של ממש !

הקוצרים היו גסטון, ז"אן-דיבוק ואנוכי, מרסל. אנדרה נשאר עתה בבית. הוא הפך להיות הטבח של המשפחה המורחבת, אחרי שאמלי נאלצה לשרת את הזוג מרואל במשך כל היום. אנונסיאטה הוכיחה את עצמה כמפונקת מדי, כדי שתדאג גם לנו, גם

לתינוקת שלה. אנדרה ירד למעבי היער לאסוף ערמונים, קילפם ובשלם בסיר גדול. כך התחבב על שתי הנשים **אנונסיאטה ואמלי**, אותן פטר עתה מעבודה זו.

הפסח עבר. החג לא זכור לי כלל, על אף **שמרק** ניהל בודאי סדר כהלכתו וחגיגי. אני מניח, כי מצות סופקו לנו מטלויה, לפחות לליל הסדר. ביתר הימים אכלנו את תפריטנו הקבוע: ערמונים ודובדבנים וכמובן גבינות טריות, חצי-יבשות ויבשות. לכל סוג היה טעם יחודי. הכל משלנו. תוספות אחרות נקנו על ידי ה **Ravitaileur** שלנו, דהיינו זה מעמנו, בד"כ **אריק**, שסובב בין חוות האכרים לקנות מעט חיטה, מעט **des vesses**, עדשים זעירות לזריעת ירק לבהמות.

אחרי הפסח, חודש מאי. החל קציר החיטה, שלא עלתה יפה בגלל דלות הקרקע, גם שיבולת-שועל ואולי גם שעורה. שטחים מדרוניים נקצרו על ידינו בחרמשים וחלקות פחות מדרוניות במקצרה רתומה לפרות או לשוורים. אהבתי את האויר הריחני, את המרחבים עליהם השקפנו ממרום השדות, את המאמץ הגופני המתמשך שהגביר את בטחוני העצמי, את תחושתי היותי איש שדה.

עלבנו מניר

כן! **שאמו** דאג מאוד שהכשרות, הרוחניות והמוסר יישמרו בחוות שבאחריותו. כך קרה גם האירוע הבא, שאז העליב אותי מאוד. היום אני יודע, **שאמו** צדק עקרונית: ערב אחד ביקשה **אמלי** לשוחח עמי באופן דחוף:

שאמו ביקר לפתע לפני הצהריים, כאשר היינו בשדה ונסעתי כפי אחרי ששוחח עמה. "הוא הטיף לה וגער בה על יחסיה הקרובים מדי עם **מרסל** וכי הוא אוסר עליה לפתותו..." נעלבתי מאוד! איזה יחסים יותר מדי קרובים? הרי יש בינינו ידידות נפשית והבנה הדדית. איפה סטינו מן הנורמה הנכונה? הרי ברור לי, כי יחסינו נאותים לגמרי. וכי לא ברור, כי לא נוכל להרשות לנו בתנאי חיינו המסוכנים, לחשוב על יחסים אסורים? אך מה שהרגיז אותי עד עמקי נשמתו היה, כי **שאמו** לא נפגש **עמי** לשוחח **עמי**. וכי אני עדיין צעיר מדי בעיניו? הרי היה יכול לשמוע ממני על השקפתי הברורה בענין זה! הרי היה יכול לתת גם בי אמון ולשוחח על דבר עדין כזה עמי, כפי שהעז לדבר על כך עם **אמלי**! ובכלל: ממי שאב מידע זה, "על יחסינו הקרובים מדי"?

חשדתי כי **אנונסיאטה** בענין, ששמעה **אמלי**, תוך פטפוטי נשים דברים, אותן היא פירשה בהתאם לחשיבה "הצרפתית" שלה. וכמובן בעלה **מרק** הוא אשר הזעיק את **שאמו**. הקיבל **שאמו** את עדותו של **מרק ברויאר**, שאני בחור תמים, עדיין כמעט נער, על אף 18 השנים שלי?! אולי יחסו שניהם ל**אמלי** חוסר שיקול דעת מספיק וחששו מכך? הלכו פנה **שאמו** רק אליה? ענין זה פגע בי קשה, כי הבנתי, כי בכל זאת לא ראו בי עדיין בחור בעל בגרות מספקת ושליטה עצמית. יחסי עם **אמלי** נשארו כנים לפתוחים, על אף התקרית והאזהרה שהיא ספגה. הפתיחות שלה כלפי, היתה בעיני סימן ברור שהיא נותנת בי אמון שאדע למנוע סיכון פיסי ממנה. כך הבנתי אני. לפני עיני רוחי עמדה דמותם של הורי...

מרק ברויאר היה איש יודע תורה. האוירה שיצר בשבתות, בליל השבת ובמלחה מלכה קסמה לי מאוד. אך היו בו צדדים מנוגדים, שלא הסכמתי להם. מצד אחד נחשב לאב הרוחני של הקבוצה, אך מצד השני הוא הרשה לעצמו מדי פעם לדבר בקלות דעת, בבדחנות לא נקיה וברמזים מיניים ואף באמירות גסות. היותי רגיש מאוד למוסר נקי, לאידיאל שהשכל ינהיג את מעשיו של יהודי כשר, שלא יתפתה אפילו "רק" לדיבורים שאינם מהוגנים. הוא הדחיק אותי לפעמים

בדו-הכיוונית המנוגדת שבו. לא אהבתי זאת. זה היה נראה לי כדו-פרצופיות וכחוסר יושר אינטלקטואלי. כך הבנתי גם את התיחסותו ל"קרבה שבין אמלי לביני". הוא השליך הלך רוחו ושל אשתו אנונסיאטה "הצרפתייה" על שנינו. -] היום אני מבין, כי אמלי היתה בוגרת ומפותחת ממני פיסית. אולי חששו מכך ? - אולי היה ביחסה אלי משהו, שרמז, כי היא מצפה ליותר מאשר "רק" יחסים של הבנה הדדית ותמיכה זה בזו ?? האם הם קלטו זאת ואני לא התיחסתי לכך בתומתי ? ...]

אך בימים ההם נעלבתי מאנו, על התיחסותם של שאמו ומרק אלי, כאל נער שלא מבין איך להזהר מבחורה !!!... הכבוד העצמי שלי נפגע מאוד.

.....

דייש

הקציר הסתיים. התבואה שנקצרה יובשה בשדה, נרטבה בגשם פתאומי ויובשה שוב. הובלנו את האלומות שנקשרו בשדה בעגלתנו למתבן, שם ערמנו אותם בערימה. הגיע עת הדייש, לה בטאג" - le battage בצרפתית. היה נהוג באזור חקלאי דל זה, כי בעל מכונת דייש מן העיירה אלבוסיאר-Alboussiere יעבור מחוה לחוה עם מכונת דייש, המונעת במנוע דיזל. נקבע סדר הדייש, אצל איזה איכר ביום פלוני ואצל איזה איכר ביום פלמוני. אכרי הסביבה באים לחווה, בה מתנהל דייש התבואות ועוזרים בהגשת האלומות מן הערימה למכונה והרמתן אל-על. למעלה עומד בעל המשק עם בניו או פועליו ומסיים הכנסת האלומות בזריקה אל לוע הדישה. לצד פתח הפליטה עומדים עוזרים נוספים, שמסלקים את שקי התבואה המלאים ואת המוץ הנפלט. יום דייש עלה לאכר הרבה כסף, לכן היה חשוב שיתגייסו לעבודה מירב משכניו, כדי לקצר בשעות הפעלת המכונה. ביום דייש כזה התאספו 10-15 גברים בחווה, בו מתקיים הדייש. יש כמובן להשקותם משר. כל שעות העבודה ביין חמוץ לשתייה הנהוג בצרפת; ובאוכל תוך כדי עבודה בלי להפסיקה.

בנות האכר ואשתו הגישו לעובדים המזיעים את היין הממריץ ואת המזון הקל. בתום יום הדייש חובה על האכר להזמין את כל המשתתפים בדייש שלו למסיבה וארוחה רצינית. לשם כך נשחטה פרה, עגל או כבשה.

הגיע תור הדייש שלנו. יש להכין. היינו במצוקה. קנינו יין מתאים, כי אנו בעצמנו לא שתינו יין-הנסך של הגוים. שחטנו כבש, כמובן לא בדרך הכשרה. את הבשר בישלנו בדליים ולא בכלינו....

יום הדייש הגיע. לא היתה לנו תנובת תבואה גדולה יחסית למשקים אחרים, מפאת אדמות הגיר המדרוניות והדלות של חוות פיא-בלנש. האכרים שמחו לאידנו. הם לגלגו על החקלאים הזרים, הזעיר-בורגנים, "הלא גזעיים" כמוהם.

הם צדקו, כי היתה זו שנתנו הראשונה והאדמות הגיריות לא זובלו זה זמן רב והיבול היה בהתאם. לכן היה המשק להשכרה, מאחר ואכר אמיתי ומבין לא היה קונה אותו. מאחר והאדמות היו במדרון העליון, נשטפה שכבת האדמה העליונה אל החווה מתחתנו - לה טרמולה - Les Tremoulas במשך שנים.

אחרי שעות לא רבות של דייש, כבר בצהריים, נגמר כל העסק. בא תור הכיבוד. סמי-גסטון ואנוכי תכננו היטב. מרק, אנונסיאטה נעלמו מן החווה השכם בבוקר. כי מה עושים במשק החקלאי אשה עדינה עם תינוקת וגבר עירוני ?

הרי לא יכולנו להסביר, כי חי עמנו מדריך רוחני ליהדות ולמחשבת ישראל !!

אמלי היתה ידועה כמשרתת של הזוג מרואל ואנני עזבה לאחר הפסח למסתור אחר. כך נשארו להגשה רק שניים: סמי ואנוכי. אנדרה הביא את התבשילים מן המטבח דיבוק ואריק הסתננו אף הם החוצה לפני בא האכרים ומכונת הדייש. כך לא יכולנו כמובן לשבת עמם. היינו כה עסוקים בסיפוק צרכי האוכלים, שאין אנו

מספיקים אפילו כדי לחטוף רק מנה. נאכל אחר-כך, כך הסברנו למי ששאל. וכך היה. האכרים כמו בן לא הבינו, שאין ברצוננו לטעום מן הטרף-הטרף הזה. האכלנו אותם כהוגן והם היו מבסוטים. גם יין לא חסר ולא מעדנים ועוגות. היה חשוב מאוד שיצאו מאתנו שבעים ומרדצים. בלשונם הטובה או הרעה היינו תלויים. הכל עבר בסדר גמור גם מבחינתו. פרט מן העובדה, כי כמות הגרעינים היתה נמוכה אף מהערכת ספי-גסטון ; ובודאי מן המקובל בחוות-הר אחרות.

למחרת הוזמנו לעזור בדייש בחווה אשר מתחתנו, לה *Les Tremoulas*. לאכר שם היתה רק בת אחת ולא בנים. כעוזרו הוא פרנס פועל חקלאי צעיר. גבר נאה וחזק. זה הרשים אותנו תמיד בגבריותו ובכושר עבודתו, כאשר ניהל את השורים בשדה ובדרכים. קולו הרם והגברי נשמע יום-יום עד אלינו. כשפגשנו אותו בעלותו עם עגלת השורים דרך שבילי אדמותינו לכביש, הוא שאל מרחוק: *ca buche* - העבודה נעשית ? ותשובתנו היתה *oui, ca buche* - כן העבודה נעשית! זה היה תוכן "שיחותינו" תמיד ולא יותר. הסברנו לבעל החווה, שאנו רק שלשה במשק וכי אחד מאתנו יבא מחר לעזור אצלו. **מרק ברזיאר**, שחזר כמוסכם רק אחרי לכתם של האכרים, עשה הגרלה בינינו - מי ילך ?

מה היתה הבעיה ? העבודה לא היתה הבעיה, לפחות לא בשביל שלשה מארבעתינו : **ספי-גסטון**, **ז"א** - **דיבוק ואנוכי**. שונה היה מצבו של **אנדרה**, הפחות רגיל. הקושי היה בשתיית יין-הנסך במשך העבודה ובסעודה הטריפה לעילא ולעילא בסוף הדייש. גם לא היינו רגילים לשתות יין בכלל ואיר יעמוד זה המסכן מאתנו במנות יין חוזרות ונשנות במשך כל היום ? על מי יפול הגורל ? כן, על **מרסל**, עלי !

השכם בבוקרו של המחרת הייתי בדרך אל "לה טרמולה" ובכיסוי בקבוק קטן עם שמן קיק. החלטתי, בלי לספר זאת לחברי, כי אם לא אצליח להתחמק מן הטריפות, אמנע ממעי לעכל אותן. אבלע את שמן הקיק ואדאג שהפיגולים יישטפו מבטני שרם עיכולם, מיד לאחר האכילה. כך לא אספוג לדמי מיצי הטרף... עבדתי קשה. היו שם בחורים כארזים ואני הייתי כחגב בעיני, -אינני יודע אם כך בעיניהם, כי עבדתי בכל כוחי. התאמצתי עד למאוד שלא להראות סימני עייפות ולהעביר את האלומות בקצב בו נזרקו אלי מן הקרקע אל מרום העגלה הרתומה למכונת הדייש. האכרים המכובדים עמדו מסביב, "ניהלו" את המבצע והשגיחו על הפועלים, הבחורים. מדי פעם הגישה לי אחת מבנות הארץ, -בתו של בעל החווה, אשתו או אחת מבנות אכרי האזור כוס עם יין אדום, לרענון. יין זה חמוץ ואכרי צרפת יודעים לשתותו בכמות נכרות, ללא השפעה מרדימה עליהם. ניסיתי להתחמק כל אימת שראיתי מי מהבנות מתקרבת עם הכד. בעברה מפועל לפועל הבא. בהגיעה קרוב אלי, הסתובבתי ותקעתי את קלשוני באלומה והנפתי אותה אל הפועל הקרוב ללוע מכונת הדייש, כשגבי אל המגישה. בתחילה הצלחתי לחמוק כך פעם או פעמיים, אך לא לאורך הזמן. נאלצתי לשתות גם בעקבות צמאוני והשפעת היין הורגשה לאחר דקות בראשי ובאברי. ידעתי שאסור שיבחינו, כי אין אני רגיל בכך כמוהם ושתייתי. הראש נהיה סחרחר עלי, אך הכרחתי את עצמי להחזיק מעמד. השכרו פג, אך אז הגיעה עוד כוס. כך עבר יום עבודה מפרך, עד אחר-הצהריים. הגוף כאב לי ובגדי מלאו מוצ. מכונת הדייש הודממה. השמחה והעליצות גדולים. היבול היה רב. בכעין סככה, שולחנות-עץ ערוכים לסעודה. מתישבים ומפטפטים בקולי-קולות. המנות מוגשות. למזלי ירד כבר החושך. הצלחתי להערים על היושבים לידי. לקחתי "כאילו" מן הקערה או הסיר שהועברו מיד ליד. עשיתי את עצמי שהוע בעיסה ובבליעה. איש לא שם לב אלי. רובם שיכורים למחצה. או אז הוגשה עוגה עגולה ומרשימה בהיקפה, על טס ענקי. יופי, חשבתי בליבי !

עתה אוכל לחזור כי פרוסה הגונה ולמלא את רעבון בטני לפחות בעוגה זו...! אני חותך ושם על צלחתי. חושך. אינני רואה מה זה. נראה להיות מאפה. אני לוקח מלא הפה וחש בצק מסביב, אך בשר מבפנים...! לא יכולתי לירוק ולא יכולתי להשאיר את הצלחת מלאה, פן תרגיש בכך אשת-האכר שעברה מסועד לשכנו, כדי לקבל מחמאות על המעדן שהכינה. בלעתי. הפעם לא העזתי לחמוק ולהשאיר את הצלחת מלאה... אך איזה בשר זה היה? בקר, כבש או אולי חזיר חס ושלום???

הסעודה הסתיימה עם "קינוח" זה. רובם כמו. התחילו לשיר ולרקוד ריקודי אכרים. אני חמקתי כי אל האפלולית... איש לא עיכב בעדי ולאף אחד לא היה אכפת ממני. רק יצאתי מתחום המשק ועריתי לתוכי את כל תחולת הבקבוק שהיה בכיסי... התוצאות לא אחרו לבא... בטני קרקרה בעוז עוד לפני הגיעי למשקנו, בדרך. הגעתי בקושי לבקתת השרותים אשר במרדד אחרי ביתנו... הצלחתי! גופי לא ספג מאומה מן הבשר הטרף...

[זו היתה הפעם היחידה שאכלתי בשר טרף בצרפת: מאז הגיעי למחנה גירס ועד בריחתי לספרד, שלוש שנים מאוחר יותר !!!]

.....

פרוטינו

"פרה ועדה" נקנו עוד בסתיו 1942 בעיירה אלבוסיאר - Alboussiere, 6 ק"מ מזרחה מפיאר-בלנש. שם התקיים שוק בהמות אזורי אחת לחצי שנה. **אנטואן** בקש שאבוא עמו, לבחור בשתי פרות, שנראות מתאימות לעבודה וגם לנתינת מעט חלב. זו היתה הפעם היחידה שבקרתי בעיירה זו ובשוק בהמות. בדרך כלל נמנעתי מלהראות ברבים, שמא יתהו עלי, ישאלו אותי שאלות. הרגשתי יותר בטוח בהיותי נסתר מעיני עוברים ושבים, -ואולי סוכני חרש של השלטונות ביניהם? עברנו מבהמה לבהמה. **אנטואן** לימד אותי להכיר בגילה של פרה, על פי השתחכות שיני החיתוך הקדמיות ושיני הלעיסה האחוריות שלה. ועוד דבר לימד אותי: אם המוכר משתלח בתיאורי תנובתה הגבוהה, או במעלות מפליגות אחרות של הפרה שהוא רוצה למכור, דהיינו להפטר ממנה, - הזהר! אם תראה פרה מכושטת בפרחים או בקישוטים אחרים, מטרת המוכר למשוך את עיניך מפגמיה, תוך הפניית תשומת-לבך אל דברים צבעוניים אך בטלים, הוא טומן לך פח, רוצה לרמותך! [לקח זה הועיל לי בחיים. עד היום הנני חושד בפרסומת רעשנית ומצועצעת כפח שטומנים לי. גם אנשים מצועצים ומקושטים, מעוררים בי חשד לרמתם האמיתית "ולמעלותיהם".]

פרה ועדה היו פרות-עבודה טובות אך תנובת החלב לא יכלה להיות גבוהה, כשעבדנו אתן. לכו החליטו **גסטון-סמי ומרק**, שעלינו לקנות פרת-חלב, שאינה מיועדת לעבודה. בהעדר יועץ, ירדו שניהם לעמק הרון, לקנות שם פרה "אמיתית". ואמנם הם חזרו משוק העיר מונטפליה - Montpelier ועל המשאית פרה גדולת גוף ועטינים. היא שפעה באמת ליטרים רבים של חלב בימיה הראשונים בחווה. שמה היה ננט-**Menette**. חיש מהר התברר לנו, שהמרעה על מדרונות ההר אינו בדיוק השטח שלה. גם תוספת המזון לא הוכיחה את הנאמר עליה לשבחה ועל תנובת החלב הגבוהה שלה. **שאמו** כותב בספרו, "כי מרוב יאוש החליטה הפרה להתאבד וקפצה מסלע אל תוך הגיא, למרבה צערם של **סמי ומנפרד**. היא שברה רגל ונאלצו לשחטה...

עם גמר הדייש וספיתיו נסתיימה תקופה של עבודה מאומצת מאוד. הציעו לי חופשת קיץ ונופש. לאו אוכל לנסוע? **אמי** שהתה במחנה גירס. יתר בני משפחתי "עזבו את צרפת"... משפחת **דודתי גרפרנד** זומער היתה האפשרות היחידה.

חופשת קיץ והרפתקה בלוד

אני מניח כיום, כי **שאמו** היה זה, אשר המציא לי כתובתה החדשה של משפחתי : העיר ווארון-Voiron, מעט צפונה מגרינובל-Grenoble, -עיר מחוז בחלק המזרחי של צרפת, שנשלט על ידי הצבא האיטלקי כחלק מהסכם מדיני בין גרמניה לאיטליה הפשיסטיות. משפחת דודתי עזבה את לימודי אחרי מעצרה בספטמבר 1942. יותר מדי טוב הכירו אותם שם וריחפה עליהם הסכנה התמידית, להעצר שוב ולהיות נשלחים יום אחד למזרח.

מאז בואי לפיאר-בלנש נמנעתי מלצאת מן החווה. פרט לביקורי האחד בעיירה אלבוסיאר כדי לקנות שם את שתי פרותינו, לא עזבתי את הבית ואת השדות. שם חשתי בטוח וטוב היה לי. לא רציתי להסתכן בבדיקות-זיהוי אפשריות בנסיעות. עתה ביולי 1943 יצאתי לראשונה לדרך מאז ספטמבר 1942.

נסעתי באוטובוס הבוקר, היוצא השכם מן העיירה אלבוסיאר לעיר ולנס-Valence בעמק הרון-Rhone. שם הייתי צריך לעלות על רכבת בכיוון גרנובל ולרדת ממנה בעיירה קטנה בדרך, כדי לעלות על רכבת אחרת לווארון.

ידעתי משמועות ומסיפורים, כי האיטלקים אינם אנטישמיים בהשקפתם, כגרמנים. הייתי מוטרד מחיפושי-פתע ברציפי תחנות הרכבת ועוד יותר ברכבת עצמה, שם אין דרכי מילוט בעת ביקורת פתע של סוכני הגסטפו או המיליציות השחורות של וישי, משתפי הפעולה עם הנאצים. אלה חיפשו יהודים וזרים בלתי ליגאליים.

כשנכנסה הרכבת לתחנה, הבחנתי בקרון אחד מלא חיילים איטלקיים, החוזרים כנראה מחופשה לאזור המזרחי של צרפת. עליתי על קרון כ-שהוא, אך לא התישבתי בו, אלא עברתי ממנו, עד אשר הגעתי לקרון עם האיטלקים. בעוברי בו, הצצתי אל

התאים, עד אשר מצאתי באחד מהם מקום ישיבה פנוי. נכנסתי אליו בברכי את החיילים בבוקר טוב יפה. התישבתי בטבעיות במקום הפנוי ביניהם. החיילים הכירו בי בודאי שאני מנערי הצופים, כי הרי הייתי לבוש במדים בצבע זית. הם לא היו מבוגרים ממני יותר מאשר בשנה-שנתיים ובעצם חזותי דמיתי להם.

חשתי בטחון בחושבי, באם יעלו באחת התחנות סוכני הגרמנים, הם ידלגו על קרון האיטלקים, בלי לבדוק. מחשבה זו היתה הגיונית והתבססה על השמועה, כי קיים מתח בין שלטון הכיבוש האיטלקי לבין זה של הגרמנים, על אף ההסכם ביניהם. הנסיעה ארכה הרבה יותר ממה שחשבתי ועד שהגעתי לעיר ווארון וכדירת דודתי,

ירד כבר הלילה. התקבלתי כמובן בהתלהבות, אחרי שנים שלא התראינו. אך חשתי בתסכול כבד : עד עכשיו הצלחתי להניח תפילין מדי יום. הפעם זה לא הסתייע בידי, כי יצאתי לפני עלות השחר מפיאר-בלנש בלי להניחם, בהנחה שאגיע ליעדי ולמשפחתי בעוד היום גדול. עתה מצפוני ייסר אותי. **דודי משה-מקס זומער**

פסק, כי בהיותי בפיקוח-נפש כל היום, מותר לי להניחם עתה ריטרואקטיבית. וכך עשיתי. בעייתי המצפונית נפתרה בעצת גדול ממני. לא זכורים לי פרטים ממשיים מביקורי ולא, כמה ימים נשארתי בווארון ?

רק הצילומים שהצטלמתי עם בני-דודי הילדה-גלה ונורברט-נתן מזכירים לי, כי ביקרנו במוסד ילדים ונוער יהודי-דתי ליד העיירה. שם פגשתי את ילדי משפחת **שטראוס : פאני, מרים, אה-חווה** וז"אקי הקטן וכולנו הצטלמנו.

אני לבוש במכנסי שלשת-רבעי הקרויים "ניקר-בוקר" בגרמנית - Knickerbocker ובחולצה, שניהם בצבע זית, על ראשי כובע-ברט בסקי שחור כמנהג הצרפתים ולרגלי נעלי-סקי גבוהות. על דש מעילי סמל הצופים הפרוטסטנטים הכלליים. מאחורי הצילום רשומים שמותינו והחודש יולי 1943. אני כמובן **מרסל**.

.....

מימין לשמאל :

הילדה, אוה-תווה, מרטל, מרים, ז"אקי
ונורברט-נתן ביולי 1943,
במוסד שניאורסון, ליד ווארון.

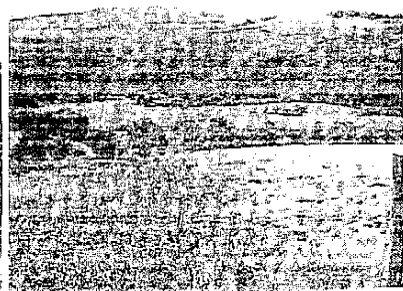

משפחת זומער בלימוז" ב 1941
אתי נתן בלבן עומד ועוד נער
מילדי ה O.S.E. יושב מימין.

פרק ביניים בתיאור חופשתי : הסכנות את משפחת שניאורס בצרפת

שנים רבות מאוחר יותר, בשנת 1985 בירושלים, ספרה לי מרים פלק-שניאורס את הקורות אותם מאז שנפרדו מאתנו כאשר שוחררו מגירס כבר ביולי 1941. בעבר הם חיו באנטוורפן, עד אשר נעצר אביהם בראשית פלישת הגרמנים לבלגיה כנתין גרמני, על ידי הבלגים. הוא הצליח לקבל ניירות הגירה לארה"ב ושוחרר מן המעצר וחי מאז בעיר הנמל מרסייל-Marseille. לשם הותר למשפחתו לצאת. כאשר פלשו הגרמנים לדרום צרפת בנובמבר 1942, הם נאלצו להסתתר ונדדו ממקלט למקלט אחר. כאשר שוחררו תוצה ורוזל-נעה ביוני 1942 מגירס, פגשו שלושת בנות שניאורס אותן במחנה נוער דתי של ארגון "ישורון" בחוות אוסק-Ussac. אחרי פלישת הגרמנים לדרום צרפת, פתח הרב החב"די שניאורסון מוסד תורני עם ישיבה לבנים באזור האיטלקי ליד ווארון. פאני הבכורה היתה מדריכה לבנות במוסד והשתלבה היטב באוירה החסידית-חב"דית. מרים לא הצליחה לשנות את אופיה "היקי" ואת גישתה השכלית ביהדות, לכן לא אהב אותה הרב שניאורסון והיא, מרים, סבלה מכך נפשית. כאשר התקרב חג הפסח עבדו הבנים בשדה וגידלו תבואה. הרב קנה אף מאפיה, הכשיר אותה לאפיית מצות-ייד. מצות אלו סופקו ליהודי האזור כולו. כאמור היה זה בפסח של שנת 1943... פאני ז"ל ביומנה המעניין, אותו תרגמתי מגרמנית לעברית בעבור ביניה ונכדיה מפרטת בטוב-טעם את המשך תלאות המשפחה, נסיונות-נפל כדי לעבור את הגבול לשויצריה, עד אשר הצליחו בסופו של דבר להמלט לשמה ב 24.9.1943

הכניסה
אל חוות
פיאר-בלנש
והנוף
הנשקף
מחלונות
הבנין.
צולם 1985

החפצתה בדרך חזרה לפייר-בלנש

בימים ההם היו בעיות קשות בתחבורה הציבורית בצרפת המרוששת, הכבושה. בזאת התנסיתי כבר בנסייעתי לוווארון שארכה מבוסר השכם עד ללילה. כך קרה לי גם בדרך הביתה. עד שהגעתי לעיר ולנס, אחרתי את אוטובוס הערב, הנוסע לעיירה אלבוסיאר. מה אנשה עכשיו? הערב החל לרדת ואני לא רציתי ללון באחד מבתי המלון הקטנים בעיר בשום פנים. כל אורח הנוטה ללון בהם נדרש להציג את תעודת הזהות שלו. בעלי בתי האירוח נדרשו למסור לבדיקת המשטרה המקומית פרטי כל האורחים עוד באותו ערב. זו באה לבדוק אישית מי מהם נראה לה חשוד. לכן היה לי ברור, כי אצמד רגלית את הדרך לפיאר-בלנש המרוחקת כ 15 ק"מ במעלה ההר, כשעולים בכביש. בדרך קצרה יותר דרך היערות היה המרחק רק 11 ק"מ. אך בשתי האפשרויות היתה קיימת בעיה קשה. א. אם אלך בכביש, עלול להפתיע אותי פטרול ממונע גרמני, הסורק את דרך המלך מפני מפירי עוצר-הלילה המוטל על האזור כולו, שורף אנשי מחתרת צרפתיים. לא היה זה מן החוכמה, להפך את העוצר הצבאי בגלוי. ב. אם אלך דרך היערות, עלול אנוכי להקלע בין אזורי שליטה של גופי-מחתרות מתחרים של המאקי-Maquis. היו קומוניסטים, היו סוציאליסטים והיו כלליים. חששתי, שאם אחת הקבוצות השולטת על קטע מוגדר תרגיש באדם זר ההולך בתחום שליטה, עלול תצפיתן או שומר שכה לפתוח עלי באש ללא אזהרה, בחושבו אותי לסיור גרמני רגלי. [אגב השם Maquis אומר: "החיים בסבך"] אנשי המחתרת היו חשדניים מאוד גם זה כנגד זה. ללא תיאום מוקדם, איש מהם לא יעזב להנסי לתחומה של קבוצה מתחרה. סכמתי עם עצמי שהמצאותם של אנשי המאקי ביערות ודאית יותר מאשר הסיכון, שאפגוש בפטרול ממונע. מכזה יוכל אני להסתתר בעוד מועד, מאחר ורעש מנועי האופנועים ישמע הרבה לפני המפגש עמם. גם פנסייהם יראו מרחוק... הכביש הי מפותל מאוד, ועד אשר יגיעו לקטע בו אני הולך, אמצא מסתור בסבכי היער. לא חששתי ממפירי עוצר אחרים, כי הרי אנוכי כאחד מהם. כאשר שקעה השמש התחלתי ללכת. השעה היתה מאוחרת, בגלל הקיץ. קיויתי להגיע לחווה תוך שלוש שעות של הליכה נמרצת. מצד ימין היו מדרונים מיוערים ומצד שמאל היו גיאזת עמוקים מכוסי סבך, עד שפת הכביש. הלכתי בצד השמאלי, קרוב למורד. הלכת בשקט מירב, שלא ישמעו את צעדי, אלה המסתתרים ביערות מימיני. צעדתי מהר. עברה שעה. השמיים בהירים לגמרי והכוכבים מנצנצים. היה סוף חודש תמוז ואין ירח. הכביש מתפתל במעלה ההר... כאשר סיימתי בדיוק קטע מפותל ובצעדי עתה על קטע ישר של כמאה מטרים אורך, הנני שומע מאחורי טרטור מנועים ואלומת-אור של פנס מכונית מאירה את החשיכה מעל הוואדי. ועוד אלומת אור. "קפוף מהר לסבך" אומר קול בתוכי. אך מיד בא לי שיקול דעת אחר: "אולי אחרתי את המועד ואור הפנס ילכוד אותי ברגע הקפיצה? אז יעצרו חיילי הפטרול וירססו במאות כדורים את הסבך בתוכו נחתתי כרגע... " בלי לאבד את קור-רוחי, אני עובר לצד הימני של הכביש, נעמד עם הפנים אל הרכבים המתקרבים ומרים את ידי, כמבקש טרמפ. אני רואה שהבאים הם שלשה אופנועים עם סירות, כאשר בכל אופנוע שני חיילים גרמנים... הנהג עם רובה על כתפו ובסירת הצד חייל עם מכונית יריה במצב "היכוו". אני מעמיד פנים בטוחות ומנפנף בידי המושטת נמרצות, כדי שיעצרו לי... האופנועים עצרו וחיילים מקיפים אותי :

" Voulez vous me prendre a Alboussiere - התקחו אותי לאלבוסיאר "?? שואל אני בקול בוטח, לפני שהתעוררו מתדהמתם לראות נער בודד מפר את עוצר הלילה. הם, הגרמנים לא הבינו צרפתית: "Was machen sie da, was wollen sie" "מה אתה עושה פה ומה אתה רוצה?" שואל המפקד שלהם. אני מעמיד פנים,

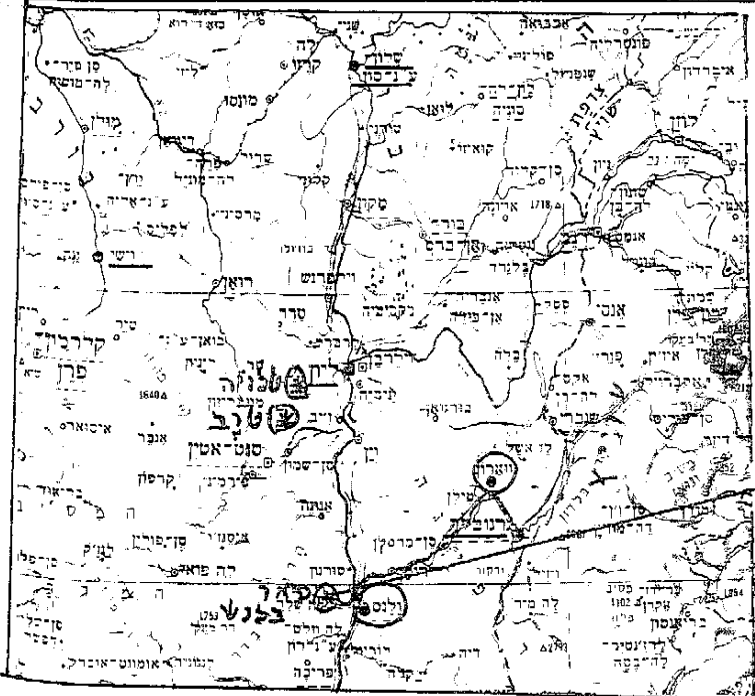
שאלנוני מבין אותו וחוזר על שאלתי בצרפתית, תוך כדי חזרה של השם אלבוסיאר אלבוסיאר ותוך כדי הצביעי לכיוון העיירה במעלה ההר. אני מדגים שאני רוצה לעלות על אחד האופנועים ומצביע על עצמי שוב ושוב ועל העיר אלבוסיאר. הם מתיעצים ביניהם בדברם בשפתם, אותה אני לא מבין כביכול. הרי אני בן אכרים צרפתי שרק איחר את האוטובוס ורוצה להגיע לביתי.

"Also, da steigen sie auf" - "ובכן תעלה" אומר המפקד. אך אני הרי לא צריך להבינו, חושב אני עם עצמי. ושוב אני שואל בצרפתית, מלווה בג"סטות מתאימות - "האם מותר לי לעלות". Ja, ja. אומר הקצין המבוגר של ה Wehrmacht "steigen sie schon auf" - "תעלה כבר". החייל עם מכונית היריה בסירת הצד הראשונה עולה על המושב האחורי של הקצין המוביל ומצביע שאכנס לסירה. אני מצדיע להם ואומר "Merci bien, merci bien" - תודה רבה, תודה רבה... והשירה הקטנה של עשת החיילים על שלשה אופנועים ממשיכה את הפטרול הבטחוני במעלה ההר, כאשר עמם בו-אכרים מן הסביבה, לבוש במדי Boy-Scout, צופה מן הצופים הצרפתיים. . . . לו ידעו, כי הם נותנים שרות למנפרד בונדהיים מהמבורג, יהודי נרדף ונדון להשמדה, היו בודאי מתעלפים... .

הדרך מתקצרת והרוח נושבת קרירה ומוחי קודח: "היכן אבקש שיורידו אותי?" הרי לאלבוסיאר אינני רוצה כלל ולעצור בקרבת השביל אל החווה שלנו אינו נבון, כדי לא להשאיר להם סימן היכר! שמא יספרו על הטרימפיסט שלקחו בלידה למפקדה שלהם וזו תחליט לברר מאוחר יותר, מי ומי בחווה??

אני מחליט: ארד כשני ק"מ אחרי החווה. שם קיימת שורת בתים לאורך הכביש במעלה ההר מצד ימין. עליהם אצביע, באומרי להם "שם אני גר".

וכך עשיתי. עברנו את ביתו של מר מרואל ואת השביל שיורד שמאלה לפיאר-בלנש. כשאני רואה למעלה כמה אורות מנצנצים מבתים, אני טופח לחייל על זרועו ומסביר לו בג"סטות כי אני גר שם למעלה ומבקש לרדת, עוצרת הפמליה. אני עוזב את הסירה, מחייך בתודה ובסיפוק ואומר תוך כדי הצבעה צבאית "Merci bien, merci bien" - תודה רבה, תודה רבה! אני מתחיל לטפס אל קבוצת הבתים למעלה. הם לא יכולים לדעת כמו בו לאיזה מן הבתים המפוזרים שם ברכס. אחרי שאני בטוח שהתרחקו, בלי ששאלו ממני את תעודת הזהות או את שמי ופרטים אישיים אחרים, משנה אני כיוון, יורד בחזרה אל הכביש, עובר אותו במהירות, כדי לרדת אל המורד מתחתו. שם אני תופס כיוון אל חוותנו, בשבילים הנהירים לי היטב. הגעתי אל חברי בשלום... היה לי מזל ופעלתי בקור-רוח ובמחשבה נכונה. גם אם תתעורר בחיילים מחשבה מאוחרת, כי בעצם לא התענינו בזהותי, הרי נשמטתי מידם בכיוון הלא נכון... למרדף או לביקורת מאוחר יותר.

אני בביקור בפיאר-בלנש
ב 1945

החליפת הצורת בסתיו

החודשים אוגוסט וספטמבר חלפו. מדי פעם ניהלתי שיחות-נפש עם אמלי. הסברתי לה את השקפתי, כי אהבת בחור לבחורה צריכה להתנהל באיפוק, לפני שיחליטו, כי ברצונם להיות איש ואשה. אהבה חופשית כמנהג הצרפתים לא מתאימה לנו כשמתחתנים, ראויה זאת להיות הפעם הראשונה של קרבה גופנית ממשית, כדי שישררו בין הזוג אמון הדדי וכבוד הדדי לכל החיים... האם היא הסכימה עמדי? אני האמנתי, כי כן הוא...

הסתיו החליף לאט את הקיץ. העבודה היתה רבה עם העדר ומעט גם בשדה. בראש השנה בא לחורה בחור, שאני זוכר רק את כינוי הצופים שלו: לאמה-Lama, שהקדיש לי את תמונתו. הוא היה מבין הבחורים היהודיים שמצאו מקלט כפועלים חקלאיים אצל איכר גוי. עתה דאגו מסתיריהם, שיצאו לחופשה בחגים היהודיים. לחוש את החג ואת השתייכותם בחברת דומיהם. בחורים בודדים כאלה היו רבים יחסית בצרפת. כמובר שנאלצו להראות ברוב ימות השנה כנוצרים, לבקר עם משפחת האכר בכנסייה בימי ראשון ובחגים שלהם.

זכור לי בחור חייכני במיוחד שקראו לו **מוריס-Maurice**, שגילה לי בסוד, כי שמו האמיתי הוא **מקס-Max**. הוא מופיע על הצילום עם ערימת התבואה בעמ. 275. הוא בטח בי, כמו דיבוק לפניו בענין שמירת סודו; וכמו אמלי, בענין קשרנו האישי והידידותי "הבטוח".

ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות לא זכורים לי משום-מה. אלה חלו במחצית הראשונה של חודש אוקטובר. שלושה ימים אחרי סוכות, ב 25 באוקטובר כתבתי לאמי מכתב בשפה הגרמנית למחנה גירס. שלחתי אותו עם **אריק ומוריס**, שעזבו את החווה, כדי לשלשל אותו לתיבת דואר, אי-שם בדרך.

מזכרונותיו של **אלפרד בונה** הנני לומד על נסיבות העזיבה של שניים אלה: "בראשית אוקטובר 1943 ביקר אותי **שאמו** בחוה הציונית בלמנט - Blement [= 25 ק"מ דרומית מלימוז"] . ולחץ עלי, שאחזור לפיאר-בלנש, שם נזדקקו לי כנראה. **אריק ומקס** לא יכלו להסתדר עם **משפחת ברויאר**... ועזבו.

מרסל צריך לעזוב אף הוא בקרוב. **סמי**, שהחליף אותי בפיאר-בלנש רוצה גם הוא לחזור לטלויה... נראה שהמצב בפיאר-בלנש אינו טוב. כשהסכמתי וחזרתי לשם, קבלו אותי יפה. התחלתי לעבוד בכל כוחי, כדי להשיג את האיחור: בפעם שניה להכין את השטחים לזריעת החורף והזריעה בעצמה..."

מרישומיו של **אלפרד** אני מסיק, כי **שאמו** היה מעוניין להחליף את כל הצוות, פרט ל**ברויארים**, שהיו שם האחראיים, אך הסתכסכו בגלל מעמדם והתנהגותם עם חלק מצעירי הצוות. אולי היו ל**שאמו** שיקולים חברתיים, אולי גם בטחוניים? מוטב היה, כי צעירים ישנו מדי פעם את מסתורם, אולי מי מן האכרים בסביבה חשד בזה או באחר, שאיננו "אמיתי"...

ממכתבי לאמי, ניתן להסיק פרטים נוספים על האירועים לאחר חג הסוכות :

- " 25 לאוקטובר. אמי היקרה.

בפליאה גדולה קבלתי אחרי שבועיים את גלוייתך מגירס, לאחר שחשבתי שאת עברת כבר ל- לה מייז - La Meyse. תיכיתי לידיעות ממך משם. לכתובתך שם שלחתי כבר שני מכתבים וחבילה עם ערמוני-מאכל. אני מקוה שהעיכוב אינו תוצאה של משהו לא נעים וכי הכל יסתדר בהקדם. הפעם לא אוכל לכתוב לך בפירוט רב, כי אנו עמוסים בעבודה עד מעבר כראש. היום כמשל נשארתי כאן לבד בעבודה, תוך כדי ציפיה, כי בימים הבאים תבוא תגבורת. הבחור שהיה כאן מנהל מקצועי לפני שנה, עומד לחזור, כדי לקבל שוב את התפקיד. עוד שני בחורים אמורים להגיע, כדי להשלים את צוות העבודה בחורף. כאשר יגיע הצוות, אסע לט' ושם אשאר במשך החורף. [הרמז ט' הוא טלניה כמובר.]

הנני מקווה, שהחגים עברו עליך בסדר יחסי. כאן היה נעים עם סוכה, אך בלי כולב. הפרצה קבלתי גלויה מ 2 לאוקטובר. וזו נחמה, כי זה זמן ארוך לא קבלה ידיעות ממך. תוך מזה שלומך טוב. פאול היה אצלך במשך כמה ימים. עלי כסיים, כי זה שיקח את המכתב, עוזב כאן בשעה 6 [בבוקר] ושעה זו מתקרבת. עלי להתחיל לטפל עתה בבעלי-החיים. אינני ישן הרבה. היום למשל, ישנתי מחצות הלילה עד שעה 5 בבוקר. ובכן, תוך כדי ציפיה לידיעות ממך, הנני שולח לך נשיקה, שלך מנלה-Mannele.

[אציין, כי לא כתבתי מכתב זה בערב, כדי שלא ישהה במשך הלילה בבנין המשק, שמא יערך דוקא בלילה זה חיפוש המשטרה אצלנו. הייתי להיננו זהירים ביותר. במקום זאת, כתבתי סמוך ליציאת השליח לדרך, כנראה אריק. מוריס פחד מאוד. השם Mannele היה שם החיבה שלי בפי אמי בהמבורג, Moali בבריסל, ממוריס. ממכתבי עולה, כי בנינו סוכה בחג; וכי עתה הייתי העובד היחידי במשק, פרט למרק שלא עבד כלל. כל המשק היה על שכמי בתקופה של כשבוע, עד אשר הגיע אלפרד-אנטואן. ידעתי איפה, כי עלי לעזוב בקרוב והיעד טלויה.]
למעשה ידענו כי יש חיפושים אחרי תאי מחתרת באזורנו. חווה אחת הותקפה באישון לילה על ידי הצבא הגרמני מדרך בידי המשטרה הצרפתית. חווה זו שימשה בסיס ומסתור לאנשי המאקי. זו היתה כנראה הסיבה לחילופי הצוות של פיאר-בלנש, כי הכירו אותנו כבר יותר מדי בסביבה...

עזיבתי את פיאר בלנש

יום הפרידה הגיע. לבי היה כבד עלי. לפתע חשתי, עד כמה התקשרתי לחווה, לאדמות ולבעלי החיים. והיתה אמלי, ידידה, חברה. התרגלתי לחשוב עליה כבת-זוגתי לעתיד. שיחותינו היו תמיד גלויות ולבביות. הבנתי אותה והיא הבינה אותי. ראיתי ביחסינו האפלטוניים מתוך בחירה, -כי כך רציתי אני אותם לעת-עתה, -כיחסים אידיאליים לבחור ובחורה לפני הנישואים.
הגיע הבוקר בו עמדתי לנסוע. היה זה יום א" בשבוע, ה 31 באוקטובר. עמדתי לנסוע באוטובוס של צהריום והיה לי זמן, אולי זה הפעם הראשונה לסקור את המשק מזוויות רחוקות, כי הרי כבר לא עבדתי. ירדתי לחלקה המרוחקת בה עבד אנטואן-אלפרד עם זוג השוורים, להפרד ממנו, אשר אותו הערכת על כל מה שלימד אותי מן העבודות החקלאיות. שם ממרחק ניכר, ראיתי זו הפעם האחרונה את הבנין בו גרתי יותר משנה. מן הכביש הוא לא נראה כלל, אך מן המדרון התחתון הוא בלט ברקע בבדידותו. [ראה צילום עליון-ימני בעמוד 171]
רציתי מבט פנורמי ארוך, כדי שיחרט בזכרוני. ידעתי שבית זה שומר בתוכו את הבחורה, שעתה חשתי לפתע שאני מתגעגע אליה עוד לפני שנסעתי. עתה הבנתי זו הפעם הראשונה שהתקשרתי רגשית אליה, זאת אומרת "אני אוהב אותה".
עתה, -רק עתה חשתי רגש זה, התבהר בי זאת בתודעה, כי חשתי במחנק בגרוני. בא לי לבכות מגעגועים עוד בטרם צאתי. אחרי פרידה קצרה וגברית מאנטואן חזרתי לאטי לבית החווה. לא זכורה לי הפרידה מממלי. נדמה לי, ששנינו שחקנו את השלווים, הלוא נרגשים כלל, כאילו אין דבר שונה בינינו לבין כל אחד מאתנו לזולתו. האמנתי, כי היא חשה כמוני, אך מאחר ואני הוא זה אשר הטיח עלינו את שיל איפוק, היינו מאופקים מאוד גם עתה בפרידתנו...
עליתי לכביש בצהריום, כדי לעלות שם לאוטובוס. הפעם נסעתי מערבה, כדי לחבור דרך לה פואי-ט-אטיאן-ליון - Le Puy-St.Etienne-Lion לטלויה.

חייתי ועבדתי בפיאר בלנש בדיוק 14 חודשים, בזמן שהייתי כלוא במחנה גירס.
אך איזה הבדל באורח החיים. השארתי מאחורי חלק חשוב מנעורי.